

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет
імені Івана Франка

На правах рукопису

ШЕВЧЕНКО ОРЕСТА ВІКТОРІВНА

**ЦЕРКОВНА І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ТИТА ВОЙНАРОВСЬКОГО**

07.00.01 – історія України

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник

Качмар Володимир Михайлович

кандидат історичних наук, доцент

Львів – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Стан наукової розробки проблеми	10
1.2. Джерельна база дисертації	17
1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження	27
РОЗДІЛ 2. ЦЕРКОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТИТА ВОЙНАРОВСЬКОГО	
2.1. Освіта та формування світогляду	33
2.2. Душпастирська праця о. Т. Войнаровського	50
2.3. Участь священика в господарській і харитативній діяльності церкви.....	72
РОЗДІЛ 3. ГОСПОДАРСЬКО-ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ	
3.1. Участь у парцеляції великої земельної власності	93
3.2. Праця в українських господарських організаціях	110
РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНА ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ	
4.1. Політична діяльність	132
4.2. Меценатство та культурно-освітня робота	157
ВИСНОВКИ	181
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	185
ДОДАТКИ	218

Перелік умовних скорочень

ГКЦ	Греко-католицька церква
ДАЛО	Державний архів Львівської області
ЗГБ	Земельний гіпотечний банк
ЗУНР	Західноукраїнська народна республіка
ЗУР	Загальна українська рада
ЛХП	Львівська хліборобська палата
РНП	Руська народна партія
РСУК	Ревізізійний союз українських кооперативів
РУРП	Русько-українська радикальна партія
УКТОДОМ	Українське крайове товариство охорони дітей і опіки над молоддю
УКС	Український католицький союз
УНДО	Українське національно-демократичне об'єднання
УНДП	Українська національно-демократична партія
УНТП	Українська народно-трудова партія
УСДП	Українська соціал-демократична партія
ХСС	Християнсько-суспільний союз
ЦДІАЛ України	Центральний державний історичний архів України, м. Львів

Вступ

Актуальність дослідження. В кінці XIX – на початку XX ст. греко-католицьке духовенство часто виконувало функції, які не належали до прямих священничих обов'язків. Йдеться про культурно-просвітницьку працю, участь у політичній боротьбі за право на територіальну автономію, поширення рідної мови в школах та заснування українського університету у Львові. Представники духовенства також брали участь у створенні господарських, у тому числі кооперативних товариств та організацій, та самі працювали в них з метою покращення матеріального становища народу.

Одним із найбільш активних і авторитетних в очах української громадськості священників, які працювали в згаданих напрямках, був о. Тит Войнаровський. Висвітлення його громадсько-політичної та церковної діяльності відзначається науковою та суспільно-політичною актуальністю. Праця священника була різноплановою та здійснювалася в багатьох напрямках, починаючи від виконання безпосередніх обов'язків духівника, роботи в господарських та просвітницьких організаціях до активної участі у політичному житті.

Праця у численних товариствах на громадських засадах об'єднувала людей, що керувалися не лише власними інтересами, але й потребами суспільства. За своєю природою вона була тим явищем, яке в XX ст. отримало назву волонтерського руху. Тому вивчення особливостей співпраці, досягнень та помилок, а також мотивації членів господарських та просвітницьких товариств знадобиться засновникам, лідерам та пересічним членам громадських організацій.

Акцент на участі о. Т. Войнаровського в роботі кооперативних спілок і банків важливий для зрозуміння ваги об'єднання й координації зусиль окремих осіб для спільного блага. Таке усвідомлення необхідне для ефективного реалізації місцевого самоврядування. Сьогоднішнє покоління українців може також перейняти певний досвід співпраці о. Т. Войнаровського з просвітницькими організаціями, які займалися вихованням молоді в дусі патріотизму.

Як політик о. Т. Войнаровський був переконаний, що необхідною передумовою здобуття політичної незалежності нації є економічна самостійність. Досвід роботи о. Т. Войнаровського у Державній Раді Австро-Угорщини, а також участь у переговорах між керівництвом польської держави та урядом Західноукраїнської народної республіки (далі – ЗУНР) в екзилі може знадобитися сучасним парламентарям та дипломатам.

Дане наукове дослідження має також значення для висвітлення історії греко-католицької церкви кінця XIX – початку XX ст. о. Т. Войнаровський був одним із впливових тогочасних священиків. Його меценатство може слугувати зразком для наслідування сучасним священикам, семінаристам, а також мирянам. Важливим для дослідження церковної історії є висвітлення поглядів о. Т. Войнаровського на питання об'єднання церков. Тут йдеться, зокрема, про непохитні наміри за будь-яких обставин зберегти сопричастя з Папою Римським, тобто, залишитися частиною католицької церкви.

Ознайомлення з багатограними методами харитативної діяльності о. Т. Войнаровського, його намаганням допомогти не лише в забезпеченні духовних потреб, а й у вирішенні матеріальних проблем багатьох мирян, допоможе сучасним парохам розширити напрями доброчинної праці.

Втім, церковна та громадсько-політична діяльність о. Т. Войнаровського не отримала належної обґрунтованої оцінки й не була об'єктом комплексного дослідження, що й зумовило актуальність теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане в рамках наукової програми кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського національного університету імені Івана Франка “Громадсько-політична та професійна діяльність української інтелігенції у XIX–XX ст.”. Номер державної реєстрації 0112U004043.

Мета дисертаційного дослідження полягає у комплексному науковому аналізі та з'ясуванні змісту й напрямків церковної та громадсько-політичної діяльності о. Т. Войнаровського. Для реалізації поставленої мети передбачено розв'язати наступні завдання:

- охарактеризувати історіографію проблеми, її джерельну базу та методологічно-теоретичні засади;
- на основі вивчення різноманітних джерел здійснити аналіз умов формування і розвитку світогляду о. Т. Войнаровського;
- проаналізувати душпастирську працю священника;
- висвітлити його діяльність на посаді генерального адміністратора столових дібр;
- з'ясувати роль о. Т. Войнаровського в парцеляції великої земельної власності;
- охарактеризувати його працю в господарських, кооперативних та фінансових установах;
- розглянути політичну діяльність о. Т. Войнаровського, зокрема як посла в Австро-Угорській Державній Раді та члена Української національно-демократичної партії;
- дослідити характер його роботи в українських культурно-освітніх товариствах;
- показати цінність досвіду душпастирської та громадсько-політичної діяльності о. Т. Войнаровського для сучасних середовищ духовенства та інтелігенції.

Об'єктом дослідження є церковна та громадсько-політична діяльність о. Т. Войнаровського в контексті суспільно-політичних та національно-культурних процесів у Галичині кінця XIX – першої половини XX ст.

Предмет дослідження – праця о. Т. Войнаровського як духівника, громадського діяча, політика, мецената, господарника.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період кінця XIX – першої половини XX ст. і є визначені часом життя о. Т. Войнаровського (1856 – 1938).

Територіальні межі дослідження означені місцем проживання та діяльності о. Т. Войнаровського. Головним чином це Львів, інші міста Галичини, а також Відень, Варшава тощо.

Методи дослідження. Наукова робота написана з урахуванням принципів об'єктивності, історизму, комплексності джерел, а також соціального підходу.

Під час написання дисертаційного дослідження були використані як загальнонаукові методи (історичний та логічний, метод діалектичного вивчення

історичного процесу, аналіз та синтез, індукція та дедукція, абстрагування та узагальнення, системно-структурний метод), так і спеціально-наукові (історико-генетичний, типологічний, а також метод порівняння).

Наукова новизна. Це перше в українській історіографії дисертаційне дослідження, в якому зроблено спробу ґрунтовно проаналізувати церковну і громадсько-політичну діяльність о. Т. Войнаровського у контексті суспільно-політичних та національно-культурних процесів у Галичині кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.

У ході дослідження уперше:

– представлено комплексне вивчення церковної і громадсько-політичної діяльності о. Т. Войнаровського;

– з’ясовано погляди священника на питання об’єднання церков: доведено, що він гостро критикував ідеї деяких москвофілів щодо ліквідації Берестейської унії, тобто розриву греко-католицької церкви з католицькою та її злиття з православною;

– висвітлено зміст діяльності о. Т. Войнаровського в церковних організаціях: у Надзірній раді товариства “Достава”, “Українському Католицькому Союзі”; в окремих економічно-господарських структурах;

– досліджено його роль у спробі заснування Українського парцеляційного банку;

– встановлено участь о. Т. Войнаровського у русі на захист української мови, зокрема, боротьбу за право викладання нею в школах.

Уточнено:

– місце народження о. Т. Войнаровського;

– деталі його священничої діяльності.

Отримало подальший розвиток:

– висвітлення особливостей праці о. Т. Войнаровського на посаді генерального адміністратора маєтностей митрополії;

– з’ясування участі священника у діяльності Українського національно-демократичного об’єднання;

– вивчення участі о. Т. Войнаровського у розвитку культурного життя у селах, де він працював священиком.

Практичне значення одержаних результатів. Головні положення та висновки дисертації можна використати:

– в узагальнюючих наукових працях з новітньої історії України, історії розвитку української політичної думки, історії Галичини, греко-католицької церкви, кооперативних господарських товариств, культурно-освітніх організацій, історичного краєзнавства, а також для написання історій окремих міст і сіл;

– під час подальшого наукового вивчення діяльності о. Т. Войнаровського;

– при підготовці спецкурсів на історичних факультетах університетів;

– для написання енциклопедичних статей;

– у процесі релігійного та національно-патріотичного виховання молодого покоління, зокрема, майбутніх священиків.

Публікації. Основні положення, проміжні результати та наукові висновки дисертаційного дослідження знайшли відображення у 9 статтях у вітчизняних наукових збірниках і журналах, з них 5 – у фахових виданнях.

1. Шевченко О. Громадська діяльність Тита Войнаровського / О. Шевченко // Український історичний журнал. – 2008. – № 2. – С. 86–91.

2. Шевченко О. Участь Тита Войнаровського в парцеляції земель Східної Галичини / О. Шевченко // Український історичний збірник. – Київ, 2008. – Вип. 11. – С. 152–158.

3. Шевченко О. Листування о. Климентія Шептицького та о. Тита Войнаровського (жовтень 1914 – липень 1916 рр.) / О. Шевченко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. : наук. зб.; за ред. О. П. Реєнта, О. О. Крижановської. – Київ. – 2009. – С. 430–439.

4. Шевченко О. Політична діяльність Тита Войнаровського / О. Шевченко // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. – Львів, 2012–2013. – Вип. 13–14. – С. 481–492.

5. Шевченко О. Тит Войнаровський: церковна діяльність / О. Шевченко // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць. – Львів. – 2011. – Вип. 12. – С. 154–161.

6. Шевченко О. Праця о. Тита Войнаровського на освітній ниві / О. Шевченко // Простір і час сучасної науки. – Київ, 2013. – Ч. 2. – С. 26–28.

7. Шевченко О. Тит Войнаровський очима сучасників / О. Шевченко // Історія релігій в Україні. – Львів, 2010. – Кн. II. – С. 217–226.

8. Шевченко О. Діяльність депутата австрійського парламенту, о. Т. Войнаровського, у контексті українсько-польського протистояння / О. Шевченко // Етнонаціональна політика в теорії і практиці українського націоналізму: історія і сьогодення. – Івано-Франківськ, 2013. – С. 473–480.

9. Шевченко О. Центральна адміністрація столових дібр Галицької митрополії під керівництвом о. Т. Войнаровського / О. Шевченко // Наука і життя: сучасні тенденції, інтеграція у світову наукову думку. – Київ, 2013. – Ч. 2. – С. 24–27.

Структура роботи. Дисертаційне дослідження відповідно до поставленої мети побудоване за проблемно-хронологічним принципом і складається зі вступу, чотирьох розділів (десяти підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури (454 позиції), списку умовних скорочень та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 225 сторінок, з них 171 сторінка – основний текст.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми

У процесі дослідження опрацьовано велику кількість спеціальної історичної літератури, що стосується даної теми. Пошук здійснювався у фондах Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка, Наукової бібліотеки Українського католицького університету, Наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Сьогодні існує широкий пласт наукової літератури, присвячений греко-католицькій церкві (далі – ГКЦ) та громадсько-політичним рухам у Галичині. Історія цієї конфесії висвітлюється в роботах багатьох учених, оскільки її заснування та значення в суспільно-політичному житті здавна цікавили науковців. Як приклад, варто згадати праці Михайла Грушевського, Івана Крип'якевича, В'ячеслава Липинського, Костя Панаса, Ісидора Сохоцького, Івана Хоми, Ореста Субтельного, Івана-Павла Химки та ін. Згадки про священика ми знайшли в працях Ісидора Сохоцького [287], Степана Барана [217], Олени Гайдукевич [225]. Проте серед дослідників церковної історії автору не вдалося знайти нікого, хто б присвячував свої роботи вивченню діяльності саме о. Т. Войнаровського.

Значно частіше згадували про нього дослідники кооперативного руху в Галичині першої половини ХХ ст. Серед них були Ілля Витанович [224], Оксана Вербова [223], Федір Коваль [244], Борис Савчук [285], Лариса Рева-Радіонова [281], Володимир Швець [296], Ганна Шевчук [306]. Окремі статті діяльності священика присвятили Степан Злупко [235, 236, 237] та Іван-Святослав Коропецький [250].

З-поміж авторів, що писали на тему політичних рухів та суспільного життя в Галичині про о. Т. Войнаровського згадували Микола Кугутяк [253], Леонід Зашкільняк [233], Михайло Швагуляк [295, 294], Галина Білавич [219].

Подана вище характеристика виявленої літератури зроблена за тематичним принципом. Хронологічно ж її можна поділити на три групи. До першої належать праці, які були написані за життя о. Т. Войнаровського. У другу групу входять твори українців у діаспорі. Третю формують роботи, які написали науковці незалежної української держави.

Серед праць, написаних за життя священника, тобто до Другої світової війни, варто назвати книгу-спогади Євгена Храпливого “Сорок літ праці Краєвого Господарського Товариства “Сільський господар” у Львові (1899 – 1939)” [292]. Автор охарактеризував діяльність даної організації, зокрема, приділив увагу розповідям про її очільників, у тому числі про о. Т. Войнаровського.

Юліан Павликовський у праці “В обороні рідної землі” [271] наголошував на важливості володіння землею, як на необхідній умові існування нації. Надавши коротку історичну розвідку, автор підкреслив вагомість проведення парцеляції. Він звернув увагу на відсутність українського банку, який мав би достатньо коштів і право використовувати з цією метою більш ніж 20 % основного капіталу. Мета книги – заклик до організації національних парцеляційних спілок.

Михайло Лозинський у книзі “Галичина в рр. 1918–1920” [259] описав події польсько-української війни. Василь Мудрий у праці “Боротьба за огнище української культури в західних землях України” [265] висвітлював намагання української інтелігенції домогтися заснування у Львові українського університету. Згадав автор книги також про участь у цих заходах о. Т. Войнаровського. Ісидор Сохоцький у праці “Що дали греко-католицька Церква і духовенство українському народові” [287] проаналізував внесок священників цієї конфесії в роботу культурних та господарських товариств. Юліан Дзерович видав книгу “Як то Русь ходила слідами Данила” [195], у якій йдеться про перебіг першого українського паломництва до Палестини. Для нас має значення інформація про подробиці участі в прощі о. Т. Войнаровського.

Дослідники української діаспори також торкалися питання поглядів священика на проблеми економіки та його практичної діяльності. Так, економіст І.-С. Коропецький у статті “Економічний розвиток галицького селянства в працях о. Тита Войнаровського” [250] охарактеризував твори священика на господарську тематику. Автор також проаналізував його погляди на шляхи покращення матеріального становища українських землеробів. Степан Волинець у збірнику “Передвісники і творці листопадового зриву” [276] подав ряд коротких життєписів відомих галицьких українців, зокрема, Володимира Сінгалевича, Лонгіна Цегельського, Володимира Охримовича, Євгена Петрушевича. Серед них є також біографія о. Т. Войнаровського. Ілля Витанович у книзі “Історія українського кооперативного руху” [224] охарактеризував працю українських господарських організацій, згадавши при цьому ім’я о. Т. Войнаровського.

Степан Баран у монографії “Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність” [218] детально розповів про всі напрями праці та здобутки владики. Згадано в книзі також ім’я о. Т. Войнаровського, як одного з його найближчих працівників.

Северин Левицький у праці “Український пластовий улад в рр. 1911–1945 у спогадах автора: причинки до історії Пласту” [198] стисло розповів про історію організації. Автор охарактеризував діяльність її засновників: Олександра Тисовського, Петра Франка та Івана Чмоли. Згадав він про існування товариства за часів ЗУНР, віднову “Пласту” в 1920–1924 рр. Для написання дисертації важливе значення мають спогади про будівництво таборів біля річки Кам’янки та гори Сокіл на землях греко-католицької митрополії. Є інформація в книзі також про “Пласт” на Волині та Закарпатті.

Сучасні дослідники широко вивчають політичну історію Галичини першої половини ХХ ст. О. Сухий у праці “Національна ідея в програмі та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)” [289] детально проаналізував програми та практичну діяльність Русько-української радикальної партії (далі РУРП), Української соціал-демократичної партії (далі –

УСДП) та Української національно-демократичної партії (далі – УНДП) у кінці XIX – першій половині XX ст. У книзі автор опублікував фрагменти найважливіших джерел з історії цих політичних сил, між іншим, матеріали, що стосуються Народної ради (політичного керівництва галицьких народовців). Цікавим є також процитований О. Сухим уривок з книги Юліана Бачинського “Україна irredenta”. Для нас є особливо цікавий витяг з програми УНДП, оскільки він допомагає зрозуміти, яких політичних поглядів дотримувався о. Т. Войнаровський.

У монографії “Галичина між Сходом і Заходом” [288] названий автор проаналізував ключові питання суспільно-політичного та національно-культурного життя краю від часу національного відродження у XIX ст. до утворення ЗУНР. У книзі, між іншим, йдеться про вплив Народної ради на реформування свідомості галицьких українців.

Володимир Качмар займається вивченням історії Львівського університету, який закінчив о. Т. Войнаровський. Зі статті “Теологічний факультет Львівського університету: структура та діяльність” ми дізнаємося про кількість і назви кафедр, що існували там в кінці XIX ст., а також про предмети, які вивчав майбутній священник [241].

М. Кугутяк у збірнику “Українська націонал-демократія, 1918–1939” [255] розмістив документи і матеріали, які висвітлюють державотворчі концесії, програмні цілі й завдання, різноманітні аспекти розвитку найвпливовішої галицької політичної сили, яку в різні періоди уособлювали: Українська народно-трудова партія (далі – УНТП) та Українське національно-демократичне об’єднання (далі – УНДО). У монографії М. Кугутяка “Історія української націонал-демократії (1918–1929)” [254] автор, використовуючи наведені в попередній книзі документи, охарактеризував діяльність УНДП у період ЗУНР, а також УНТП та УНДО.

М. Швагуляк у статті “Українські консерватори і справа українсько-польських взаємин (1921–1932 рр.)” [295] називає консерваторами верхи українських культурно-просвітніх та фінансово-економічних установ, церковно-ієрархічні кола, інтелектуальну еліту, тобто головно ті середовища, які виступали в ролі охоронців

християнських, народно-історичних традицій та національної субстанції. До представників консерваторів автор зарахував також о. Т. Войнаровського. У даній статті зроблена спроба окреслити політику українського консерватизму та охарактеризувати її вплив на взаємини українців та поляків. У статті “До історії українсько-польських переговорів у 1921 р. Місія Тита Войнаровського” [294] М. Швагуляк описав переговори, які намагалися провадити представники польського уряду з Є. Петрушевичем за посередництвом священника. Л. Зашкільняк у публікації “Тенеза і наслідки українсько-польської нормалізації 1935 р.” також описав перебіг цих переговорів. Значну увагу автор приділив участі в перемовинах графа Станіслава Лося.

Цікавим є дослідження Олени Гайдукевич на тему “Природоохоронна діяльність греко-католицької церкви в Галичині в 20–30-х рр. ХХ ст.” [225]. Автор визначила склад маєтностей ГКЦ та їх обсяги в досліджуваній період. О. Гайдукевич звернула увагу на лісовпорядкування як основу природоохоронного господарювання Центральної адміністрації столових дібр. Важливою є також інформація про співпрацю церкви з українськими організаціями в справах охорони довкілля.

У полі наукових зацікавлень сучасних дослідників чільне місце займає історія господарських та культурно-освітніх організацій на початку ХХ ст. Так, у книзі Б. Савчука “Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині” [285] проаналізована їхня мета та завдання. Зокрема, висвітлено цілі та роботу таких організацій, як “Руське товариство педагогічне”, “Товариство святого апостола Петра”, “Товариство доброї смерті”, “Український горожанський комітет”, “Українське крайове товариство опіки над інвалідами”, “Українське крайове товариство охорони дітей та опіки над молоддю” (далі – УКТОДОМ), “Відродження”, “Українське товариство еміграційне”, “Товариство опіки над українськими емігрантами”. Г. Білавич та Г. Савчук у монографії “Товариство “Рідна школа” [219] охарактеризували діяльність даної організації. Значну увагу автори приділили реформам, проведеним у 1912 р. З цієї праці довідуємось, як в часі головування о. Т. Войнаровського був змінений статут та назва товариства.

О. Вербова в праці “Національний господарський рух на західноукраїнських землях впродовж 1848–1944 років” [223] описала діяльність таких господарських товариств як “Красвий союз кредитовий”, Земельний гіпотечний банк, “Сільський господар”. Автор також висвітлила процес становлення кооперативного молочарства та зародження приватного підприємництва. У книзі приділено увагу участі греко-католицької церкви в творенні інституційного поля приватного підприємництва.

Л. Рева-Радіонова в монографії “Українське товариство “Сільський господар” (1899–1944)” [281] охарактеризувала соціально-економічні передумови виникнення та розвитку товариства, а також організацію його членами економічної допомоги селянству.

Ф. Коваль у книзі “Християнські засади українського кооперативного руху” [244] назвав його встановленням соціальної справедливості. Автор обґрунтував свої погляди, покликаючись на енцикліку папи Лева XIII “*Rezum novarum*” (“Нові речі”), у якій ідеться про права та гідність людини. З цією книгою узгоджується послання митрополита Андрея Шептицького “О Квестії Соціальной”. Владика обговорював питання соціальної, економічної та політичної справедливості як невід’ємних елементів біблійного вчення. Значну увагу Ф. Коваль приділив ролі греко-католицької церкви, зокрема митрополита Андрея Шептицького та о. Т. Войнаровського, у становленні української кооперації. Автор також наголосив на впливі духовенства на патріотичне та культурне виховання народу, особливо молодого покоління. На думку Ф. Коваля, кооперація орієнтує народ на власні сили. Аналізуючи проблеми сучасної України, дослідник висловив упевненість у тому, що господарські спілки є засобом становлення місцевого самоврядування [244]. С. Злупко в статтях “Тит Войнаровський” [236] і “Кооперація і духовенство” [237] подав коротку біографію священника.

В. Швець у статті “Досвід емісії цінних паперів українськими інституціями міста Львова у першій половині XX століття” [296] розкрив діяльність окремих установ, які мали право випускати цінні папери.

Г. Шевчук у кандидатській дисертації на тему “Фахово-господарська та культурно-освітня діяльність товариства “Сільський господар” (1899–1944)” [306] охарактеризувала всі напрями роботи цієї інституції. Автор описала історію організації, починаючи від її заснування і закінчуючи ліквідацією в часі Другої світової війни. Таким чином, ми довідуємось про функціонування “Сільського господаря” в періоди головування о. Т. Войнаровського.

Історіографічний аналіз засвідчує, що спеціальних робіт, які б в комплексі відображали церковну та громадсько-політичну діяльність о. Т. Войнаровського немає. З огляду на сказане вище, вивчення його церковної, господарсько-економічної, культурно-освітньої діяльності є актуальним та перспективним.

1.2. Джерельна база дисертації

У процесі дослідження теми автор опрацювала значну кількість першоджерел. Їх можна поділити на такі групи:

- 1) неопубліковані архівні матеріали;
- 2) збірники опублікованих документів і матеріалів;
- 3) періодичні видання першої половини ХХ ст.;
- 4) мемуари й спогади сучасників.

Архівну джерельну базу дослідження склали документи Центрального державного історичного архіву в м. Львові (далі – ЦДІАЛ України), а також матеріали Національного музею ім. Андрея Шептицького у Львові та Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника.

Першочерговий інтерес для вивчення теми становлять фонди ЦДІАЛ України. Тут міститься значна кількість документів, що є основою досліджень. Особливо багато документів, які автор використовувала під час написання роботи, зберігаються у фонді 682 (Войнаровський Тит (1856–1938) мітрат, адміністратор маєтків греко-католицької митрополії, церковний і громадський діяч). Справи у фонді поділяються на 10 частин:

I. Особисті документи (метрики, свідоцтва, посвідчення і т. д.).

II. Діяльність фондоутворювача як генерального адміністратора столових дібр. До цієї частини працівник архіву, який описував фонд, долучив також справи, що стосуються парцеляційної діяльності о. Т. Войнаровського. На нашу думку, такий розподіл не зовсім коректний, оскільки священник почав займатися цим за власною ініціативою ще до того, як був призначений на посаду генерального адміністратора. Там знаходяться документи про парцеляцію таких маєтків як Годи, Коршів, Милованє, Олеша, Сопів.

У справі 12 [59] зберігається кореспонденція о. Т. Войнаровського з адміністрацією столових дібр у Перегінську про збір і витрати коштів на

господарські потреби. Зокрема, там є інформація про оренду лісу мисливцям та буріння нафтових свердловин. У справі 17 [64] зберігається угода, у якій йдеться про працевлаштування Ярослава Горалевича на посаду директора столових дібр у Львові. Згадані документи дають змогу зрозуміти поділ обов'язків між генеральним адміністратором та його безпосередніми підлеглими. Справа 18 [65] містить звіт інспектора столових дібр Андрія Мельника, якому о. Т. Войнаровський доручив оглянути стан господарства в Крилосі. Документ був написаний у 1932 р., коли сам генеральний адміністратор мав 76 років і вже не міг самостійно обходити великі простори землі. Схожий звіт зберігається в справі 154 [136]. У ній також є інші листи від А. Мельника. У справі 16 [63] знайдено листування з ЗГБ, зокрема щодо сплати заборгованості Станіславівського єпископства.

III. Службова діяльність (листи до священика від дирекції ЗГБ, Дисконтного банку, Центрального кооперативного банку “Краєвий союз кредитовий” та ін.).

IV. Громадська діяльність. Сюди упорядник опису фонду доєднав також матеріали, що стосуються священичої праці. Так, цікавою є справа 27 [69], у якій зберігається копія звернення о. Т. Войнаровського та його колег, о. П. Філяса та о. К. Хотинецького, до австрійського уряду про реабілітацію репресованих греко-католицьких священиків. У наступній справі є меморандум Папі Римському Бенедикту про долю й становище українського католицького духовенства, який склали о. Т. Войнаровський, станіславівський єпископ Григорій Хомишин та о. П. Філяс.

Особливо цікавою є справа 30, яка містить різного роду запрошення на святкування, повідомлення про збори і т. д. від товариств “Земля”, “Сокіл”, “Просвіта” та ін. З них можна довідатися, з якими організаціями контактував священик. З матеріалів справи 32 [73] довідуємось про подробиці участі о. Т. Войнаровського в роботі “Сільського господаря”. Наприклад, там є інформація про його головування в Українському клубі у Львівській хліборобській палаті, а також список всіх членів клубу.

V. Матеріали, зібрані фондоутворювачем для громадсько-політичної діяльності. У справі 40 [77] міститься детальніша інформація про співпрацю о. Т. Войнаровського з Львівською хліборобською палатою. Зокрема, там ми знайшли дату звільнення священика з цієї посади в зв'язку з його похилим віком. Цікавою є справа 43 [78], у якій знаходиться звернення до українського народу від Загальної української ради. У цьому документі було задекларовано підтримку Австро-Угорщини в Першій світовій війні. Одним з членів даної організації був о. Т. Войнаровський. У справі 60 [79] є протоколи засідань товариства “Захист імені митрополита Андрея графа Шептицького для сиріт у Львові”, до числа співзасновників якого також належав священик.

VI. Творча діяльність. На особливу увагу заслуговує реферат о. Т. Войнаровського “Вплив Польщі на економічний розвій Руси-України”, поміщений у справі 66 [80]. У ньому, зокрема, віддзеркалюються думки священика щодо шляхів підняття економіки Східної Галичини. У справі 67 [81] зберігається праця о. Т. Войнаровського “Про охорону селянської власности та її даліші висновки”. Це проголошена в Державній Раді промова, у якій автор проаналізував і виявив недоліки запропонованого урядом законопроекту про надання селянам амортизаційних кредитів.

VII. Матеріали, зібрані фондоутворювачем для творчої діяльності.

VIII. Листи фондоутворювача. Цінну інформацію містить справа 81 [84], у якій знаходиться перелік обов'язків директора дібр греко-католицької митрополії Йосифа Сальца. Завдяки цьому документу дізнаємося про розподіл обов'язків між о. Т. Войнаровським як генеральним адміністратором та керівниками окремих маєтків. Міститься там також докладний опис маєтку Богородчани, який купив станіславівський єпископ Григорій Хомишин за порадою священика. У справі 82 [85] міститься, зокрема, листування о. Т. Войнаровського зі своїми колишніми парохіянами, що проливає світло на його церковну діяльність. Цікавим є теж лист до тодішнього ректора греко-католицької Духовної семінарії о. Йосифа Сліпого, у якому, між іншим, йдеться про купівлю митрополією маєтку Коршів. Зберігаються

там також листи о. Т. Войнаровського, адресовані митрополитові Андрееві Шептицькому.

ІХ. Листи фондоутворювачу. Там, зокрема, знайдено велику кількість подяк священикові за надану тим чи іншим людям допомогу. Згадки про добротинність о. Т. Войнаровського є в справах 86 [88], 105 [98], 108 [100], 109 [101], 113 [104], 148 [132] та 214 [170]. В останній містяться колективні листи від приватних осіб, товариств і спілок. Там поміж іншими документами є звернення від сільських громад, яким о. Т. Войнаровський дарував нерухомість.

Упорядник фонду долучив туди також багато листів щодо виконання обов'язків генерального адміністратора столових дібр. Наприклад, у справі 86 [88] є лист-звернення до священика від головного інспектора охорони лісів у Варшаві Бервіда щодо збереження рідкісних дерев. Кореспонденція з директором ЗГБ Мироном Гаврисевичем (спр. 96 [92]) також містить інформацію про деталі участі о. Т. Войнаровського в управлінні церковними маєтками.

Цікавими є теж листи від управителів окремих земельних володінь митрополії. Так, у справі 97 [93] зберігається, між іншим, звіт керівника одного з митрополичих маєтків Якіма Ганкевича щодо розслідування анонімної скарги на працівника. У справі 98 [94] містяться листи управителя маєтку Перегінсько Дмитра Ганущака, які дають уявлення про виконання працівниками фільварку різноманітних господарських робіт. Йдеться, наприклад, про реставрацію будинків, працю найманих робітників у деревообробній фірмі й т. д. У справі 155 [137] знаходяться листи від Г. Мельмана, орендатора млина в Уневі. З них довідуємося про ведення господарства в цьому фільварку, зокрема про оренду млинів. У справі 177 [151] є листи від Йосифа Сальца, директора столових дібр у Перегінську. У справі 197 [162] – кореспонденція від Хмілевських, працівників маєтку в Крилосі. В ній ідеться, між іншим, про вирощування зернових культур на території фільварку та про руйнування, заподіяні впродовж Першої світової війни.

У справі 112 [103] натрапили на лист від представників місцевого товариства “Власна поміч” до керівників столових дібр. На увагу заслуговує справа 100 [96], у

якій є листи від адвоката Євгена Гвоздецького. До його послуг часто вдавався владика Андрей Шептицький.

Справа 131 [119] містить листи від М. Кінаша секретаря греко-католицького єпископа в Америці Сотера Ортинського. З них, зокрема, дізнаємося про матеріальну допомогу владичі від о. Т. Войнаровського. Кореспонденція з о. Дмитром Добротвором зі штату Огайо про ситуацію в тамтешній греко-католицькій церкві зберігається у справі 115 [106]. Ці листи висвітлюють діяльність о. Т. Войнаровського як каноніка митрополичої консисторії. У справі 198 [163] є кореспонденція від владики Григорія Хомишина. У ній йдеться, зокрема, про надання єпископом священникові довіреності на право участі в одній з папських комісій. У справі 199 [164] містяться листи від М. Хомінської, ігумені монастиря сестер василіянок. У документах, йдеться, між іншим, про надання о. Т. Войнаровським фінансової допомоги черницям, які опікувалися сиротами. Допомагала Центральна адміністрація столових дібр також сестрам-служебницям. Інформація щодо цього знаходиться в справі 211 [169].

Виняткову цінність для вивчення священничої діяльності о. Т. Войнаровського має справа 133 [121]. У ній є лист від селянина Миколая Корбутяка, написаний від імені старших односельців. Завдяки цьому документу автор отримала цінну інформацію щодо діяльності священника як пароха с. Балинці. У справі 123 [112] є листи від колишнього сотрудника на згаданій парохії о. Василя Залуцького та його родини. Лист від о. Юліана Зубрицького містить інформацію про контакти генерального адміністратора столових дібр з громадами прилеглих до церковних земель сіл. У справі 145 [130] зберігаються листи від священника Василя Лициняка. З них черпаємо інформацію про доброчинну та церковну діяльність о. Т. Войнаровського, зокрема, про його участь у роботі “Захисту імені митрополита Андрея графа Шептицького для сиріт у Львові”. У справі 158 [140] є листи від Юрія Непадівича, який керував маєтком Посіч-Майдан, що належав даному товариству.

Однією з важливих для вивчення біографії священника є справа 205 [167], у якій містяться листи від митрополита. Значна частина з них була написана, коли владика

перебував за кордоном і звідти давав вказівки щодо ведення господарства та дозвіл на придбання нових земель. Листи від брата митрополита Климентія Шептицького містяться в справі 206 [168]. У них – інформація про заходи о. Т. Войнаровського щодо звільнення владики Андрея Шептицького з російської неволі впродовж Першої світової війни.

У справі 136 [124] зберігаються листи Павла Кривуцького, призначеного за рекомендацією о. Т. Войнаровського на посаду заступника директора ЗГБ. У справі 178 [152] є листи від Іларіона Свенціцького – директора створеного за участю митрополита Андрея Шептицького Національного музею у Львові. У справі 182 [156] міститься лист від депутата Державної Ради Степана Смаль-Стоцького. У ньому йдеться про ініціативу створення українського парцеляційного банку, яку підтримав також о. Т. Войнаровський.

У справі 200 [165] є лист від відповідального редактора і видавця “Нового слова” Лонгина Цегельського. Автор підтвердив, що власником газети був о. Т. Войнаровський.

У справі 144 [129] – лист від Богдана Лепкого, в якому письменник охарактеризував особисті якості священика. Схожу позитивну характеристику дав о. Т. Войнаровському письменник Василь Стефаник. Його лист є в справі 185 [159].

Х. Матеріали членів родини (сина, брата та інших родичів). Серед них цікавою є справа 218 [171], що містить листи від Андрія Войнаровського, який працював у маєтку Зарваниця. У них йшлося, між іншим, про пограбування майна митрополії російськими військами в часі війни.

Науковий інтерес становить справа 107 [174], що знаходиться в 201-му фонді – опис 1 “в” – (Греко-католицька митрополича консисторія міста Львова). У ній – особова справа о. Т. Войнаровського. Там містяться численні документи священика: таблиці та свідоцтво про закінчення гімназії в Станіславові, грамоти про призначення на парохії та про йменування віцедеканом Коломийського деканату і т. д., які видали єпископи Юліан Пелеш та Сильвестр Сембратович. Цікавою для дослідника є долучена до справи автобіографія о. Т. Войнаровського.

У фонді 302 (Крайове господарське товариство “Сільський господар”, м. Львів. 1848–1944 рр.) зберігається, між іншим, інформація про діяльність організації в той період, коли о. Т. Войнаровський був її головою. Наприклад, у справі 401 – опис 1 – [175] є лист-відповідь окружної управи товариства Земельному урядові в Перемишлі із обґрунтуванням мотивів бойкоту окружної і повітової земельних комісій.

Важливу інформацію для вивчення церковної та політичної діяльності священика містить фонд 358 (Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр, 1865–1944), граф, митрополит Галицької греко-католицької Церкви). Особливо вагоме значення має справа 231 – опис 1 – [177], у якій є листи о. Т. Войнаровського до владики. З них довідуємось про подробиці й сам факт паломництва священика до Риму й присутність його на аудієнції в папи. У справі 33 – опис 2 – [178] зберігаються листи митрополита до різних адресатів, у тому числі й до о. Т. Войнаровського. У них йдеться, між іншим, про умови перебування владики в російській неволі. Виняткову цінність для дослідження має справа 114 – опис 2 – [180], у якій є листи о. Т. Войнаровського до митрополита. У них священик розповідав Андрею Шептицькому про своє приватне та громадсько-політичне життя та обговорював перспективи підписання господарських угод, коли останній був поза межами Галичини. Йшлося там також про враження о. Т. Войнаровського після здійсненої ним інспекції маєтків: генеральний адміністратор висловлював пропозиції щодо внесення тих чи інших змін. Згадано в листах і про добродійні пожертви Центральної адміністрації столових дібр. Коли священик балотувався до Державної Ради, він обговорював з митрополитом у письмовій формі свою передвиборчу кампанію.

Цікавою є справа 353 – опис 2 – [182] цього ж фонду. У ній паломники з Галичини до Єрусалима розповіли митрополиту про деталі прощі. З документа довідуємось, про участь о. Т. Войнаровського в цьому релігійному заході. У справі 288 – опис 3 – [183] зберігається статут Українського католицького союзу. Інформація про мету організації має для дослідження діяльності о. Т. Войнаровського

дуже важливе значення, оскільки він сам був її членом. Таким чином, ми довідуємось, які погляди та ідеї підтримував священник.

Науковий інтерес у контексті дослідження діяльності о. Т. Войнарівського як генерального адміністратора становить фонд 409 (Центральна адміністрація столових маєтків греко-католицької митрополії, м. Львів). У справі 87 – опис 1 – [184] є кореспонденція з управлінням виміру податків. В одному з листів о. Т. Войнарівський описує стан фільварків митрополії, який був перед тим, як священник *de facto* почав ними керувати.

У спр. 13 – опис 1 – [186] 572-ого фонду (Український єпископський комітет опіки над воєнними сиротами, м. Львів) міститься інформація про заснування захисту для сиріт.

У справі 845 – опис 1 – [187] 491-го фонду (Греко-католицька митрополічна капітула, м. Львів) є довіреність, яку видав владика Андрей Шептицький о. Т. Войнарівському та адвокату Євгену Гвоздецькому. У наступній справі описано матеріальні предмети, передані цим самим особам на зберігання після повернення священника до Львова в часі Першої світової війни.

Під час написання дисертації автор використала також матеріали Фонду Тита Войнарівського, що зберігаються в архіві Національного музею у Львові. Серед документів згаданого архіву особливо цікавою для дослідження є промова о. Т. Войнарівського, виголошена перед своїми колишніми парохіянами через 20 років після того, як він залишив с. Балинці (рукопис 3298 [7]). У ній цінними є спогади священника про його діяльність як настоятеля місцевого храму.

Окрему групу матеріалів складають фонди відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника.

Використані в дослідженні також опубліковані документи і матеріали. Варто, передусім, назвати “Звіт з діяльності ради товариства “Захист ім. митроп. Андрея гр. Шептицького для сиріт” у Львові” [189]. У ньому детально розповідається про роботу товариства. Значну увагу в книзі приділено участі в діяльності товариства о. Т. Войнарівського. У “Пастирських посланнях” митрополита, зокрема, “Наша

віра” [191], “Правди віри” [192] та “Правдива віра” [193] викладені його думки щодо питання єдності церков. Вони підтверджують, що погляди о. Т. Войнарівського та владика Андрея на цю проблему, зокрема, на умови, за яких можна об’єднувати різні конфесії, збігалися.

Окрему групу використаних джерел становлять опубліковані документи. Цінною для дослідження є праця “Низка споминів з мого життя” [207], автором якої був сам священник. Він подав інформацію про всі сфери своєї діяльності. Інтерес становлять факти, які стосуються роботи о. Т. Войнарівського як сільського священника, оскільки збереглося небагато документів, які містять дані, що стосуються цієї теми. Значну увагу він приділив спогадам про свою роботу на посаді генерального адміністратора столових дібр. Зокрема, йдеться про побудову залізниці на території церковних лісів.

Є в спогадах також згадки про його діяльність у таких українських господарських товариствах як “Сільський господар” та “Краєвий союз для збуту худоби”. Окрім того, священник описав парцеляцію ним поміщицьких земель. Значну увагу він приділив розповіді про здійснені заходи щодо заснування українського парцеляційного банку. Згадано в спогадах і про політичну діяльність, зокрема, про роботу в Державній Раді й заходи щодо заснування українського університету у Львові. Йдеться в мемуарах священника також про його сприяння діяльності україномовних сільських шкіл. У “Літописі Національного музею за 1934... – 1938 р.” [190] є згадки про заходи о. Т. Войнарівського, спрямовані на поповнення мистецьких колекцій.

Важливе значення мають публікації самого священника, які висвітлюють його економічні погляди. Серед них варто виділити “Вплив Польщі на економічний розвиток Руси-України” [213]. У цій праці автор проаналізував, які дії уряду змогли б призвести до погіршення ситуації в Галичині, а які – до покращення. Коли ціни на землю ще не були, на думку о. Т. Войнарівського, занадто високими і селянам було економічно вигідно її купувати, священник заохочував українську інтелігенцію займатися парцеляцією. Для висвітлення тонкощів цієї справи, він написав праці:

“Що нам треба знати про парцеляцію” [214] та “Справа парцеляційна” [209]. У брошурі під назвою “Бюджетова промова посла о. Тита Войнаровського, виголошена в Раді державній на засіданню з дня 15 грудня 1908 р.” [205], автор проаналізував чинники, що ускладнювали процес придбання селянами ділянок. Багато проблем він пояснював фактичним колоніальним статусом Галичини в Австро-Угорській імперії.

У брошурці “Кого вибирати послом до парламенту?” священник вказав селянам на мотиви голосування саме за кандидатів від УНДП.

Відокремлену групу джерел становлять *періодичні видання першої половини ХХ ст.* суспільно-політичного (“Галичанин”, “Громадський голос”, “Економіст”, “Життя і знання”, “Діло”, “Нове слово”, “Słowo Polskie”) та церковного (“Мета”, “Нива”) напрямів. У них містяться статті, які написав о. Т. Войнаровський, а також публікації, в яких йдеться про його діяльність.

Іван Макух [201] у спогадах під назвою “На народній службі” згадує події з власного життя, починаючи з дитинства, тобто з кінця ХІХ ст., і закінчуючи подіями Другої світової війни та ліквідацією греко-католицької церкви. Для нас особливу цінність мають розповіді про участь І. Макуха в парцеляції землі, а також про його роботу в українських товариствах. Йдеться, зокрема, про “Централю відбудови краю” та “Краєвого союзу для Збуту худоби”.

1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження

Методи досліджень – це алгоритми дій, за допомогою яких вирішуються ті чи інші наукові проблеми, відкриваються закономірні зв'язки явищ і процесів, що вивчаються. Від правильного вибору методів залежить успішність дослідження. Їх свідоме застосування варто розглядати, як найголовнішу умову для одержання нових знань [263, с. 79].

Методологічна основа є однією з найскладніших складових сучасних суспільних наукових пошуків. Методологією наукового дослідження вважається сукупність методів та їх комбінацій, використовуваних здобувачем для досягнення мети дисертаційного дослідження. Воно обумовлюється правильністю постановки проблем і вибором відповідних підходів при написанні наукової роботи. Обрання автором тих чи інших конкретних методів залежить від теми та мети наукового дослідження. Ця робота базується на основних методологічних принципах сучасної науки.

Демократичні процеси в сучасній Україні поживляють суспільний інтерес до вітчизняної історії, який супроводжується активними історичними дослідженнями. Ці обставини актуалізують та зумовлюють першочерговість методології науки [264, с. 37]. Зростає зацікавлення історією Західної України кінця XIX – початку XX ст. У межах окресленого періоду важливого значення набуває вивчення історії ГКЦ, зокрема характеристика діяльності окремих осіб.

Пишучи дане дисертаційне дослідження автор дотримувалась принципів об'єктивності та достовірності. Наукові методи поділяються на світоглядні (філософські), загальнонаукові та спеціально-наукові.

Перша група визначає загальний підхід до природи і суспільства. До неї, зокрема, належить метод діалектичного вивчення історичного процесу [234, с. 68]. Використовуючи його, можна обґрунтувати зміну поглядів о. Т. Войнарівського на ефективність результатів діяльності в Державній Раді.

До загальнонаукової групи методів належать: аналіз, синтез, індукція, дедукція, системний метод, метод порівняння, абстрагування, узагальнення [452], історичний і логічний. Часом першу і другу групи методів об'єднують в одну [234, с. 68].

Об'єктивною основою історичного та логічного методів є той факт, що функціонування і розвиток предметів у реальності відбувається в часі і просторі та здійснюється у формах “існування одного поруч з іншим” та “послідовності одного після іншого”. При цьому логічний метод вивчає об'єкт у просторі, а історичний – у часі. Таким чином, логічні та історичні методи можуть виступати як у “чистому вигляді”, так і в єдності, за якою провідну роль буде грати один з них [245, с. 141 – 142]. У даному дисертаційному дослідженні логічний метод було використано під час опису переплетіння різноманітних напрямів діяльності о. Т. Войнарівського. За допомогою історичного методу показано динаміку роботи та досягнення священика в тому чи іншому спрямуванні (душпастирська, культурно-освітня, харитативна, економічна праця і т. д.).

Метод аналізу, який передбачає уявний або реальний поділ предмету на окремі його складові [320, с. 53], був застосований під час характеристики парцеляції поміщицьких маєтків, яку здійснив о. Т. Войнарівський. У даному випадку розглянуто процес купівлі і подальшого поділу земель між селянами, як об'єкт, а потім зроблено системний аналіз способів його здійснення. Під час дослідження праць о. Т. Войнарівського й вивчення його теоретичних поглядів та ідей метод аналізу дав змогу вибрати основні положення.

Завдяки синтезу, який являє собою мислене або реальне об'єднання окремих елементів у одне ціле [320, с. 1212] автор об'єднала їх з метою стислого ознайомлення читача з точкою зору священика. Таким чином, обидва вищезгадані методи дають змогу зрозуміти погляди о. Т. Войнарівського на перспективу майбутнього економічного розвитку Східної Галичини.

Метод індукції, тобто формулювання логічних умовиводів від окремих фактів до загальних висновків був використаний під час характеристики суджень окремих сучасників про о. Т. Войнарівського.

Неодноразово автор вдавалася до методу дедукції – формулювання логічних умовиводів від загальних суджень до часткових висновків. Для прикладу, маючи у своєму розпорядженні текст доручення, яке митрополит видав о. Т. Войнарівському та Є. Гвоздецькому, можемо, стверджувати, що згадані особи мали юридичне право керувати будь-яким із маєтків митрополії, представляти її перед кожною з владних комісій і т. д. Аналогічно, виходячи з факту, що члени Українського католицького союзу, до якого належав також о. Т. Войнарівський, визнавали певні цінності, робимо висновок, що і священник не піддавав сумніву правильність окреслених владикуою Андреем Шептицьким завдань союзу. Так само на підставі віднайденого відкритого листа групи священників до митрополита щодо необхідності боротися з агітацією за православ'я ми впевнено стверджуємо, що о. Т. Войнарівський був категоричним противником ідей ліквідації Берестейської унії.

Як приклад застосування абстрагування (це сходження від конкретного до абстрактного [234, с. 69–70]) та узагальнення можна навести характеристику тогочасних кооперативних організацій із виділенням їх спільних ознак та визначення притаманного їм усім впливу на формування свідомості суспільства.

Використовуючи системно-структурний метод, який зобов'язує будь-який об'єкт пізнання розглядати як систему, що складається зі структурних елементів із визначеними функціями [234, с. 70], розглянуто господарство в окремих маєтках ГКЦ як розрізнені складові компоненти діяльності Центральної адміністрації столових дібр. Послідовна характеристика кожного фільварку дала змогу оцінити земельну власність Галицької митрополії загалом.

До спеціальних наукових методів в історії належать, зокрема, генетичний та порівняльний [234, с. 71].

Неодноразово в даному дисертаційному дослідженні послуговувалися історико-генетичним методом, сутність якого полягає у послідовному розкритті динаміки змін якостей і функцій досліджуваного об'єкта на тлі інших подій у контексті часу. Використання даного методу дозволяє максимально точно відтворити реальну історію об'єкта [Помилка! Джерело посилання не знайдено.]. Яскравим прикладом його застосування є твердження, що причиною збільшення кількості господарських

та культурно-освітніх товариств у с. Балинці була діяльність о. Т. Войнаровського в цьому напрямі. Аналогічно застосовуючи даний метод зроблено висновок, що завдяки праці священика покращився освітній рівень та матеріальне становище українців. Ще одним зразком використання історико-генетичного методу є твердження, що патріотизм предків о. Т. Войнаровського мав вплив на формування його характеру. Інший приклад – висновок про зменшення кількості москвофілів у Галичині після Першої світової війни внаслідок безпосереднього знайомства прихильників цієї політичної течії з росіянами.

Метод порівняння, який дозволяє констатувати подібності та відмінності між різними предметами та процесами, також було неодноразово використано в даному дисертаційному дослідженні. Прикладом цього може слугувати зауваження схожості поглядів о. Т. Войнаровського та митрополита Андрея Шептицького на проблеми доброчинності. На його основі також було зазначено подібність оцінок діяльності священика, наданих його сучасниками. Використовуючи той самий метод порівняння було встановлено відмінності між баченням політичних перспектив о. Т. Войнаровського та Є. Петрушевича. На його ж основі робимо висновок, що священик, хоч і намагався помагати різним категоріям людей, але особливу увагу звертав на розвиток українського села.

Послугуючись типологічним методом, за допомогою якого відбувається впорядкування та узагальнення історичних фактів [234, с. 71], було поділено товариства та громадські організації, у яких працював о. Т. Войнаровський, на господарські та культурно-просвітницькі.

При написанні праці авторка також дотримувалась наукових принципів. Принцип – це основне правило, яке необхідно виконувати під час наукового дослідження [245, с. 141–142]. Використання різноманітних джерел інформації, їх аналіз, зіставлення, визначення ступеня об'єктивності відповідає принципу комплексності джерел [264, с. 39]. Наведена вище характеристика використаних джерел та літератури свідчить про широке його застосування у даному дисертаційному дослідженні.

Принцип історизму вимагає розгляду всіх фактів, явищ та подій в їхньому історичному виникненні і становленні, а також через призму історичних перспектив їхнього розвитку [320, с. 511]. Він був використаний під час характеристики позиції, яку займав о. Т. Войнаровський, будучи посередником у переговорах польської влади з урядом ЗУНР в екзилі. Наслідком застосування принципу історизму може бути пояснення відмови священика від парцеляційної діяльності внаслідок зміни цін на землю. Без використання даного принципу неможливо було б пояснити боротьбу о. Т. Войнаровського з учителями польської національності в початкових школах Східної Галичини.

На думку автора написанні даного дослідження було використано принцип об'єктивності, що полягає в неупередженому підході до дійсності, її пізнання і практичного відтворення та допомагає звільнити історичні знання від фальсифікацій [264, с. 38].

Також широко використаний принцип соціального підходу, який передбачає розгляд історичних процесів з урахуванням інтересів різних верств населення [453]. Зокрема, описуючи процес парцеляції поміщицьких маєтків між українськими селянами, охарактеризовано ставлення до нього різних національних та соціальних груп. Аналогічно описано відношення різних прошарків населення до ідеї заснування українського університету у Львові, до мовної політики в початкових школах і гімназіях, а також до діяльності українських культурно-освітніх та економічних організацій.

Загалом робота написана за проблемно-хронологічним принципом. Він передбачає формування розділів за проблемним методом таким чином, щоб вони структурно відображали головні аспекти теми дисертаційного дослідження, при цьому в окремих підрозділах переважає хронологічний принцип, який подекуди чергується з висвітленням проблемних аспектів [264, с. 38].

У праці застосовано міждисциплінарний підхід, а саме: використано знання з богослов'я. Запозичено богословські терміни: капітула, канонік, мітрат – та пояснено їх значення, тобто застосовано термінологічний принцип, що передбачає вивчення історії термінів і позначуваних ними понять, уточнення їх змісту [279, с. 24].

Підсумовуючи, робимо висновок, що під час написання даного дисертаційного дослідження автор використала значну кількість наукових методів, та дотримувалась наукових принципів. Завдяки цьому, підсилено науковий рівень та достовірність висвітлення історичних подій.

РОЗДІЛ 2

ЦЕРКОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТИТА ВОЙНАРОВСЬКОГО

2.1. Освіта й формування світогляду

Народився о. Тит Євген Столобут Войнаровський 16 лютого 1856 р. у с. Ляцьке Шляхетське Товмацького повіту в родині греко-католицького священика Петра Войнаровського¹. Мати – Францішка з роду Лопатинських [207, с. 15]. Він походив зі знатного козацького роду, представники якого за легендою були соратниками гетьмана Івана Мазепи [303, с. 154]. Цей факт поки що не доведений істориками, але дана легенда, безперечно, мала вплив на формування світогляду майбутнього священика. Йдеться про Андрія Войнаровського, мати якого – Олександра Степанівна – була рідною сестрою гетьмана Івана Мазепи [222, с. 216]. Після поразки у битві під Полтавою 1709 р. [286, с. 181] він жив у Австрії, Швеції, Німеччині. Займався активною дипломатичною діяльністю. 12 жовтня 1716 р. А. Войнаровського захопили агенти Петра I і таємно переправили до Росії. Спершу племінник Мазепи перебував у Петропавлівській фортеці, після чого відбув заслання в м. Якутськ (нині РФ), де й помер [310, с. 603]. А. Войнаровський залишив після себе двох дітей – дочку Ульріку-Елеонору (названу в честь сестри Карла XII) [221, с. 27] та сина Станіслава [221, с. 5–6]. В архіві священика зберігається копія німецькомовного перекладу виписки з церковних книг (не уточнено, яких саме) зроблена 2 вересня 1913 р. присяжним перекладачем при Санкт-Петербурзькому окружному суді А. Бошиловим. У ній подана історія роду Войнаровських [50, арк. 6]. Наявність цього документа вказує на те, що священик цікавився своїм походженням.

Основними рисами о. Т. Войнаровського сучасники вважали ідеалізм і патріотизм. Щоб проілюструвати це, наведу цитату з листа від українського етнологі і священика, Ксенофонта Сосенка: “Пам’ятаю, яким ви були в молодості силачем

¹ Тепер с. Липове Тисменицького району Івано-Франківської області

тілом і духом, що здобув свою міць силою своєї волі і борнею за міцне поставлення свого індивідуума у світі. Від молодості ви були найідейнішим ідеалістом, товаришем і другом покійного Стефана Городецького. І обидва ви по першій лінії свого життя перейшли, працюючи для правдивого добра народу в кожній ділянці його життя... У вас ще були родові патріотичні традиції шляхетних Войнаровських і відомо було близьким знайомим, як ви їх високо цінили” [158, арк. 15–16].

Великий вплив на формування світогляду о. Т. Войнаровського мало виховання у священничій родині, яке ґрунтувалось на українських релігійних і національних традиціях. Як священник пізніше сам написав в одному з листів до митрополита Андрея Шептицького, внаслідок втрати політичної самостійності народу функцію його єдиного захисника було змушене виконувати духовенство. Тому греко-католицькі священники стали природними керманічами як церковного, так громадсько-політичного життя [180, арк. 2–2 зв.]. В їхньому середовищі формувалися національно-політичні орієнтири українського руху. До початку 60-х рр. XIX ст., аж поки на базі конституційних свобод не почала розвиватись організована сфера публічного життя (товариства, збори, віча тощо) оселі греко-католицьких парохіяльних священників були головними осередками обговорення актуальних проблем тогочасною українською інтелігенцією. Відбувалося це, зазвичай, під час храмових празників, коли до однієї церкви з’їжджалися декілька десятків гостей, або ж на весіллях. Священники передплачували українські політичні видання, інколи польські й австрійські. Це дало їм можливість стати для селян головними консультантами не лише в релігійній, але й у політичній сфері [216, с. 26]. Таким чином, ще з ранніх дитячих років батьки о. Т. Войнаровського виховали в нього віру в Бога, патріотизм і любов до людей.

Як згадує сам священник, замість навчання в початковій школі він здобував знання приватно вдома в батьків у 1863–1865 рр., а в 1866 р. здав на німецькій мові вступний іспит до гімназії в Станіславові. В цьому навчальному закладі йому важко давалося вивчення іноземних мов, особливо латинської та грецької, а для вивчення усіх інших предметів цілком вистарчало лекцій викладачів [207, с. 15]. Закінчив

о. Т. Войнаровський гімназію в 1874 р. [311, с. 208]. У таблиці майбутнього священика написано, що він відзначався відмінною поведінкою [174, арк. 16]. Під час канікул ходив на полювання з місцевою українською шляхтою [207, с. 15]. – Значні земельні володіння в Ляцькому Шляхетському мала родина Василькевичів [248, с. 111]. – У спогадах священика читаємо, що під час одного з таких походів до лісу вони дісталися широкої трясовини. Щоб перейти на другий бік, о. Т. Войнаровський вирвав з корінням дуба й використав його як місток. Про цю подію розійшлася вістка по цілій околиці й з того часу селяни й шляхта перейнялися до нього повагою [207, с. 15]. Дані слова можуть здаватися перебільшеними, проте наявність у священика особливої фізичної сили могла бути однією з причин його вийняткової працездатності, що дозволило в майбутньому одночасно суміщувати декілька керівних посад. Знайомий священика Андрій Пеленський у приватному листі згадував, що під час свого навчання у 7–8 класах гімназії, він щоденно приходив робити домашнє завдання до будинку Володимира Петрушевича. о. Т. Войнаровський, який був там частим гостем, мав такі сильні руки, що піднімав хлопця вгору на одній долоні [143, арк. 4].

Священик згадував, що замолоду під час свого навчання в гімназії та університеті він завжди заступався за слабших, а тих, що порушували порядок міг двома пальцями потиснути за шию і таким чином їх приборкати [207, с. 16]. Це свідчить, що бажання заступатися за покривджених і допомагати тим, хто потрапив у біду, сформувалося в майбутнього священика ще в батьківському домі.

Теологію о. Т. Войнаровський вивчав у Теологічному відділі (факультеті) Львівського університету [174, арк. 21]. Тут функціонували кафедри Історії церкви, Наук біблійних Старого завіту, Наук біблійних Нового завіту, Догматики, Моральної теології. Кафедра Пасторальної теології була поділена на дві – з українською та польською мовами викладання [241, с. 82]. Ректором у 1875–1878 рр. був Евсевій Черкавський [239, с. 12–13]. Деканом теологічного факультету був о. Альберт Філярський, серед професорів – священики Йосиф Делькевич, Франциск Серафим Костек, Клеменс Сарніцький, Йосиф Ватзка, Людвік Кльосс, а також Сильвестр Сембратович [1, арк. 25–26 зв.], майбутній митрополит ГКЦ, який у 1873–1879 рр.

виконував також функції просинодального архієпархіального екзаменатора [249, с. 8]. о. Т. Войнаровський закінчив університет з відзнакою в 1878 р. [311, с. 208]. У цей час йому було 22 роки, а для того, щоб отримати священні свячення, слід було досягнути 24-річного віку. Таким чином, йому залишилось 2 роки на пошуки майбутньої дружини. В цей час о. Т. Войнаровський мандрував краєм та спілкувався з представниками місцевого духовенства. У 1880 р. він одружився з Емілією Шепарович, донькою пароха в с. Олеша в Товмацькому повіті [207, с. 16].

Згодом він згадав в одному з своїх листів до митрополита, що протягом всього душпастирського служіння гуртував український народ у церкві, закликав до молитви й любові до Бога, бо в цьому о. Т. Войнаровський бачив основу щасливого майбутнього [177, арк. 151–151 зв.]. Лист вказує на те, що, незважаючи на зайнятість численними господарськими, політичними та культурно-просвітницькими справами, його набожність не зводилася до зовнішньої відправи обрядів, а була частиною світогляду. Це підтверджують слова активного діяча “Сільського господаря” Юліана Павликовського, який найважливішою рисою діяльності о. Т. Войнаровського вважав поєднання в одну гармонійну цілість “духовної та господарської праці” [432, с. 4].

У 1881 р. померла дружина священника [174, арк. 42]. Оскільки о. Т. Войнаровський на той час вже прийняв ієрейські свячення й тому, згідно з церковними канонами, не міг повторно одружитися, він був змушений залишатися самотнім до кінця життя. Згодом, за два роки до смерті, згадуючи цю прикру подію, написав у своїх спогадах, що хоч і був відданий покійній дружині всією душею, але згодом зрозумів, що її смерть була для нього особливою ласкою Божою, адже це дало йому можливість спрямувати всю енергію на Божу хвалу й для добра українського народу [207, с. 75].

У характеристиках о. Т. Войнаровського, даних його сучасниками, передусім звертає на себе увагу висока оцінка результатів праці священника, спрямованої на покращення матеріального становища галицьких українців. Останні називали його батьком української економіки і практичної господарської діяльності [220, с. 61]. У вітальному листі від президії УНДО з нагоди іменин священника, з властивою віншуванням пишномовністю зазначено, що впродовж довголітньої праці

о. Т. Войнаровського його ім'я не раз було записане “золотими буквами в історію західноукраїнських земель”. Загальновідомо, як радо він “старався допомагати по своїй спроможності морально чи матеріально у всіх випадках, коли цього вимагало громадське добро” [75, арк. 8].

У вітанні з нагоди 50-ліття священства, написаному на бланку цієї ж організації між іншим зауважено, що багаторічний труд о. Т. Войнаровського, спрямований на підняття життєвого рівня селянства “в теперішній час господарської кризи” є особливо цінним. Адже завдяки роботі священника значною мірою був підготований “грунт для господарської оборони нашого народу в сей трудний час” [302, с. 219]. У даному випадку слід зауважити, що у вітальній листівці може бути певне перебільшення, однак значна кількість схожих відгуків вказує на їх правдивість.

Наприклад, таку ж високу оцінку діяльності о. Т. Войнаровського бачимо в адресованому йому листі від невідомого автора, який назвав себе свідком “дрібної частини широко продуманої парцеляційної праці” священника в селах Побережжя і Миловане. Цей дописувач вважав, що своїм трудом о. Т. Войнаровський розпочав “боротьбу о відібрання рідної української землі з чужих нам рук” [128, арк. 14].

Ісидор Сохоцький у книзі “Що дали греко-католицька Церква і духовенство українському народові” назвав о. Т. Войнаровського одним з найвизначніших галицьких економістів того часу [287, с. 71–72]. Безумовним доказом шанобливого ставлення до священника української інтелігенції було також присвоєння йому титулу почесного доктора економічних наук (*honoris causa*) Української господарської академії в Подєбрадах (1931 р.). Таким чином, працівники цього вишу відзначили його наукові праці в галузі економіки [220, с. 61].

На тлі інших джерел виділяються два листи від колишнього помічника о. Т. Войнаровського в справах парцеляції, Івана Каралаша, у яких йдеться про ставлення до священника представників української діаспори в США, де на той час проживав автор [117, арк. 10]. У цей період священник був важко хворий, через що втратив працездатність [207, с. 66; 28, арк. 3–4]. Ймовірно в часі недуги о. Т. Войнаровський, який звик підтримувати контакти з багатьма людьми, відчув брак уваги до себе, як це часто буває з особами похилого віку. Тому в першому листі

(1923 р.) І. Каралаш щиро подякував за отриману звістку і намагався розрадити його, пишучи, що народ не завжди вміє цінувати своїх “мучеників-борців за кращу долю”, але, напевно, ще є люди, які пам’ятають священика, хоч не вміють цього висловити [18, арк. 1, 3]. Він підкреслив, що діяльність о. Т. Войнарівського була добре відома в середовищі української діаспори і висловив переконання, що “пам’ять про нього не загине” [18, арк. 4 зв.].

У другому листі (1936 р.) І. Каралаш розповів священикові, як охарактеризували його діяльність колишні опоненти – радикали (РУРП) [117, арк. 10–10зв.]. – Т. Войнарівський був членом Української національно-демократичної партії [297, с. 88]. – У процесі парцеляції поміщицьких земель радикали перешкоджали священикові, поширюючи неправдиві чутки [207, с. 32]). І. Каралаш повідомив, що кілька місяців тому він святкував свій ювілей. На цій урочистості були присутні 400 осіб, серед них – о. Сембратович і др. Цегельський. Поміж інших похвал, адресованих ювіляру, прозвучало й те, що він був “великим помічником” о. Т. Войнарівського в праці для блага народу: як в парцеляції, так і в політиці. Найцікавішим сам І. Каралаш визнав виступ д-ра Цегельського, який сказав таке: “Каралаш при допомозі о. Т. Войнарівського годував землю, тобто хлібом наш український народ, а ми, радикали, годували його радикалізмом”. На таку промову автор листа відповів реплікою, у якій скромно заперечив свої заслуги, зауваживши, що це все робив “наш старенький батько Войнарівський. Якби ви слухали його, були б нині панамі, чого ви не досягнули. Наш батько Войнарівський сотні дітей утримував у школах своїм коштом і робив багато-багато іншого, чого ані я, ані хто другий не може висказати”. Тоді на честь священика всі поїдводилися з місць і відспівали “Многая літа” з окликом “Хай живе наш батько Войнарівський!” [117, арк. 10–10 зв.].

Між священиком і членами РУРП справді траплялися конфлікти. Так, 16 квітня 1909 р. віче в Коломиї, яке скликав доктор К. Трильовський, одногосно висловило глибоке обурення діяльністю народівської більшості Українського клубу в Державній Раді [355, с. 6], закликало всіх послів від цієї політсили, щоб ті негайно вийшли з нього [343, с. 611]. Т. Войнарівському учасники зборів порадили скласти

депутатський мандат. Це вони назвали справою його честі [355, с. 6]. Парцеляційну діяльність священика оцінювали по-різному. Дехто навіть говорив, що він таким чином заробив біля 100 000 крон. Інші нарікали, що селяни мушили платити за свою, колись від них загарбану, землю високі ціни: свого часу польські королі насильно забрали її від українських громад і бояр і роздали шляхті [201, с. 137–138].

Імпонувало знайомим священика також його намагання підняти рівень культури й освіти українців. У листі до о. Т. Войнаровського від працівників Українського наукового інституту в Берліні (серед яких був відомий етнограф, мовознавець і громадський діяч, др. Зенон Кузеля) йдеться між іншим про прихильне ставлення священика до всіх справ української культури та його об'єктивність в оцінці роботи наукових установ [74, арк. 5]. Автор рецензії на книгу о. Т. Войнаровського “Вплив Польщі на економічний розвій України-Руси”, священик М. Щепанюк, назвав автора невтомним робітником на “ниві народної просвіти” [430, с. 614].

Достатньо переконливу декларацію визнання заслуг о. Т. Войнаровського бачимо в листі-подяці від президії УНДО за “дуже щирю і ревну” співпрацю в підготовці загальних зборів видавничої спілки “Діло”. До того ж автори наголосили, що “від цих трудів не здержала його навіть недуга” [75, арк. 7]. Остання праця є ще одним доказом наполегливості та працьовитості священика.

Вартим уваги є лист від невідомого художника, який дякував о. Т. Войнаровському за допомогу. Автор пише, що “пам'ять” священика зробила йому велику честь, позаяк той факт, що він удостоївся “вищезгаданого відношення” саме від о. Т. Войнаровського “не може не попасти на найкращі сторінки його досягнень”. Далі невідомий дописувач повідомляє, що планує виїхати до Ужгорода, де повинен виконати ще 8 чи 10 портретів єпископів греко-католицької церкви для митрополичої палати [108, арк. 10]. Очевидно, митець отримав від священика замовлення на малювання картин. Це джерело виразно показує, що Т. Войнаровський мав великий авторитет також і в мистецьких колах.

У привітанні з нагоди 50-ліття священства о. Т. Войнаровського Михайло Воробець (ким саме він був, поки що з'ясувати не вдалося) зазначає: “Цей день буде днем гордості і радості для всіх верств і станів нашого народу, а передусім

учительства і шкільництва народного”, для оборони прав якого священник, згідно з переконанням автора, доклав багато праці, а особливо пожертвував великі суми грошей. Не описуючи докладно всієї діяльності о. Т. Войнаровського, М. Воробець обмежився згадкою про допомогу священника школам у Балинцях, Кулачківцях та Гвіздці [91, арк. 14–14 зв.].

Не потребує коментарів також запрошення до Почесного комітету побудови пластового табору новаків ім. митрополита Андрея Шептицького, адресоване від Верховної пластової команди о. Т. Войнаровському як прихильнику української молоді [76, арк. 3].

Виходець із с. Балинці, який згодом емігрував, Іван Микитюк стверджував, що високий рівень національної свідомості та культурний поступ мешканців цього села та навколишніх громад – це заслуга двох “невтомних робітників на народній ниві” – пароха о. Т. Войнаровського та управителя школи Василя Барнича [202, с. 388].

М. Каплистий писав, що “сліди благородної та жертвовної праці” о. Т. Войнаровського залишились у тих селах, де він перебував хоч короткий час. А результат його всебічної діяльності в с. Балинці проявився згодом, коли ідейні учні душпастиря продовжували виконувати розпочату ним працю і село стало зразком не лише для Коломийщини, але й для всієї Галицької волості [196, с. 235]. Єпископ Юліан Пелеш теж відзначив “ревну і совісну діяльність” священника в душпастирській праці та інших дорученнях [174, арк. 37–37 зв.].

Як парох о. Т. Войнаровський також заслужив на схвальні відгуки. Так вважав, зокрема, священник Антін Глодзінський [312, с. 388], який у одному з листів поділився своїми враженнями від побуту в Балинцях. На його думку, релігійна культура жителів села була дуже високою, а віддача від роботи в церкві більшою, ніж в інших селах. З тексту листа випливає, що його автор виконував обов’язки душпастиря в Балинцях після того, як о. Т. Войнаровський був обраний послом до Державної Ради [35, арк. 1 зв.]. Цю точку зору поділяв також селянин Семен Драган, який назвав священника давнім визволителем Балинців [107, арк. 3–4 зв.]. Аналізуючи відгуки мешканців села про свого пароха, варто звернути увагу на їх неприявні стосунки з попереднім душпастирем [207, с. 24–33]. Ця обставина є переконливим

доказом того, що така позиція мешканців Балинців не зумовлена притаманним цьому періоду традиційно позитивним ставленням мирян до священників.

Попри повагу до о. Т. Войнаровського люди, які добре знали священника, інколи помічали в його поведінці певну імпульсивність. Це видно на прикладі листа від о. Василя Лициняка², який назвав себе секретарем ради товариства “Посіч” [130, арк. 8]. Очевидно, тут йдеться про “Захист імені митрополита Андрея графа Шептицького для сиріт у Львові”, який у с. Посічі володів 36 000-ми моргів лісу [339, с. 4]. Священик висловив жаль у зв’язку з тим, що о. Т. Войнаровський “видав вирок” на підставі “односторонньої і тенденційної інформації” і навіть його попередньо не вислухав. [130, арк. 8]. Яке саме покарання було призначене о. В. Лициняку поки що не вдалося з’ясувати, відомо тільки, що підлеглий запропонував віддати це питання на розсуд “третім” особам [130, арк. 11]. Не відомо, чим закінчився цей інцидент, але, судячи з пізніших листів від о. В. Лициняка, адресованих о. Т. Войнаровському з привітаннями з нагоди дня іменин, обидва колеги все ж таки помирилися [130, арк. 12 зв.–13 зв.].

Дуже часто знайомі звертали увагу на доброту і чуйність священника. Зокрема, п. Дарка Лежогуб(-ська) в листі до о. Т. Войнаровського написала, що після смерті батька ніхто з людей не відносився до її родини з такою добротою і виrozumінням, як він [8, арк. 1]. Ким була авторка, не відомо, знаємо тільки, що о. Т. Войнаровський співпрацював з о. Теодосієм Лежогубським³. Можливо, йшлося саме про його сім’ю. Такої ж думки про священника був і Роман Завицький, який в одному зі своїх листів подякував о. Т. Войнаровському за “опіку” і доброту, а також за “правдиву щирість”, з якою його прийняли в домі священника [111, арк. 8]. Ці слова узгоджуються з думкою Івана Бойка, довголітнього працівника товариства “Рідна школа” [90, арк. 6]. Про турботу й батьківську опіку над ними згадали члени сім’ї Мирошниченків, вітаючи о. Т. Войнаровського з Великоднем [138, арк. 2]. М. Савіцька написала

² Василь Лициняк (1873–1951), український католицький прелат, почесний крилошанин, церковний і суспільний діяч, педагог. У 1928–1939 рр. – директор середніх шкіл сестер василянок у Львові, співзасновник і член управ багатьох філантропічних і економічних установ у Львові.

³ Теодосій Лежогубський (1869 – 1919), священник, церковний і громадський діяч, педагог, проповідник і публіцист, радник митрополичої консисторії, директор гімназії сестер василянок у Львові, заступник голови товариства Просвіта.

священикові, що він був єдиною розрадою її “осиротілої дитини”, бо обдаровував її правдиво батьківською добротою та чуйністю [149, арк. 5]. А. Синенький був вдячний за те, що його діти – Іванна (згодом співачка) та Петро – знайшли в особі о. Т. Войнарівського великого добродія [154, арк. 3]. У колективному листі до священика, автори якого назвали себе учнями VIII класу української гімназії в Коломиї, зазначено, що він неодноразово давав докази “щирої батьківської опіки й великої жертволюбивості. Чи вчений, чи простий студент, чи школяр, кожен знайшов у Всечеснішому добру батьківську опіку й матеріальну поміч” [40, арк. 1].

Племінниця Емілія Стрільбицька в одному з листів написала до о. Т. Войнарівського: “Дорогі вуйцуньо милосердяться наді мною, а для себе милосердя не мають! Я переконана, що дають більше, ніж самі мають” [172, арк. 37]. В іншому листі, згадуючи проведений зі священиком час, вона писала, що о. Т. Войнарівський завжди був для неї як щирий опікун і батько. Повсякчас у прикрі хвилини життя Е. Стрільбицька зверталася до нього, знаючи, що родич дасть їй добру пораду і допомогу, і її сподівання ніколи не були даремними [172, арк. 47–48].

Цілком безкорисливе бажання о. Т. Войнарівського допомогти молоді підтверджується в одному з листів І. Каралаша. Він написав, що колись стежив за “кожним кроком” життя священика, та переконався, що ні один український інтелігент не зробив для блага народу стільки, як о. Т. Войнарівський. Цей документ цікавий для дослідника ще й тим, що його автор розповів про реакцію священика (чи точніше її відсутність) на невдячність, з якою йому інколи доводилось зіштовхуватися. І. Каралаш засвідчив, що о. Т. Войнарівський своїм коштом утримував сотні українських студентів, “за що не раз отримав таку платню, над котрою плакати треба було”, однак його це не знеохочувало: він зносив все, “як батько для своїх дітей” [117, арк. 9].

Про вміння о. Т. Войнарівського, незважаючи на власну зайнятість, вислуховувати інших людей свідчить також лист від адвоката А. Соловія. Він дякував священику за те, що той “так мило” розпитував про сумні думки, які колись його мучили [158, арк. 10].

Свідченням великого довір'я до священика є лист мешканця с. Коршова Івана Коцаби, у якому адресат повідомляв, що відклав певні кошти і хотів би віддати йому (напевно, на зберігання), оскільки комусь іншому “в теперішньому часі” дати гроші було б нерозважливо [123, арк. 2]. Інший житель цього ж села Василь Костишин принагідно згадав, що завдяки о. Т. Войнаровському в Коршові “почалося нове життя” [123, арк. 1]. Ймовірно, причиною такого ставлення селян була парцеляція маєтку в цьому селі [304, с. 156].

Цікавим є такий факт: о. Т. Войнаровського часто називали не отцем, як прийнято звертатися до священиків, а батьком, що звучить більш довірливо. З наведеної вище розповіді І. Каралаша ми вже мали можливість переконатися, що так відгукувались про нього навіть колишні опоненти [117, арк. 10–11]. У ще одному листі той самий чоловік написав, що ніколи не забуде, хто був “той батько наш” о. Т. Войнаровський. Згідно з його переконанням, український “народ таких людей багато не мав, та і не швидко буде мати” [117, арк. 5]. Селянин Петро Іванна дякував священикові за те, що той пообіцяв прийняти його на роботу. Він написав, що з моменту знайомства вважав о. Т. Войнаровського не отцем духовним, а “своім рідним отцем”, і буде дотримуватись цієї точки зору “до смерті” [115, арк. 1–2]. Оскільки автор залежав від священика, ці слова можна б було вважати лестощами, але в контексті подібних відгуків від інших людей вони звучать правдоподібно. З цим узгоджується також лист від дружини о. Василя Залуцького, п. Жанни, яка запросила о. Т. Войнаровського на весілля доньки. За словами авторки, дата урочистості на даний момент вже була погоджена, однак якщо для священика вона не зручна, то її доведеться змінити, оскільки п. Жанна вважала його за свого тата і не могла припустити, що він не даватиме її дитині шлюб [112, арк. 25 зв.–26].

Великою повагою користувався о. Т. Войнаровський і серед родичів. Це видно, зокрема, з листа від п. Анелі зі Саєвичів, яка звернулася до нього як до сеньйора родини з проханням переконати її брата Миколу виконувати матеріальні зобов'язання перед нею і її мамою [115, арк. 14–15]. Цікавим для дослідника є

привітання від зятя Любомира Макарушки⁴ з нагоди 50-ліття священства. Перед тим, як коментувати цей документ, зазначу, що священник був офіційно призначений співопікуном Ярослава, Надії і Романа – неповнолітніх дітей свого покійного брата о. Івана Войнаровського [50, арк. 4]. Згодом Надія вийшла заміж за Л. Макарушку. Цінність даного відгуку полягає в тому, що особа, яка його написала, була близько знайома зі священником і мала нагоду спостерігати за його діями в побуті, де, як відомо, найкраще помітна справжня вдача людини. Л. Макарушка підкреслив, що головною ціллю кожної праці о. Т. Войнаровського було вирішення найбільш нагальних проблем українського народу. На думку автора, священник відзначався вмінням бачити пріоритетні потреби нації. Л. Макарушка вважав, що якби у свій час “відповідальні політичні круги були б послушали здорових і на твердій дійсності опертих рад і вказівок” о. Т. Войнаровського, то історія склалася б зовсім по-іншому, і можна було б уникнути багатьох проблем як для цілого народу, так і для великої кількості окремих осіб. Автор був переконаний, що молодшому поколінню конче потрібно “бодай частково присвоїти собі той спосіб думання та ті методи праці”, якими так успішно священник керувався у своїй довголітній суспільній діяльності.

Далі Л. Макарушка охарактеризував священника як сім'янина, який, незважаючи на переобтяження громадськими справами, завжди знаходив час для родини. Автор був переконаний, що довголітнє перебування Надії в домі о. Т. Войнаровського мало дуже важливий вплив на кристалізацію її вдачі. На думку чоловіка, атмосфера навколо особи священника додала до “прегарних насправді жіночих прикмет серця і душі” його дружини гостре почуття великої обов'язковості та солідності у виконанні кожної роботи, та, що ще важливіше, “великий гарт духу”. Ці якості в жінок Л. Макарушка вважав неоціненними. У кінці листа автор висловив подяку священникові за виховання його майбутньої дружини [133, арк. 8–9 зв.].

Сучасники також згадували про здатність священника раціонально мислити. Так, член митрополичої капітули о. Юліан Дзерович, який разом з о. Т. Войнаровським брав участь у паломництві до місця народження Ісуса Христа, відзначив, що той

⁴ Макарушка Любомир (* 1899), галицький політичний діяч, у 1927 – 1929 рр. генеральний секретар УНДО, в 1948 – 51 рр. – член УНР в екзилі.

талановито грав у шахи: упродовж подорожі кораблем він був непереможним гравцем [195, с. 53], хоча на судні пливло декілька сотень осіб [195, с. 351]. Ю. Дзерович зробив висновок, що було б дивно, якби людина, яка здатна парцелювати 1000-моргові простори, не орієнтувалася на шаховій дошці [195, с. 54]. Схожу точку зору мав С. Волинець, який у своїй книзі “Передвісники і творці листопадового зриву” написав, що о. Т. Войнаровський був непересічною людиною, “повною енергії і розмаху та широкого світогляду” [276, с. 117], мав високу особисту культуру та всі якості для того, щоб стати видатним державним мужем, але через обставини, серед яких йому довелося жити, не зміг повністю зреалізувати свій потенціал [276, с. 119–120].

Загальновідомим у Львові був авторитет священика в очах митрополита. Наприклад, директор ЗГБ Мирон Гаврисевич у листі до о. Т. Войнаровського написав, що в очолюваній ним організації в жовтні 1928 р. мали відбутися Надзвичайні загальні збори. До цього часу митрополит Андрей Шептицький повинен був вирішити, чи буде він брати уділ у підвищенні капіталу банку, якщо так, то яку суму планує для цього виділити? Директор ЗГБ повідомив, що станіславівський владика Григорій Хомишин погодився інвестувати кошти в банк. Тому автор листа радив не допускати можливості, щоб митрополит “залишився позаду”, однак він був переконаний, що для цього потрібно комусь на нього “натиснути”, а це, за його словами, могло вдатися лише о. Т. Войнаровському [92, арк. 3].

Останні слова підтверджує лист від Владислава Лангерта, який дякував о. Т. Войнаровському за згоду зайнятися його справами. Ким саме був автор, не відомо, але зі змісту листа випливає, що він провадив підприємницьку діяльність. В. Лангерт, за його власними словами, з досвіду інших людей знав, що йому не доцільно безпосередньо вдаватися до митрополита, оскільки той не полагджував жодної, хоч би найменшої, справи, що стосувалася б адміністрації маєтків, сам, не порадившись з о. Т. Войнаровським. В. Лангерт розповів, що обговорював дане питання зі знайомим чиновником Галицького намісництва і просив поклопотати за нього в митрополита, але довідався, що владика такі проблеми не вирішував безпосередньо, лише через генерального адміністратора [127, арк. 4–4 зв.].

Сам владика Андрей у листі до священника від 3 лютого 1925 р. написав, що вважає його своїм правдивим приятелем [177, арк. 36]. Причини такого поцінування о. Олексій Пясецький вбачав у тому, що о. Т. Войнаровський ніс з “подиву гідною витривалістю” важкий труд, не маючи в цьому ніякої власної вигоди, на користь тої “скарбниці”, з якої “рука митрополита оживляє і кріпить цілі інституції і поодиноких людей, а що найважливіше, допомагає сиротам та дає їм змогу отримати освіту, та стати корисними для свого народу”. Добродійність ексцеленції “славна на весь світ”, на думку священника О. Пясецького, дійсно була пов’язана з діяльністю генерального адміністратора столових дібр [146, арк. 13 зв.].

Вищезгадані якості стали причиною великого авторитету о. Т. Войнаровського серед широких кіл галицької громадськості. Так, автор книжки “Боротьба за огнище української культури в західних землях України”, В. Мудрий, назвав священника особою, популярною в широких колах українського громадянства [265, с. 118]. М. Каплистий зазначив, що селяни і молодь душпастиря любили, а провідники української спільноти поважали і шанували [196, с. 236].

Той самий висновок можна зробити, прочитавши інформацію про підготовку до святкування 50-ліття священства о. Т. Войнаровського, яке випало на 14 квітня 1931 р. У порозумінні з греко-католицькою митрополичою капітулою представники “Сільського господаря” запросили до участі в торжестві по двоє делегатів від таких українських організацій, як “Центробанк”, “Ревізійний союз українських кооперативів” (далі – РСУК), “Центросоюз”, “Народна торгівля”, “Краєвий молочарський союз”, “Дністер”, “Народна гостинниця”, Видавнича спілка “Діло”, “Достава”, “Наукове товариство імені Шевченка”, Національний музей, “Товариство опіки над українською молоддю”, “Рідна школа”, “Просвіта”, ЗГБ, “Народна лічниця”, Міщанське братство. Кожна згадана установа повинна була подати капітулі прізвища своїх представників з метою зарезервування для них місця. До даного повідомлення було додано програму торжества [176, арк. 1]. Вона передбачала:

– похід о 9 30 членів капітули до помешкання ювіляра за адресою: площа св. Юра, 5;

- похід ювіляра у священничих ризах до церкви, при вході якої мали стояти делегати від згаданих організацій і запрошені капітулою гості;
- Літургія, відправлена за участю о. Т. Войнаровського;
- похід до зали засідання консисторії [176, арк. 4], де мали прозвучати дві вітальні промови від представників митрополичої капітули та “Сільського господаря”. Після того було сплановано неофіційну частину торжества у помешканні священника [176, арк. 1]. Заслуги о. Т. Войнаровського відзначив також апостольський нунцій у Варшаві о. Мармаджія, який спеціально вислав йому привітання з нагоди 50-ліття священства (14 квітня 1931 р.) [432, с. 4].

Про пошану до о. Т. Войнаровського в очах сучасників, у тому числі і поляків, якою він тішився за життя, є численні свідчення також у приватній кореспонденції [96, арк. 11]. Як приклад можна навести твердження о. Антонія Гаврича зі с. Хлібичина Лісного, який попросив священника допомогти йому в заснуванні каси ощадності. За словами автора, поляки не радо давали українцям дозволи на заснування таких кас, тому для залагодження справи було конче потрібне сприяння когось із впливових мешканців Львова. Особу о. Т. Войнаровського порекомендували йому в колах української патріотичної інтелігенції “як найпевнішу щодо протегування прошення і як найбільш прихильну до українських громадських справ” [34, арк. 1 – 2]. Таку добру опінію підтверджують також інші листи, написані до священника в міжвоєнний період з проханнями використати свої “впливи у фінансових колах” з метою вироблення позики для українських сільськогосподарських і кредитних установ [20, арк. 1; 168, арк. 46–46 зв.]. Лев Посацький, який свого часу керував заснованою священником бурсою в Коломиї, назвав о. Т. Войнаровського “осередньою точкою” економічної, просвітницької та політичної праці в цьому місті [145, арк. 12–12 зв.]. Письменник В. Стефанік назвав священника почесним громадянином. Себе ж відомий літератор вважав за одного з поміж тисяч його “обожателів” [159, арк. 25].

Все, написане вище, неначе підсумоване в листі письменника Б. Лепкого, який згадав, що колись, “дякуючи ввічливості” о. Т. Войнаровського, провів з родиною одні літні канікули в Коршові, де мав щастя зустрітися зі священником та в

принагідних умовах пізнати його “високі прикмети ума й характеру”. З тої пори минуло багато років і багато дечого змінилося у світі, та не змінилося те глибоке почуття подиву й великої пошани, якою автор пройнявся до особи о. Т. Войнаровського як до душпастиря, депутата, економіста, культурно-освітнього мецената і як до “справді великого патріота” [129, арк. 10]. У листі від товариства “Дністер” до священника написано: “Півстоліття вашої апостольської праці витиснуло незатерті сліди на всіх ділянках нашого національного життя, поглибило його русло, а діла ваші стали дороговказами для сучасного й майбутнього поколінь” [71, арк. 41].

Коли священник помер 21 лютого 1938 р. Галактіон Чіпка опублікував у газеті “Діло” есе, у якому, відповідно до правил цього літературного жанру, описав тугу за ним Карпатських гір [424, с. 9]. Під час похорону о. Т. Войнаровського на Личаківському цвинтарі у Львові масову участь у процесії взяла молодь, зокрема учні хліборобських шкіл, організованих за сприяння душпастиря. Сотні вінків від молодіжних організацій, делегацій і гуртків товариства “Сільський господар” та представників інших організацій покривали могилу покійного [196, с. 236]. Масово взяли участь у похороні селяни з Балинців, де о. Т. Войнаровський працював понад 20 років [202, с. 388]. У газеті “Життя і знання” опублікована стаття, невідомий автор якої висловив переконання, що той “величавий похорон”, у якому взяла участь дуже велика кількість “своїх і чужих” (очевидно, йдеться про людей різної національності), був доказом того, як високо люди шанували священника. У промовах, виголошених на майдані перед церквою св. Юра й на кладовищі, о. Т. Войнаровського характеризували як людину з надзвичайно широким світоглядом та великим колом зацікавлень [329, с. 126]. Газета “Діло” 23 лютого на першій сторінці помістила некролог, у якому священника названо чоловіком небуденних заслуг, котрий залишив сліди своєї творчої праці в багатьох сферах національного життя [386, с. 1].

Щоб зберегти пам'ять про покійного та продовжити втілення в життя його ідеї – надання фахових агрономічних знань молоді – товариство “Сільський господар” у порозумінні з іншими кооперативними та фінансовими установами вирішило створити “Фонд хліборобської освіти ім. о. Т. Войнаровського”. Його завданням мало

бути надання стипендій на навчання у хліборобських школах [419, с. 8]. Пошана до священика, виявлена сучасниками після смерті, має для дослідника особливе значення та є підтвердженням написаного вище, оскільки, на відміну від листів, її не можна трактувати як бажання зробити приємність живій людині. До того ж перелік подібних схвальних відгуків можна було б значно продовжити. Промовистим є факт, що в переважній більшості характеристик о. Т. Войнаровського, які автору даної праці вдалося знайти, часто повторюються одні і ті ж думки і дуже рідко трапляються суперечності. Це свідчить, що враження знайомих священика про нього здебільшого співпадали. Наведені приклади достатньо виразно показують, що о. Т. Войнаровський мав репутацію ревного побожного священика, розумного економіста, кмітливого господарника, безкорисливого мецената і люблячого батька. Високо оцінювали галичани його ідеалізм, патріотизм та працьовитість. На думку сучасників, о. Т. Войнаровський міг би стати прикладом для наслідування майбутнім поколінням українців, особливо священикам.

2.2. Душпастирська праця о. Т. Войнаровського.

13 березня 1881 р. о. Т. Войнаровський висвячений на диякона. 20 березня 1881 р. він був рукоположений на священника митрополитом Йосифом Сембратовичем у церкві св. Юра у Львові [174, арк. 25; 105, арк. 5]. 13 квітня 1882 р. митрополита консисторія призначила о. Т. Войнаровського сотрудником, тобто помічником пароха, у с. Олеша Товмацького деканату [174, арк. 28]. 1 червня 1882 р. священника, згідно з його власним проханням, призначено сотрудником парохії в с. Колодіївці [174, арк. 29 зв.]. 5 липня 1884 р. митрополит Сильвестр Сембратович, апостольський адміністратор Галицької митрополії, призначив о. Т. Войнаровського сотрудником при архикатедральному храмі св. Юрія у Львові [174, арк. 130].

Греко-католицькі священники поєднували як церковні, так і світські функції. В одному з листів до органів державної влади представники духовенства окреслили перелік обов'язків, які були змушені виконувати сільські парохі. До них належали: 1) відправи богослужінь в неділі та свята, а також навчання релігії в цих днях в церкві; 2) катехизація в народних школах; 3) турботи про виховання молоді в релігійно-моральному дусі; 4) виконання адміністративних обов'язків, наприклад, ведення метричних книг, складання та редагування різноманітних звітів, демографічних даних, особистих документів для парохіян, що планували служити в армії, та дітей, які мали обов'язок відвідувати школу, написання характеристик окремих осіб для судових органів, а також звітів про епідемії; 5) надання відповідей на листи та розпорядження органів державної влади, а також пояснення їхнього змісту сільському люду; 6) збір пожертвувань на харитативні цілі та пов'язане з цим листування. Крім того, в листі сказано, що без сільського пароха не може відбутися жодне зібрання, присвячене церковним, шкільним та добродійним питанням. Двері священника завжди повинні бути відчинені для бідних, яких він, як проповідник любові та милосердя, не міг відпустити без матеріальної допомоги. Належачи до вищого суспільного класу в провінції, священники повинні були приймати в себе представників церковної та світської влади, колег по фаху, а також кожен особу вищого походження, що проїжджала через село [446, s. 245].

23 липня 1885 р. митрополит Сильвестр Сембратович призначив його виконувачем обов'язків пароха в с. Кулачківцях у Коломийському деканаті. До цієї парохії також належало с. Хом'яковка [174, арк. 32]. Того ж року о. Т. Войнаровський подав ініціативу побудови в Кулачківцях нової церкви [207, с. 17]. Священик сам підписував письмові угоди з місцевими дідичами про купівлю деревини на вигідних для парохії умовах і сам їздив до лісу разом із селянами, щоб перевірити, чи її якість відповідає угодам. Коли ж виявилось, що дідич Агопсович, як і передбачав о. Т. Войнаровський, приготував для церкви в Кулачківцях неякісний матеріал, священик змусив його поступитися половиною ціни. Як результат – у 1886 р. була збудована нова церква 36 метрів завдовжки, 18 метрів завширшки і 18 метрів заввишки. Сам о. Т. Войнаровський, згадуючи про своє перебування на цій парохії, пише, що ідея спорудження церкви надихала всіх селян, кожен намагався пожертвувати на будову якомога більше, а між ним і громадою виникла атмосфера повного довір'я та зичливості [207, с. 18–19].

22 березня 1887 р. станіславівський владика Юліан Пелеш, згідно з бажанням місцевого дідича, князя Романа Пузини, призначив о. Т. Войнаровського парохом с. П'ядики. До парохії належали також села Кам'янки Малі, Добровідка і Годи [174, арк. 34]. П'ядики були розташовані біля Коломиї і майже поєднувалися з нею наче передмістя. Населення цього села на той час не відзначалося глибокою побожністю, багато хто з парохіян не сповідався понад тридцять років. Щоб виправити це, священик, крім того, що сам у проповідях старався зацікавити людей засадами християнської науки і моралі, ще й запросив відомого на той час проповідника о. Моха і влаштував у П'ядиках двотижневу місію. З ранку до пізньої ночі мали селяни нагоду слухати проповіді, а результатом акції стало збільшення кількості бажаючих прийняти таїнство покаяння: у цей період щоденно приходило до сповіді від 50 до 100 осіб [207, арк. 20–21]. 4 грудня 1888 р. владика Юліан Пелеш призначив о. Т. Войнаровського віцедеканом Коломийського деканату [174, арк. 36].

В Австро-Угорщині релігійне виховання молоді сприймалося як чинник стабільності. У зв'язку з цим у школах були обов'язкові уроки релігії. У греко-католицькій церкві діяли спеціальні органи, які відповідали за викладання в

навчальних закладах основ християнського вчення, зокрема, ординаріаторські комісари на рівні декана [247, с. 154]. Єпископ іменував о. Т. Войнаровського ординаріаторським комісаром у справах народних шкіл Коломийського деканату поза містом Коломия [174, арк. 37–37 зв.]. Згодом, 15 травня 1914 р. митрополит уповноважив о. Т. Войнаровського та адвоката Є. Гвоздецького представляти його і митрополію у всіх справах, що стосуються конкуренції церков і костелів, зокрема у вирішенні шкільних проблем, та надав їм право в цих питаннях вносити відгуки до відповідних державних інстанцій [187, арк. 11]. Йшлося про проведення катехизації дітей священиками тієї чи іншої конфесії, оскільки згідно з державними законами 1867–1873 рр. церква була позбавлена права голосу щодо світських предметів у навчальних закладах [247, с. 154].

1 березня 1892 р. єпископ станіславівський Юліан Куїловський призначив о. Т. Войнаровського, який тимчасово служив у П'ядиках, парохом с. Топорівці Городенського деканату відповідно до бажання патрона парохії, місцевого дідача Романа Пузини [174, арк. 39–39 зв.].

У 1894 р. о. Т. Войнаровський став парохом с. Балинці за розпорядженням єпископа Юліана Куїловського (за волею патрона парохії Антонія де Гассо Агапсовича) [174, арк. 40–40 зв.; 207, с. 27]. Ця парохія охоплювала 3 села: Балинці, Бучачки та Трофанівку. Всього вона налічувала понад 3 397 осіб. У кожному з названих сіл була побудована окрема святиня: у Балинцях – церква Різдва Христового, у Трофанівці – Різдва Пречистої Діви Марії, у Бучачках – св. Івана Богослова, тому щонеділі й на свята потрібно було відправляти 3 Служби Божі. Для допомоги о. Т. Войнаровському був призначений сотрудник о. В. Залуцький, який мешкав у Трофанівці [321, с. 61–62]. З ним парох приятелював і навіть після закінчення періоду спільної праці, о. Т. Войнаровський гостював у нього [26, арк. 5–6], а після смерті В. Залуцького допомагав його вдові [112, арк. 38].

Балинці виділялися на фоні інших тим, що на момент призначення о. Т. Войнаровського ставлення мешканців села до духовенства було вкрай вороже внаслідок конфлікту з попереднім парохом. Доходило навіть до того, що одному чоловікові, який дав пожертву на Службу Божу, сусіди спалили хату, другому

зруйнували дах, третьому витягнули взимку вікна і т. д. Багато парохіян страдали узалежненням від алкоголю та масово крали чужий урожай на полях [387, с. 3]. Власне тому о. Т. Войнаровський вирішив прийняти посаду пароха Балинців, бо, згідно зі словами самого священника, ця робота давала йому можливість актуалізувати свою енергію [207, с. 24–25].

Перші два роки перебування в Балинцях душпастир працював так старанно, що жодного разу не виїжджав за межі села ні до міста, ні в гості до інших священників. У сусідньому містечку Гвіздці обслуговували римо-католицьку парохію отці бернардини. Щороку вони влаштовували в себе реколекції, які розпочиналися 1-го серпня. У них брали участь греко-католики з навколишніх сіл. Побоюючись переходу українців на латинський обряд, о. Т. Войнаровський вирішив припинити це. Тому на свято Іллі парох розпочав місії в Балинцях. Для цього він запросив багато проповідників, яких вважав знаними та шанованими в суспільстві. Серед них були отці василіяни: о. Філяс та о. С. Ортинський, який пізніше став греко-католицьким єпископом в Америці. Прибуло так багато людей, що о. Т. Войнаровський сам запричашав біля 5 600 осіб. Наступного дня оо. бернардини залишили свою опустілу церкву та приїхали до о. Т. Войнаровського, щоб помагати в місіях. Унаслідок появи конкуренції реколекції в Гвіздці припинилися [207, с. 26–27].

Окрім місій та приватних розмов, священник вдавався також до інших методів переконання. Наприклад, прийшовши в гості до особи, що сумнівалася в догматах католицької віри, він міг “забути” в неї релігійну книжку [147, арк. 63–67 зв.]. Така поведінка свідчить про його безкорисливе бажання підняти рівень духовності тих людей, з якими йому доводилося спілкуватися.

Священики-москвофіли неодноразово писали на о. Т. Войнаровського доноси і скарги до Ординаріату. Його звинувачували в тому, що він скасував у Балинцях церковні треби і тим шкодив іншим священникам. Т. Войнаровський писав, що не звертав уваги на ці напади. Розцінки на послуги душпастиря в селі справді були невисокими, зате платних Служб Божих було, за словами самого священника, більше, ніж у будь-якій іншій сусідній парохії. Щоправда, були випадки, коли о. Т. Войнаровський після похорону повертав платню за відправу. Коли хата

померлого селянина була дуже бідною, а діти одягнені в обірвану одежу, то священик через кілька днів, коли вже не було небезпеки, що гроші витратять на організацію поминок, о. Т. Войнаровський віддавав їх вдові. Як згадував сам душпастир, прийняти плату за похорон у таких випадках не дозволяло йому сумління [207, с. 42].

У 1907 р. священик виїхав з Балинців [413, с. 126–127] у зв'язку з обранням його послом до Державної Ради [3, арк. 1]. Через 17 років після того, як о. Т. Войнаровський залишив село, парохіянин Миколай Корбутяк від імені старших односельців попросив його ще раз приїхати туди і поспілкуватися з молоддю, яка після війни захопилася ідеями волонтаризму й не хотіла слухати ні священика, ні “уряду громадського”. За словами автора, люди, які пам'ятали о. Т. Войнаровського, були впевнені, що лише він зможе посприяти поверненню традиційних суспільних відносин [121, арк. 6]. Священик не залишився байдужим до цього прохання й таки приїхав на свою колишню парохію, хоч це вже не належало до його прямих обов'язків. У своїй промові він назвав час, проведений разом із мешканцями Балинців, найкращими днями свого життя. Т. Войнаровський згадав, що солідарність селян давала йому величезне задоволення. Вони були однодумцями й працювали разом так злагоджено, немов одна людина. Не було між ними ні одного зрадника. Якось, виступаючи під пам'ятником зняття панщини, о. Т. Войнаровський сказав про необхідність звільнитися від економічного, політичного й національного гніту. Одна полька, яка була свідком цієї промови, донесла про неї в поліцію. Внаслідок цього не лише жандарми, але й таємні агенти почали розпитувати в селян про деталі цього виступу. Але всі без винятку заявили, що, слухаючи промову пароха, не зауважили, не дочули, або не зберегли в пам'яті ніяких незаконних висловів. Священик підсумував, що якби весь український народ був таким одностайним, його доля була б значно кращою [298, с. 474].

Згадуючи про Першу світову війну, колишній парох Балинців стверджував, що з неї необхідно зробити висновки для вироблення лінії поведінки на майбутнє. Основною причиною збройного конфлікту о. Т. Войнаровський назвав жадобу збагачення, яка призвела до зубожіння як переможців, так і переможених.

Осмислюючи поняття гріха, священник, як і просили його літні люди, наголосив на вазі усталених моральних норм, за якими віками жило село і які сьогодні потрібно зберегти. Не оминув увагою священник також упадок монархії в Росії. Її крах він пояснив карою Божою розкоші та тілесну розпусту царя та його придворних. Згадав о. Т. Войнаровський і про пограбування та вбивства українців. На цьому текст промови обривається. Можливо, наступна сторінка, де логічно мала б продовжуватися характеристика російської еліти, була вилучена з архіву в радянський період [7, арк. 3–3 зв.].

Проживаючи у Львові, священник не припиняв надавати своїй колишній парохії матеріальну підтримку. Так, у жовтні 1929 р. о. Т. Войнаровський вислав 1 000 доларів на будову церкви в Балинцях і пообіцяв дати ще 1 000 доларів, якщо роботи будуть завершені за його життя. В іншому випадку парохія цих грошей не отримала б. Таким чином, священник намагався пришвидшити будівництво святині. У листопаді цього ж року він передав 100 доларів на богослужбну фундацію в Балинцях. Замість того, щоб отримувати з цих грошей відсотки, о. Т. Войнаровський попросив місцевого священника щорічно відправляти Службу Божу і парастас за упокій його батьків – Петра і Францішки Войнаровських [85, арк. 17].

У кінці XIX ст., коли о. Т. Войнаровський був сільським священником, кожен парох мав виступати в трьох іпостасях: як учитель (навчаючи мирян основ християнського вчення через проповіді в церкві та катехизацію), як служитель (відправляючи щонеділі й свята утрєню, Святу Літургію та вечірню) та як пастир (стежачи за дотриманням релігійно-моральних норм) [247, с. 35].

Дбаючи про високий освітній рівень українського народу, о. Т. Войнаровський не оминув увагою питання фізичного здоров'я нації. Зокрема, ще будучи священником у Балинцях, він успішно боровся з проблемою алкоголізму, яка дуже гостро стояла в Коломийському повіті. Це свідчить про широкий світогляд о. Т. Войнаровського. Спочатку духівник зумів переконати кинути пити своїх парохіян. Та в інших селах алкоголізм і надалі був поширений [207, с. 36]. З метою його ліквідації о. Т. Войнаровський скликав до Балинців повітове віче та підготував відповідний до селянської психології реферат. Священник зібрав точні дані про те, скільки в повіті

збирали податків за продаж спирту, за корчми, шинки та за роздрібний продаж горілки. Він підрахував, що їх загальна сума становила 1 600 000 корон, тоді як ґрунтовий податок становив 410 000 корон. Подаючи учасникам віча ці цифри, о. Т. Войнаровський нагадав їм, як часто в селах проводились езекуції для стягнення ґрунтового податку, а горілчаний вони сплачували добровільно. Священик підрахував, що за 1 600 000 корон можна придбати таку кількість ковбаси, що її довжина дорівнювала б відстані з Балинців до Відня й назад з Відня до Кракова. Т. Войнаровський також обчислив, яку площу землі могли б селяни за ці гроші викупити в поміщиків та за скільки років у панів на Галичині не залишилося б зовсім ґрунту. Цей реферат справив на слухачів таке сильне враження, що всі вони зобов'язалися вести у своїх селах антиалкогольну агітацію. Результат віча перевершив всі очікування – проблема зловживання спиртними напоями в цілому в повіті була практично вирішена [258, с. 35].

Перебуваючи у Львові, о. Т. Войнаровський і надалі здійснював заходи щодо подолання пияцтва, про що свідчить його вступ у члени-прихильники протиалкогольного товариства “Відродження” [71, арк. 35], яке було засноване в лютому 1909 р. Його завданням було сприяти духовному й матеріальному відродженню народу через запровадження цілковитої відмови від вживання міцних напоїв і тютюну [285, с. 86]. Для цього потрібно було зробити на користь організації вступний внесок і священик подарував 100 злотих [331, с. 85]. Для порівняння зазначимо, що сам митрополит Андрей, вступаючи в члени-прихильники цього товариства, пожертвував 88,5 злотих [332, с. 120]. Ця допомога о. Т. Войнаровського “Відродженню” не була одноразовою: через 4 роки він знову дав гроші на його пресовий фонд [377, с. 36].

У 1910 р. священик іменований каноніком греко-католицької митрополичої капітули у Львові [220, с. 61]. Канонік (синонім – крилошанин або капітуляр) означає вищий титул священика в єпархії. Найчастіше каноніки входили до складу єпископської капітули [314, с. 950] – колегіального органу, основною функцією якого була допомога єпископові в управлінні єпархією й участь в урочистих релігійних церемоніях. Члени капітули мали вирішальний голос при виборі єпископа-помічника,

запрошенні на вакантну посаду генерального вікарія, вирішенні майнових питань [278, с. 138–139]. В ГКЦ капітула була введена австрійським урядом з початку XIX ст. і лише згодом затверджена в Римі керівництвом католицької церкви. Львівська митрополича капітула, утворена в 1816 р., налічувала 10 крилошан [314, с. 955–956]. Зовнішньою ознакою крилошанина був хрест, який він носив на грудях [99, арк. 3]. Відповідно до норм канонічного права, членами капітули могли стати священники, які були висвячені у стані цілібату або стали вдівцями, оскільки таке становище передбачало їхню безкорисливість у церковній кар'єрі. Крилошани поділялися на 3 категорії: прелати (архипресвітер, архидиякон, кустош, схоластик), соборні й почесні [278, с. 139–140]. У 1910 р. о. Т. Войнаровський призначений на посаду адміністратора собору святого Юра у Львові. На цій посаді священник пробув до 1918 р. [272, с. 277]. В цьому ж році він був призначений кустошем митрополичої капітули [278, с. 140]. В 1926 р. о. Т. Войнаровський став мітратом [220, с. 61]. У 1929 р. Папа Римський теж відзначив його почесним званням апостольського пронотаря [338, с. 466; 414, с. 3].

Як канонік митрополичої капітули, о. Т. Войнаровський мав вплив на призначення священників на парохії. Щоправда, церква призначала священників лише на деякі парохії, оскільки відповідно до різних типів підпорядкування існували парохії цісарського, вільного, митрополичого та ординаріатського, а також приватного надання, коли дідич (інакше – патрон, чи колятор храму) міг самостійно обирати пароха [218, с. 14]. Про вплив о. каноніка свідчить велика кількість листів до нього з проханням посприяти тому чи іншому претендентові в зайнятті вакантної посади, зокрема, йдеться про листування з уже згаданим о. В. Залуцьким, з якої видно, що о. Т. Войнаровський їздив до Станіслава, щоб допомогти колезі стати парохом с. Коршів [26, арк. 3–4]. Ці намагання завершилися успішно [26, арк. 5–6]. Завдяки рекомендаціям о. Т. Войнаровського отримали роботу також інші священники, зокрема, о. Омелян Троян [37, арк., 1].

У деяких випадках о. Т. Войнаровський давав характеристики молодим людям, котрі хотіли вступити в духовну семінарію. Наприклад, завдяки його допомозі в цей навчальний заклад прийняли Миколая Косарчина [141, арк. 4]. Священик допомагав

особам, які бажали прийняти чернечий постриг. Цибуляк Марія, мешканка с. Бучачки Гвоздецького повіту, що було розташоване поблизу Балинців, висловила священикові подяку за рекомендацію на кандидатку в жіночий монастир сс. василіянок [30, арк. 1–2].

Допомагав о. Т. Войнаровський також вдовам священиків, особливо п. Жанні, дружині покійного сотрудника з Балинців о. В. Залуцького. За життя останнього подружжя мешкало на плебанії, яка була власністю парохії, а після смерті чоловіка його жінка залишилася без власного будинку. Т. Войнаровський запросив п. Жанну переїхати до нього (у цей час священик мешкав у Львові і мав 77 років). Цієї пропозиції вдова не прийняла, мотивувавши відмову тим, що не хотіла зловживати добротою о. Т. Войнаровського, за яку не мала змоги віддячитись. До того ж п. Ж. Залуцька була задоволена, що о. канонік майже повністю утримував її дітей. На прохання вдови він також домігся в єпископа дозволу продовжити їй термін користування парохіяльним полем [112, арк. 3].

Т. Войнаровський не обмежувався допомогою лише знайомим особам. Він брав участь у роботі “Фонду вдів і сиріт по священиках”. Завдання цієї організації полягало у виплаті пенсій дітям і дружинам померлих душпастирів [390, с. 111]. У 1884 р. о. Т. Войнаровського було обрано секретарем управляючої комісії фонду [174, арк. 31]. Декілька раз його переобирали на посаду голови цієї організації [360, с. 228; 390, с. 111]. У травні 1921 р. він як голова фонду був одночасно обраний головою його Контрольної комісії [361, с. 216].

Священик працював у Надзірній раді торговельного кооперативу “Достава” [362, с. 67; 378, с. 350–352]. Ця організація займалася постачанням церковного начиння і літургійних речей. Чимало коштів кооператив витрачав на добротинні та культурні цілі, допомагаючи “Рідній школі”, Торговельній школі, сирітським захоронкам, шпиталю імені митрополита Андрея Шептицького, “Пласту”, “Товариству вакаційних осель”, вдовам і сиротам по священиках [274, с. 215].

Як канонік митрополичої капітули о. Т. Войнаровський цікавився також справами греко-католиків на еміграції. Коли владика Сотер Ортинський виїжджав до Америки, священик позичив йому на дорогу 1 000 корон [119, арк. 3–4]. Він

листувався з представниками українського духовенства за океаном, зокрема з о. Дмитром Добротвором зі штату Огайо, намагаючись вникнути в їхні проблеми [106, арк. 3]. Т. Войнаровський не оминав своєю увагою також потреби світських людей, які виїхали за кордон. Зокрема, він допомагав митрополитові збирати необхідну інформацію про умови їхнього проживання там. Дуже цікавим є лист від Шведеля, австро-угорського консула в Канаді, який повідомив, що отримав письмове прохання від о. Т. Войнаровського вислати для митрополита Шептицького книгу “Канада, її історія, продукція та природні ресурси” (1906), а також інші публікації, які могли б зацікавити “рутенського” прелата [72, арк. 1].

Особливу увагу о. Т. Войнаровський приділяв владиці Шептицькому, намагаючись полегшити йому керування митрополією. Довір’я митрополита до цього священика було настільки великим, що саме йому, а не комусь іншому він дав письмове доручення голосувати замість себе на виборах до представницьких органів влади [50, арк. 9]. Владика Андрей також надав о. Т. Войнаровському право розпоряджатися своїм рахунком у ЗГБ [63, арк. 1].

Окрім того, що о. Т. Войнаровський керував господаркою митрополії (про що детальніше йтиметься в наступному параграфі), він також радив владиці Андрею, які книги та рукописи потрібно придбати [127, арк. 8]. У важливих справах владика Андрей Шептицький сам звертався за консультацією до священика. Наприклад, перебуваючи в Римі в серпні 1913 р., митрополит вагався, чи негайно повертатися додому, чи ще деякий час залишатися за кордоном, та просив поради в о. Т. Войнаровського [39, арк. 1–1 зв.]. Коли владика не було у Львові, священик повідомляв його про останні події в житті Церкви, а також про політичне життя в Галичині, зокрема про засідання Галицького сейму [180, арк. 37 зв.], та пересилав йому деякі статті українських і польських часописів [177, арк. 5–12]. Коли ж о. Т. Войнаровський виїжджав за кордон, то шукав там книги, які були б цікавими для митрополита Шептицького. Так, перебуваючи у Відні, він листовно пообіцяв привезти митрополитові богословську працю про спиритизм [177, арк. 76]. Упродовж Першої світової війни о. Т. Войнаровський брав участь в організації зустрічей митрополита з січовими стрільцями [122, арк. 5].

ГКЦ була важливим консолідаційним чинником і духовною опорою в змаганнях за українську державність [291, с. 83]. Тому дуже складні для неї часи настали з приходом у Галичину російських військових під час Першої світової війни. Уніатських парохів виганяли з храмів, а на їх місце призначали священників з РПЦ. Російські пропагандисти звинувачували греко-католицьке духовенство в зраді народу [69, арк. 1–2]. За таємним розпорядженням Миколи II владика Андрей був заарештований у вересні 1914 р. [273, арк. 39] і вивезений до Нижнього Новгороду. Ще в дорозі митрополита повідомили про те, що на чужині він повинен жити за власний кошт [354, с. 39]. У Нижньому Новгороді його протримали лиш декілька днів, а потім відвезли до Курська [337, с. 258]. Там владика тримали в суворій ізоляції: він не міг ні з ким, окрім сповідника, спілкуватися, дозволено було хіба що читати куплені за власні гроші книжки [178, арк. 33]. У листопаді 1916 р. митрополита Шептицького перевезено до Суздальського монастиря, куди засиляли російських релігійних відступників. Утримання саме в цьому місці було доказом, що владика Шептицького карали за відданість Берестейській унії [337, с. 258]. У неволі він пробув до 1917 р. в особливо тяжких умовах [273, с. 39].

Перша світова війна застала о. Т. Войнарівського в м. Навгаймі (Німеччина), куди він вирушив відпочивати в травні 1914 р. [207, с. 63]. Звідси священник переїхав до Відня й перебував там до 1916 р. Довідавшись про арешт митрополита, о. Т. Войнарівський разом із о. П. Філясом і о. К. Хотинецьким звернулися до представників австрійської влади з листом, у якому висловили прохання захистити українське греко-католицьке духовенство від переслідувань, доводячи, що греко-католики – найвірніші піддані Австрійської імперії [69, арк. 1–2]. Спільно з єпископом Г. Хомишином та о. П. Філясом о. Т. Войнарівський написав меморандум Папі Римському Бенедикту XV [70, арк. 1–3]. Проекти обох згаданих вище документів він детально обговорював з рідним братом митрополита, монахом-студитом Климентієм Шептицьким [168, арк. 4–5]. Останнього війна застала в Інсбруку, де він у той час навчався [168, арк. 15–16 зв.].

Обидва брати намагалися листуватися, незважаючи на перешкоди з боку російської влади. Отриманою інформацією брат Климентій ділився з

о. Т. Войнаровським, але просив не розголошувати ці факти, щоб владиці Андрею не заборонили вести листування [168, арк. 11 зв.]. Так, 18 жовтня 1914 р. він повідомив священика про ув'язнення митрополита в монастирі і підкреслив: це найгірше з усіх можливих місць ізоляції. Братові Климентієві вдалося також довідатися, що пом'якшити там умови перебування можна, даючи тим “монахам” хабарі. Характерно, що слово “монахи” К. Шептицький написав у лапках, демонструючи в такий спосіб своє ставлення до російської православної церкви. Брат Климентій періодично посилав митрополиту кошти. Побоюючись, що гроші можуть не дійти до адресата, монах радився зі о. Т. Войнаровським, за чиїм посередництвом це краще робити в майбутньому [168, арк. 1–2]?

У той самий час митрополит та генеральний адміністратор столових дібр намагалися налагодити між собою безпосередній зв'язок, але спершу це їм не вдавалося. Тому 19 лютого 1916 р. владика писав до о. Василя Залуцького: “Коли будете мати нагоду писати до о. Тита, скажіть, що я декілька разів (35) писав до них. – Раз мав від них картку, з якої виджу, що до того бодай часу не дістав від мене нічого” [112, арк. 6]. Проте два листи від митрополита з російської неволі о. Т. Войнаровський усе ж таки отримав. Очевидно, вони дійшли до адресата пізніше. В одному з них (без дати) владика повідомляв, що тричі отримував вислані йому гроші, тому на даний час мав їх достатньо і поки більше не потребував [167, арк. 15]. У другому листі, датованому 16 вересня (рік не вказано), митрополит запитував о. Т. Войнаровського, про розвиток подій у Галичині. Цікавився, чи забрали окупанти залізну та “бляшані” скрині. (Ймовірно, що там містилися документи, або предмети, що мали значну матеріальну вартість). Автор також повідомляв, що здоровий, проте потерпав від цілковитої ізоляції: не міг ні з ким бачитися та спілкуватися. У кінці листа владика написав, що деякі виселенці з Галичини повертаються. Тому висловив надію, що і йому дозволять приїхати на Батьківщину [167, арк. 14].

Намагаючись визволити митрополита з ув'язнення, о. Т. Войнаровський вів також переговори з російським князем Максом (прізвища аристократа не вказано). Деталі цих переговорів, як і меморандуми, священик обговорював із братом Климентієм. Ми у своєму розпорядженні маємо лише відповідь монаха

о. Т.Войнаровському, датовану 21 жовтня 1914 р. Листа священика до брата Климентія на цю тему поки що не вдалося знайти. Тому всього змісту переговорів наразі відтворити не можемо. Однак, у загальних рисах переказати суть ситуації із перемовинами варто. Намагаючись визволити владика Андрея Шептицького, він пропонував князеві таке вирішення справи: митрополит взамін після визволення залишить Галичину. Але брат Климентій вважав, що йти на цей компроміс неможливо, і радив відмовитися від задуму. Монах стверджував, що владика на це ніколи не погодиться, тому що, окрім моральних переконань, його стримуватиме канонічне правило, згідно з яким єпископ не може на необмежений час залишати своїх вірних без дозволу Папи [168, арк. 3–4].

Незважаючи на дружбу з о. Т. Войнаровським, брат Климентій вважав за краще, аби той повернувся до Львова. Вже в листі від 18 жовтня 1914 р. він радив священику, якомога швидше поїхати туди, щоб керувати справами і полагодити все, що лиш вдасться, бо не відомо, у якому стані владика залишив митрополію, чи він ще мав нагоду і час все впорядкувати. Не було відомо також, хто і як там після нього господарював. Тому брат Климентій просив сховати цінні речі та папери, за умови, якщо до цього часу ще залишилось щось цінне. Хвилювався монах і за музей, особливо за реліквії святого Йосафата. Він писав, що якщо російська армія відступить зі Львова, необхідно рятувати все, що лише вдасться, на випадок другої інвазії (наприклад, сховати ікону з Зарваниці). Потрібно було також зробити розпорядження в маєтках митрополита, щоб запевнити їм хоча б якусь ренту [168, арк. 1–2]. Проте о. Т. Войнаровський усе ж не поспішав повертатися до Галичини, доки її не залишили російські війська [207, с. 64]. Це свідчить про нього як про людину, яка хоч ціле життя працювала для блага інших, але все ж вважала, що матеріальні цінності, навіть релігійні реліквії та історичні пам'ятки, не вартують того, щоб наражати своє життя на небезпеку. Було відомо о. Т. Войнаровському і про арешт канцлерів митрополичої консисторії: о. Щепанюка, о. Яцковського та інших. Згодом їх вивезли з Галичини [135, арк. 9]. Після повернення до Львова генеральний адміністратор столових дібр деякий час виконував обов'язки пароха церкви св. Юра [280, с. 177].

Т. Войнаровський обговорював способи визволення митрополита також з єпископом Америки Сотером Ортинським. Секретар владики о. М. Кінаш 25 липня 1915 р. написав від його імені до священника, що українська діаспора в цей час робила все можливе для звільнення митрополита. Ухвалену резолюцію в тій справі вислано через президента США до Росії. Але, на жаль, безуспішно [119, арк. 2].

8 березня 1917 р. звільнення владики все ж таки відбулося на основі постанови, опублікованої Тимчасовим урядом у “Журналах засідань временного правительства” [252, с. 58–59]. Можна припустити, що до того долучилися численні прохання дипломатів деяких країн Антанти, а також нейтральних держав [252, с. 57–58]. У 1917 р. о. Т. Войнаровський виїхав до Гамбурга, щоб зустріти митрополита, який повертався з російської неволі [207, с. 64].

У мирний час священник неодноразово брав участь в організації культурних заходів. Зокрема, він був членом так званого запрошуючого комітету, що складав програму ювілейної академії з нагоди 25-ліття вступу на митрополичий престіл владики Андрея. Мета заходу полягала в тому, щоб надати можливість українцям, які мешкали поза Львовом, висловити пошану митрополиту. Крім того, організатори урочистості вважали ювілейну академію слушною нагодою прилюдно згадати про мету, яку поставив ювіляр, і усвідомити завдання, що “з природи речі” чекає ГКЦ – досягнення злуки всіх церков візантійського обряду з католицькою церквою. Запрошуючий комітет, до якого увійшли о. Т. Войнаровський, о. Д. Лопатинський, о. В. Садовський і др. Г. Костельник, розробив програму заходу і запросив представників мирян і греко-католицького духовенства, а також вихідців зі Східної України, що на даний час перебували в Галичині. Академія відбулася 25 лютого 1926 р. в залі “Народного дому” [348, с. 105].

Захід відкрив короткою промовою д-р Степан Федак. Після нього виступив хор під керівництвом диригента Станіслава Людкевича. Далі – скрипкове соло Е. Перфецького в фортепіанному супроводі В. Барвінського та виступ хлопчика з Перегінська В. Іваницького, який виголосив вірш у честь ювіляра. Кульмінацією академії була промова д-ра Г. Костельника на тему “Нова епоха нашої церкви”. Він зосередив увагу на значенні та умовах розвитку церковної унії в Галичині й

торкнувся проблеми поширення ГКЦ поза межі цього терену. Такою промовою були захоплені не лише галичани, а також гості православного віросповідання. Закінчився вечір коротким прощальним виступом о. В. Садовського. Священик зазначив, що мешканці західноєвропейських країн, знаючи унійні змагання ювіляра, ставилися до владики з визнанням і пошаною, а українці довго чекали слушної нагоди, щоб мати змогу показати митрополитові розуміння його ідей [348, с. 105–106].

22 грудня 1929 р. в залі Музичного інституту ім. Миколи Лисенка у Львові відбулася святчна академія з нагоди 50-ліття священства Папи Римського Пія XI. Організацією святкування зайнявся ювілейний комітет, до складу якого входили о. Т. Войнарівський, д-р Степан Федак, Володимир Децикевич і ректор Духовної семінарії о. д-р Йосиф Сліпий. На тому величавому святі був присутній митрополит Андрей Шептицький і обидва єпископи: +Никита та +Іван, вся митрополича капітула, численне львівське духовенство й сотні мирян. На темному тлі сцени висів портрет Святішого Отця, освітлений різнобарвними лампочками, прибраний квітами та папськими й українськими прапорцями. Розпочалося свято з папського гімну, який виконав хор вихованців Духовної семінарії. Після того виголосив промову ректор Йосиф Сліпий. Він зупинився на розгляді чеснот Папи, відзначивши, зокрема, благородність душі, ревність, миротворчий і діловий дух, місійний запал, дипломатичний хист, зацікавлення і велику любов до церковного Сходу. Також на урочистостях прозвучали музичні твори в хоровому та сольному виконанні, вихованці Духовної семінарії виголосили складені спеціально до ювілейного свята декламації. Професор музичного інституту п. Євген Перфецький виступив зі скрипковим соло [407, с. 477–478]. Як бачимо, о. Т. Войнарівський був обдарований хистом талановито організовувати святкування, що свідчить про нього як про людину з широким колом інтересів, які не обмежувалися виключно питаннями економіки та релігії.

26 лютого 1912 р. відбулися перші збори засновників “Ювілейного дому духовного ім. митрополита Андрея Гр. Шептицького”. Тоді ж прийняли статут

товариства, вибрали першу Дирекцію і Надзірну раду, до складу якої увійшов також о. Т. Войнаровський [409, с. 183].

У 1906 р. священник взяв участь у паломництві до Єрусалима. Подорож тривала від 5-го до 27-го вересня [195, с. 351]. Очолював паломництво сам митрополит [182, арк. 1 зв.]. Учасники поділялися на 5 груп, однією з яких керував о. Т. Войнаровський [182, арк. 1–9].

У 1925 р. священник взяв участь у паломництві до Рима на зустріч одновірців із цілого світу. Кожний 25-й рік у католицькій церкві є роком ювілейним: вона запрошує всіх вірних зібратися в центрі католицького світу, для того щоб відчутти свій зв'язок із папським престолом. Група, до складу якої входив о. Т. Войнаровський, виїхала зі Львова 15 липня [417, с. 333–334]. 16 липня паломники поїздом прибули до Відня, де мали нагоду побачитись з українськими емігрантами, відвідати храми і музеї. 17 липня священник відправив Службу Божу при мощах св. Йосафата в церкві св. Варвари. 19 липня о. Т. Войнаровський відправив Літургію на головному престолі в храмі св. Марка у Венеції. Богослужіння у візантійському обряді дуже зацікавило присутніх на ньому італійців [417, с. 335–336]. 21 липня учасники паломництва прибули до Рима та побували на аудієнції в Папи [177, арк. 39].

У 1929 р. священник був обраний членом історично-правничої секції “Богословського наукового товариства” у Львові [220, с. 61].

У 1931 р. о. Т. Войнаровський, разом із митрополитом Андреем, став членом-засновником Українського католицького союзу (далі – УКС) [425, с. 11]. Сам владика так окреслив завдання новоствореної організації: вірність католицькій вірі й моралі та їх захист; збереження послуху Церкві в справах, що стосуються релігії та християнської етики; відстоювання нерозривності подружжя; забезпечення соціальної справедливості, захисту прав селянства, робітництва і загалом усіх, хто здобував гроші власною працею; покращення рівня освіти, культури, добробуту шляхом використання законних засобів, а також збільшення прав українців [376, с. 1]. Згадані цілі були записані також у статуті УКС [183, арк. 1]. Проте митрополит не прагнув перетворювати УКС на партію. За його словами, у “поняттю самого

католицизму, чи універсализму, міститься заперечення того, що можна назвати партією. Католицизм це – загал, це – цілість, а партія це лише якась частина”. Християнин може належати до однієї з багатьох політичних сил і водночас зберігати вірність своїй церкві. Тому католицька організація мусить відділити церковні принципи від політичних і остерігатися приставати на останні, бо інакше ризикує перетворити об’єднання католиків у їхнє протистояння. Відтак УКС не мав ніякої політичної програми. Водночас митрополит був переконаний, що це не заважало приймати такі основні тези, з якими був згідний весь народ, наприклад щодо планів законними засобами сприяти розвитку культури, покращенню добробуту та збільшенню прав, зокрема, у політичному житті. Це, на думку митрополита, не суперечило наведеним вище словам про відсутність в УКС політичних програм і цілей [323, с. 1]. Але при цьому УКС зберігав організаційні форми політичної партії [290, с. 33].

1 січня 1931 р. відбулися перші загальні збори УКС, на яких були присутні близько 500 членів-засновників, що належали до усіх суспільних верств [382, с. 1]. Учасники склали обіт, поклявшись “віддавати всі свої сили для запевнення католицькій вірі і моралі належного їм місця у прилюдному житті, боронити їх усякими правними засобами, дбати за пристосування принципів християнської етики до всіх ділянок національного життя і підтримувати всебічний розвиток українського народу в християнському розумінні здобуванням для нього повноти національних і громадських прав” [412, с. 3]. Ті, хто не змогли з’явитися особисто на збори, надіслали підписані заяви про свій вступ у члени союзу [357, с. 4].

Членство в УКС це – далеко не єдиний доказ того, що однією з основних цінностей священник вважав сопричастя з Римом, тобто приналежність до католицької церкви. Ще одним свідченням цього є заява 42 греко-католицьких священників, серед яких був і о. Т. Войнаровський, вручена митрополитові 20 лютого 1910 р. Цей документ чітко відображає ставлення до єдності з Римом, а також національну самоідентифікацію групи авторів, тому його варто детально розглянути.

Священики висловили стурбованість і тривогу щодо поширення агітації за перехід на православ’я, яку між іншим, розповсюджувала преса Руської народної

партії (далі – РНП). Вони були впевнені, що такі заклики є частиною політики об'єднання України з Росією. Таку перспективу о. Т. Войнаровський і його однодумці назвали катастрофою. Особливу увагу вони звернули на поведінку священиків РНП [366, с. 129]. Автори заяви написали, що не звинувачують духовенство, приналежне до цієї політичної сили, у безпосередній діяльності на користь православ'я. Однак висловили стурбованість їх участю в тих організаціях та читальнях, які явно поширювали цю небезпеку й не чинили спротиву антикатолицьким тенденціям. Така пасивність була тим більш небезпечною, що інші українські священики, не мали доступу до тих інституцій де працювало москвофільське духовенство, а отже, не могли працювати там задля збереження унії з Римом [366, с. 130]. Пізніше, у листі до о. Т. Войнаровського від 18 жовтня 1914 р. брат К. Шептицький написав, що ті з русофільських священиків, які симпатизували схизмі, ззовні вели себе як католики, тому майже ніколи не давали церковній владі можливості викрити їх [168, арк. 1–2]. Зважаючи на цю обставину й враховуючи контекст заяви, можемо вважати, що її автори добре розуміли підпільну діяльність москвофілів, але просто не мали доказів.

Далі в заяві згадано, що свого часу священики РНП звернулися до митрополита з письмовим проханням очистити їх від підозри про співпрацю в поширюванні православ'я, але вони ні словом не згадали про те, що цей рух їм огидний, та, маючи відповідні повноваження, будуть йому протидіяти. Представники патріотично налаштованого духовенства ствердили, що такої поведінки від проросійськи налаштованих священиків слід було очікувати. Заразом автори заяви висловили побоювання, що через таке поводження русофілів підозра в співпривині може впасти на все українське священство.

Їх обурював факт, що москвофільські священики, які явно і прилюдно називали себе людьми російської національності, просили митрополита, щоб він подбав про збільшення їх кількості серед духовенства, приймаючи до семінарії людей таких самих москвофільських переконань пропорційно до кількості голосів, отриманих їхньою партією на виборах до Державної Ради. Вони навіть погрожували митрополитові, переконуючи його, що віряни ГКЦ, які підтримували священиків-

москвофілів, готові перейти на російське православ'я, якщо їм не дадуть священика російської національності [366, с. 130]. У відповідь на це о. Т. Войнарівський і його однодумці наголосили, якщо такі випадки дійсно правдиві, то вони свідчать про реальну загрозу існуванню ГКЦ в тих місцях, де поширюється москвофільська агітація. Саме тому, писали вони, не можна тій пропаганді потурати, тим паче, що сама пропозиція духовній владі звертати увагу на політичні погляди, а не на духовність кандидата на священика, є “дивним і чужим” явищем для католицької церкви. Наведені вище причини переконали небайдужих духівників у тому, що варто якнайшвидше викоринити небезпечні для віри панросійські ідеї. Автори заяви стверджували, що таку позицію вони зайняли, керуючись виключно церковними інтересами. Це означає, що вони перш за все захищали зв'язок ГКЦ з Римом.

Далі представники українського духовенства підкреслили: якщо розглядати дане питання з точки зору патріотизму, то вони протестують проти тверджень, що на українській землі живуть росіяни, і рішуче заявили, що “наш народ був, є і буде русько-українським народом”. Пояснюючи свою позицію, вони наголошували: “...на цьому становищі стояли наші батьки, стоїть наша народна свідомість, традиція нашого народного життя, а також всі наші владика, що засідали на руських єпископських престолах”. На закінчення представники українського священства додали, що добре розуміють, що й митрополит дотримується традицій своїх попередників [366, с. 131], і тому вони впевнені, що він своєю владою і авторитетом раз і назавжди покладе край небезпечним для католицької віри і українського народу намірам російсько-православної агітації серед вірян, доручених його духовному керівництву [366, с. 132]. Коментуючи останнє твердження, слід додати, що владика Андрей Шептицький у своїх посланнях неодноразово наголошував, що “лиш Церков католицька єсть апостольською” [192, с. 329]. Він застерігав, що особа, яка народиться в католицькій вірі, але потім остаточно відпаде від неї, без найменшого сумніву, не має шансів на спасіння [191, с. 357], і тому закликав свою паству зберігати відданість тій вірі та переконував, що заради вірності Христові та “Його намісникови, Святішому вітцеві, Папі Римському” варто навіть загинути мученичою

смертю, якщо буде така потреба [193, с. 52]. Тому можна зробити однозначний висновок, що в цьому питанні погляди представників українського духовенства, у тому числі о. Т. Войнаровського, без сумніву, збігалися з думкою митрополита. Заяву підписало понад сорок священників [366, с. 132]⁵.

Навіть більше – владика Шептицький поставив собі ціль здобути для себе гідність греко-католицького патріарха, розширивши Берестейську унію на Схід [437, s. 27]. Т. Войнаровський сприяв цим планам митрополита. Вони обидва намагалися, на жаль без успіху, допомогти галицьким селянам емігрувати на Наддніпрянщину, замість того щоб виїжджати за океан [250, с. 165]. У 1908 р. о. Т. Войнаровський разом з митрополитом виїжджали до Парижа в справах, що стосувалися парцеляції ґрунтів великих землевласників на території Східної України між селянами з Галичини [311, с. 208–209]. Сам священник визнав, що за прихованим задумом вони повинні були в такий спосіб ширити на підросійських теренах церковну унію, тобто сприяти переходу православних віруючих у греко-католицьку конфесію. З цією метою митрополит і о. Т. Войнаровський хотіли отримати в Парижі позику на заснування в Росії Акційного парцеляційного банку [207, с. 57]. Міністерство фінансів Росії дало на це дозвіл. Проте Міністерство внутрішніх справ, зібравши інформацію про плани і тенденції банку, довідалося, що засновував його митрополит Андрей з метою поширення на території їхньої держави української національної ідеї та ГКЦ. Став відомий російським чиновникам і факт перебування на території їхньої держави о. Т. Войнаровського, який на той час вже займався парцеляцією маєтку Дзедзіловичі. Згідно з інформацією, яку отримав священник, міністр внутрішніх справ розповів про це графові Уварову, додавши, що жодного дозволу на заснування банку вони не дадуть, а сам о. Т. Войнаровський загине в лісах Дзедзілович. Довідавшись про це, священник був змушений повернутися до Львова [207, с. 59–60].

Ще одним свідченням протистояння між переконаними католиками і порівняно невеликою групою прихильників москвофільства був конфлікт товариства “Народний дім” з сестрами василіянками. Будинок, який офіційно належав згаданій

⁵ Детальніше про погляди владика Андрея Шептицького на питання об’єднання церков писав владика Л. Гузар [228].

організації, почала будувати в 1849 р. Головна Руська Рада, щоб розмістити в ньому зали для свого засідання, бібліотеку, архів, музей, бурсу, готель тощо [215, с. 40]. До примноження маєтків “Народного дому” доклало зусиль все суспільство, на той час ще не розділене на москвофілів і народовців [427, с. 107]. До 1872 р. “Народним домом” заволоділа “Комісія, завідуюча справами народного дому”. Згодом до її складу увійшло багато москвофілів. Від напливу небажаних для себе членів нові керманічі “Народного дому” убезпечилися відповідними положеннями статуту [215, с. 40]. Таким чином, маєтки “Народного дому”, придбані за кошти громади, опинилися в користуванні партії, котра на той час представляла меншу частину суспільства [427, с. 107]. Протягом певного періоду в згаданому приміщенні був розташований навчальний заклад для дівчат, яким керували сестри василіянки. Проте товариство “Народний дім” виселило їх з цього будинку, забрало город і церковцю й тим самим не лише знищило надії на кращий розвиток, але поставило й під загрозу існування дівочого інституту і стало на заваді дальшому розвитку гімназії [330, с. 418]. Побутувала думка, згідно з якою причиною вигнання сестер була їхня праця в католицькому дусі [427, с. 108].

Оскільки о. Т. Войнаровський завжди дбав про християнське виховання молоді, то і в цьому випадку не міг залишатися осторонь проблеми та вирішив знайти кошти для купівлі чи побудови нового приміщення. З цією метою разом із вісьмома іншими священиками опублікував у журналі “Нива” звернення до всіх патріотично налаштованих українців з проханням зібрати необхідні кошти. Автори статті високо оцінили заслуги сестер-василіянок перед українським народом, особливо в справі виховання дівчат у католицькому дусі, прив'язаності до візантійського обряду і любові до українського народу. Вони констатували факт, що місцева влада визнала цю дівочу гімназію як взірцеву. Автори статті звернули увагу читачів на пожертвування сестрами своїх власних коштів на утримання закладу. Не враховуючи вартості опалення, світла і послуг, вони виділили на класний інвентар, обладнання кабінетів та комплектування бібліотеки понад 13 000 злотих. Гімназія відповідала всім науковим, педагогічним і гігієнічним вимогам. На території Австро-Угорщини це була єдина українська інституція, що готувала дівчат до вищих університетських

студій. Т. Войнаровський і його однодумці ствердили, що досі чин сс. василіянок не просив матеріальної допомоги, бо був готовий жертвувати ціле своє майно для добра суспільства. Але в даний момент їм необхідно надати кошти, які дали б можливість побудувати монастирський дім і церкву у Львові, а також придбати нове приміщення для інституту та просторий сад. Автори заяви запропонували всім охочим, а особливо духовенству, зайнятися збором пожертв, використовуючи для цього кожна нагоду [330, с. 418–419].

2.3. Участь священника в господарській і харитативній діяльності церкви

Здавна греко-католицька церква, як великий землевласник, мала в Галичині свої маєтності – так звані “столові добра”. Тільки в Горганах площа лісів, якими володіла греко-католицька митрополича консисторія, становила 75 000 га [225, с. 69–70]. Митрополії належала також частина Святоюрської гори у Львові (собор, митрополича палата, адміністративні та господарські будівлі), маєтки “Кринос-Галич”, “Перегінсько-Лолин” і “Якторів-Унів”. Управляла фільварками Центральна адміністрація столових дібр у Львові, яку очолював генеральний адміністратор. Кожним маєтком керував управитель. У 1913 р. владика А.Шептицький *de jure* призначив на цю посаду о. Т. Войнаровського [225, с. 70].

Майбутній генеральний адміністратор познайомився з митрополитом ще за часів, коли той був станіславівським єпископом [207, с. 54]. Є численні докази того, що *de facto* священник брав участь у керуванні майном митрополії, починаючи з 1901 р. Наприклад, дописувач на прізвище Гошовський у листі до о. Т. Войнаровського від 15 квітня 1901 р. повідомив, що хотів би орендувати в Центральній адміністрації сад. Двічі не заставши священника, він звернувся з цим питанням до митрополита, але той сказав, що не може прийняти рішення, не порадившись попередньо з о. Т. Войнаровським [99, арк. 10–10 зв.]. 19 жовтня 1902 р. працівник маєтності “Кринос-Галич” В. Собчинський повідомив, що хоче купити “для митрополита” поле посеред лісу біля Крилоса, але без доручення генерального адміністратора не міг підписати контракт. Автор згадав священникові, що той знав про цю ділянку і сам зауважував, ще будучи в Крилосі, що потрібно купувати більше таких земель, розташованих у лісі. Зважаючи на це, В. Собчинський попросив о. Т. Войнаровського приїхати і залагодити справу [157, арк. 15–15 зв.].

Не припинив священник займатися справами митрополії навіть після обрання його послом до Державної Ради. Так, 16 грудня 1907 р. вислав з Відня проект службового договору для керівників фільварків. Тоді ж у столиці Австрії він займався підрахунками доходів, які принесли митрополії землі Якторова і Унева [177, арк. 1–1 зв.]. Коли не було засідань Державної Ради, о. Т. Войнаровський

намагався прибути до Львова, щоб обговорити з митрополитом поточні справи [180, арк. 22–22 зв.].

15 травня 1914 р. владика Шептицький офіційно призначив о. Т. Войнаровського та адвоката Євгена Гвоздецького своїми довіреними особами [187, арк. 11 зв.]. Відповідний акт підписав нотаріус Йосиф Онишкевич. Згідно з даним документом митрополит уповноважив Є. Гвоздецького представляти його в судах та підписувати від його імені угоди. Одночасно владика дав право о. Т. Войнаровському та Є. Гвоздецькому керувати від цілою Адміністрацією столових дібр Галицької митрополії, а саме: маєтків Перегінсько в Долинському повіті, Крилос і Залуква та Сокіл і Галич у Станіславівському повіті, Унів і Якторів у Перемишлянському повіті [187, арк. 9–9 зв.] та Зарваниця в Підгаєцькому повіті. Митрополит уповноважив їх розпоряджатися землями і лісами, господарськими і промисловими спорудами (млинами, тартаками, гуральнями, цегельнями, каменоломнями, вузькоколійними залізницями, корчмами і ярмарковими павільйонами). Також владика доручив їм керівництво всім майном митрополії, що перебувало у Львові і було на момент підписання довіреності або мало стати в майбутньому приватною власністю митрополита, зокрема, ділянками, що оточували церкву і площу св. Юра та склалися переважно з городів і садів. З цією метою митрополит надав довіреним особам право здавати згадане майно в оренду на довільний період часу за оплату, яку вони вважатимуть доречною; відповідні договори найму під довільними умовами підписувати від його імені та від імені митрополії, отримувати від них платню за оренду. Вони також могли підписувати контракти продажу дерева та продуктів рільничого господарства з названих вище маєтків або припиняти термін їх дії, встановлюючи на них такі ціни, які вважатимуть найкращими, отримувати гроші за продані товари.

Довірені особи отримували право припиняти дію чинних на даний момент договорів зі слугами та підписувати з ними нові під умовами, які вважатимуть за доцільні, страхувати рухоме і нерухоме майно, вирішувати справи будівництва нових будинків, робити ремонти у вже наявних, проводити меліорації ґрунтів. Владика уповноважував о. Т. Войнаровського і Є. Гвоздецького представляти його перед

будь-якими урядовими комісіями в названих добрах [187, арк. 10–10 зв.]. Також митрополит надав їм право репрезентувати його у всіх справах, що стосуються сплати податків: читати відповідні листи та відповідати на них, надавати органам влади всякі пояснення, вносити протести проти завищених податків. Все перераховане вище о. Т. Войнаровський та Є. Гвоздецький отримували можливість робити самі або через своїх заступників, яких могли довільно назначати. Згадані вище дії, які мали робити в майбутньому ці довірені особи, митрополит заздалегідь визнав правочинними [187, арк. 11].

Але, хоч о. Т. Войнаровський і мав широкі повноваження, на практиці зміст підписуваних угод він попередньо обговорював з владикою [180, арк. 24]. Щоб охарактеризувати діяльність адміністратора дібр митрополії, доречно розглянути його працю у кожному маєтку зокрема.

Маєток “Перегінсько-Лулин” був найбільшим, найбагатшим й основним володінням ГКЦ. Процес формування перегінських дібр мав свою довгу історію й супроводжувався виснажливою боротьбою церкви з різноманітними чужоземними землевласниками [225, с. 71]. Сама управа була розташована в селищі Перегінсько [225, с. 77]. На початку ХХ ст. територія Перегінська займала верхів’я р. Лімниця та землі її лівобережних приток [225, с. 71]. Його площа займала приблизно 50 000 моргів. Переважна більшість території була розташована високо в Карпатах і залісна. Значну частину земель Перегінська покривали скелі, на яких, окрім моху, нічого не росло. Зокрема, такі шпилі, як Попадя, Петріс, Зелена Яворина сягають понад 1 200 метрів. Ні місцеві поміщики, ні селяни не купували в Перегінську нічого, бо мали свої ліси. Багато повалених буревіями дерев так і залишалися лежати в лісі на удобрення ґрунту, оскільки їх було важко транспортувати [184, арк. 17–18]. До того ж недоброчливці декілька раз підпалювали господарські будівлі [94, арк. 22 зв.].

У зв’язку з перерахованими обставинами на початку ХХ ст. маєток приносив мінімальні доходи. У 1905 р. митрополит запросив о. Т. Войнаровського як талановитого господарника провести інспекцію фільварку [305, с. 25]. Ознайомившись зі станом справ, о. Т. Войнаровський вніс у Центральну

адміністрацію столових дібр пропозицію провести в цих непрохідних високогірних горганських лісах вузькоколійну залізницю, з допомогою якої можна було б розширити експлуатацію гірських масивів маєтку, включивши в розробку також частину непролазних лісів [225, с. 76].

З цією метою священик налагодив контакти з німецькою фірмою “І. Ф. Глезінгер”, яка займалася переробкою дерева. Експерт підприємства оглянув Перегінські ліси й схвалив ідею спорудження залізниці. Але серед персоналу фірми не було нікого, хто знав би українську чи польську мову і міг би зайнятися викупом землі під трасу вузькоколійки й самою будовою. Тому о. Т. Войнаровський в 1909 р. домовився з графами Домініком і Йосифом Потоцькими, які погодилися за відповідну винагороду взяти на себе ці обов’язки [207, с. 61–62]. Була споруджена залізниця, що з’єднувала такі населені пункти: Брошнів – Рожнятин – Перегінсько – Закернице (вітка на Гуту) – Ангелове – Осмолода – Дарів. Ширина колії становила 760 мм., довжина – 55 км. Залізниця проходила через 48 мостів від депо у Брошневі до станції Мшана. Урочисте відкриття відбулося 13 вересня 1909 р. У 1913 р. довжина залізниці вже становила 72 км. Після Першої світової війни у вузлових пунктах було побудовано нові станції [251, с. 67–68].

Замість платні за спорудження залізниці митрополія дозволила графам Потоцьким і фірмі “І. Ф. Глезінгер” упродовж 15 років (від 1910 до 1924 р.) вирубувати дерева в лісах Перегінська, сплачуючи значно нижчу від ринкової ціну. Крім того, вона давала матеріал для будівництва. Загалом собівартість спорудження залізниці коштувала митрополії 3 500 000 корон. Згідно з контрактом церква зобов’язалася через 15 років (після закінчення експлуатації) відкупити залізницю за половину вартості будівництва. Отже, щоб почати раціонально використовувати землі і, таким чином, збільшити доходи через 15 років, владика Шептицький зважився на чималі інвестиції [184, арк. 17–18].

Переваги від угоди митрополії з фірмою “І. Ф. Глезінгер” мали також жителі довколишніх сіл, які працювали на лісозаготівлі, зрубуючи і обробляючи на місці дерева. Домовившись між собою, селяни неодноразово організовували страйки і підприємство було змушене йти їм на поступки, збільшуючи платню [94, арк. 39 – 40;

59, арк. 14]. Митрополит мав вплив на формування штату працівників фірми на території Підлютого [131, арк. 1]. У приватній кореспонденції о. Т. Войнаровського зберігаються листи з подяками, з яких довідуємося, що священик сам клопотався працевлаштуванням певних людей [87, арк. 3–4; 144, арк. 3].

Службовці церковних маєтностей не приймали самовільно рішення щодо вирубки дерев на своїх же територіях, а робили це лише з дозволу відповідних високопосадовців згідно з нормативними вимогами тогочасного законодавства [225, с. 84]. Цікавим є, наприклад, лист від головного інспектора охорони лісів у Варшаві Бервіда датований 7 серпня 1920 р. Автор від імені державної Комісії охорони природи в Кракові звернув увагу о. Т. Войнаровського на існування в маєтках митрополії в Перегінську найкращих у Польщі “лімбових” лісів й попросив зберегти їх від вирубування [88, арк. 3]. Церква не залишалась байдужою до питання захисту довкілля. З ініціативи науковців-природознавців вона організувала низку природоохоронних заповідників у межах своїх володінь. Першим таким об’єктом був кедровий заповідник, організований у маєтності Перегінсько на горі Льолинське Яйце біля с. Осмолода [225, с. 93]. У 1935–1936 рр. на території фільварку проходило чергове лісовпорядкування, у ході якого планувалися господарські роботи на наступні роки. У процесі планування було накреслено ділянки цінних деревостанів, які могли б скласти основу Українського національного парку природи. Було виділено шість об’єктів, що визначалися як заповідні: “Ялицевий”, “Ільмово-яворовий”, “Сосновий”, “Буковий”, урочище “Ставки”, що об’єднувало 3 високогірні ставки, окремі торфовища й скельні резервати, та урочище “Підлюте” (лісові ділянки, названі “Живець”, “Підлюте” і “Палата”) [225, с. 103–104].

У 1927 р. польські чиновники запропонували об’єднати озера Лютшари і Малгаву, що були розташовані на території маєтку в одне, а потім збудувати 30-тиметрову греблю і електростанцію. Проект було відхилено з двох причин: по-перше, будівництво греблі було занадто дорогим, а по-друге, існувала небезпека пошкодження її в часі повеней [85, арк. 19].

У маєтку Галицької митрополії у Перегінську було добре розвинуте мисливське господарство. Ловецтво в лісах Перегінська було одним з найкращих у Польщі.

Диких звірів було так багато, що вони часто завдавали збитків місцевому населенню. У 1938 р. управління маєтку сплачувало селянам за втрати, завдані хижаками [238, с. 46–47]. Велика кількість тварин давала можливість Центральній адміністрації столових дібр здавати ліс в оренду для полювання [180, арк. 77]. При цьому територію поділяли на окремі ділянки і кожен з них орендували окремому клієнтові [166, арк. 7]. Полювали на самок оленів, вибираючи насамперед старі особини зі звисаючими вухами, та самців сарн-рогачів, яких було дуже багато, кабанів, вовків, що загрожували людям, та ведмедів [238, с. 47].

У маєтку також були знайдені поклади нафти, видобутком якої за згодою митрополита займалась фірма “Премієр” [59, арк. 15]. На проведення пошуків корисних копалин митрополія була змушена просити спеціального дозволу влади [61, арк. 13].

Кожним окремим маєтком керував директор. У 1902 р. о. Т. Войнаровський запропонував цю посаду пароху Перегінська, але той відмовився через переобтяження обов’язками на парохії, порекомендувавши п. Зальца, якого назвав совісним чоловіком [141, арк. 1]. Очевидно, він мав на увазі Йосифа Сальца, який все-таки був призначений адміністратором маєтку в Перегінську [14, арк. 2]. В архіві о. Т. Войнаровського зберігається перелік його обов’язків, який дає уявлення про обов’язки директорів інших маєтків митрополії. У ньому написано, що директор дібр повинен надавати загальний напрям господарству у всьому маєтку та є відповідальний за нього перед генеральним адміністратором. Директор репрезентував маєтність Перегінсько перед Центральною адміністрацією столових дібр, державною владою, фірмою “І. Ф. Глезінгер” та іншими фізичними й юридичними особами. Всім іншим працівникам було строго заборонено письмово чи усно представляти маєток перед сторонніми персонами. Усі листи працівників маєтку до Центральної адміністрації столових дібр мусили спершу бути адресовані до директора дібр, інакше вони не були б розглянуті, а автор їх був би покараний. У часі відсутності Й. Сальца його повинен був замінити управитель лісів.

У відповідь на пропозицію директора дібр та за згодою митрополита Центральна адміністрація столових дібр іменувала інженера Володимира Кисулевського

управителем лісів I, II, III округу маєтку Перегінсько. Останній був підпорядкований безпосередньо директорів та зобов'язаний радитися з ним у всіх важливих справах. Усі урядники та побережники підлягали безпосередньо управителеві лісів і зобов'язані були виконувати його вказівки. А він своєю чергою повинен був визначати заняття для кожного працівника [84, арк. 27].

Ще одним джерелом доходу митрополії був сільський туризм. У Підлютому греко-католицька церква володіла великим будинком, частину кімнат якого вона влітку здавала в оренду заможним міським жителям, що бажали відпочити в селі. Розпоряджався тими справами знову ж таки о. Т. Войнаровський. Про це свідчать адресовані йому численні листи від різних осіб, які просили священика зарезервувати їм кімнати. Наприклад, доктор Євген Озаркевич, який назвався близькою до митрополита людиною, у листі від 6 липня 1901 р. повідомляв о. Т. Войнаровського про те, що владика обіцяв надати його дружині помешкання в Підлютому, коли лиш вона забажає. Тому адресат просив зарезервувати одну кімнату для неї та її подруги [142, арк. 3–3 зв.]. Антоній Салік у листі від 5 червня 1903 р. запитував про те ж саме. На звороті листа – чернетка відповіді, написана почерком адресата: "...в Підлютому вже всі помешкання зайняті" [150, арк. 1–2]. У деяких випадках о. Т. Войнаровський надавав можливість людям провести відпустку на природі безкоштовно. Наприклад, Ілля Кокоруза у листі до священика висловив подяку за "ласкаво надане його сім'ї" помешкання в Підлютому [120, арк. 17].

Приваблювали відпочивальників також джерела з цілющою сірководневою водою. Її було спрямовано в три басейни, які місцеве населення назвало в честь представників духовенства: митрополита Шептицького – Андрієм, єпископа С. Сембратовича – Сильвестром і о. Т. Войнаровського – Титом. Це був відомий карпатський курорт, куди приїздили лікуватися не лише багаті й відомі верстви населення, але й прості люди. У документах того часу його йменували Народною лічницею. Головним лікарем тут був професор, доктор Панчишин. Місцеві джерельні води, легко солені, з домішками вуглеводню, йоду, вуглекислоти мали широкий спектр лікувальної та оздоровчої сили. Їх пили та використовували для купелів. Народна лічниця складалася з двох будівель, у яких налічувалось 50 кімнат і 14

лазень. Тут був бальний зал, читальня, телефон [225, с. 126] У 1902 р. будинки лічниці під керівництвом о. Т. Войнаровського було відреставровано [94, арк. 23]. Керувати кухнею в Підлютому священик запрошував сестер служебниць [169, арк. 8–9]. Сам він теж відпочивав у Підлютому [97, арк. 5].

Ще одним великим маєтком, яким володіла митрополія, був Унів – Якторів. Коли владика Андрей став митрополитом, будинки там були в цілковитій руїні. Тому більше ніж 10 років майже всі доходи з цих маєтків витрачалися на відбудову [180, арк. 79 зв.]. Займався о. Т. Войнаровський також реставрацією парохіяльних будинків. Це видно з листа о. Юліана Зубрицького, який 3 березня 1903 р. повідомляв, що громада Якторів-Унів усно погодиласть відремонтувати їх за 600 корон. Далі автор написав, що якщо о. Т. Войнаровський цю угоду затвердить, то нехай вишле гроші [114, арк. 12–12 зв.]. Цей лист є черговим свідченням того, що священик розпоряджався фінансами митрополії задовго до офіційного призначення на посаду генерального адміністратора столових дібр. 10 березня 1917 р. управителем у добрах Якторів-Унів призначено Ігнатія Стефанського [85, арк. 10].

Велика частина площі маєтку була покрита лісом. Улітку 1908 р. о. Т. Войнаровський разом із графом Казимиром (очевидно, Шептицьким) протягом кількох днів робили ретельний огляд ґрунтів і лісів Якторова і Унева [180, арк. 27]. У 1924 р. священик уклав усну угоду з підприємцем Сялямоном Гамером, згідно з якою той набув право вирубувати дерева в митрополичих лісах в Уневі, Якторові Крилосі [24, арк. 1–3]. Але при цьому о. Т. Войнаровський не оминав також можливості продавати деревину невеликими партіями селянам [113, арк. 10–10 зв.]. Такі угоди на незначні суми укладав не сам священик, а управителі маєтку, але під його контролем, тому вимагав посилати йому детальні звіти про купівлю-продаж лісоматеріалу [113, арк. 11]. Коли о. Т. Войнаровський став занадто старим, щоб самотужки ходити по гірських просторах, проводити інспекцію лісів допомагав йому Андрій Мельник, який, зокрема, у січні 1930 р. брав участь у комісії для перевірки лісового господарства, проведеної окружним лісовим інженером. Висновок був задовільний [136, арк. 5]. Священик особисто приїжджав до Якторова, щоб оглянути стан засівів

та знарядь праці [180, арк. 20–21]. Млин в Уневі митрополія здавала в оренду [137, арк. 1].

Іншим маєтком, який був власністю митрополії ще з давніх часів і займав значні території був Крилос-Галич [225, с. 70]. Починаючи з 1902 р., працівники маєтку давали о. Т. Войнаровському детальні звіти про ведення господарства [157, арк. 9–10].

Так само, як і в Уневі та Якторові, будинки в Крилосі митрополит застав у 1901 р. в руїні, тому тривалий час майже всі доходи з цих фільварків використовувались на відбудову [180, арк. 79 зв.]. Працівник маєтку Є. Хмілевський інформував о. Т. Войнаровського про перебіг робіт [162, арк. 10]. У листі від 16 травня 1903 р. він згадав, що священик просив подати перелік матеріалів, потрібних для будівництва стодоли [162, арк. 24]. Про успішну реставрацію будинків, якою керував о. Т. Войнаровський, свідчить звіт Андрія Мельника, котрий в червні 1932 р. за дорученням генерального адміністратора перевіряв стан господарства в Крилосі [65, арк. 1]. За його словами, фільварок справляв добре враження. Житловий дім, раніше вже відновлений, був приведений до повного порядку. Довкола будинку – квітник, а далі сад. Царинка весною цього року була засаджена яблуневими деревами (626 щеп). Більшість із них прийнялася. На місці тих, що зів'яли, наступного року планували посадити інші [65, арк. 4 зв.]. Окрім лісів, у маєтку були також поля, на яких вирощували зернові культури [162, арк. 14].

Значну частину маєтку займали лісові простори. Тут також зрубували на продаж дерева. Охороною лісу від злодіїв займалися спеціальні працівники – побережники. Робітники маєтку збирали насіння дерев і цілеспрямовано засівали його на незаліснених територіях [65, арк. 3–4]. Крім того, у Крилосі розводили корів [162, арк. 47]. Млини, що були розташовані на території маєтку, Центральна адміністрація столових дібр здавала в оренду [162, арк. 12]. Так, у 1903 р. вітряк у Крилосі був орендований на 1 рік за 680 корон, 5 возів палива і дерево для полагодження млина. Млин у Галичі був орендований за 800 корон і під тими самими умовами, що в Крилосі. В обох вітряках працівники фільварку, парох села, сестри служебниці та лісничий мали право молоти збіжжя безкоштовно [162, арк. 15].

Зі згаданого вже звіту А. Мельника довідуємось, що митрополія декілька раз судилася зі селянами, обороняючи межі своїх володінь у Крилосі, Залукві і Соколі. На його думку, деморалізуюче діяла на населення та обставина, що церква, вигравши справу, “дарувала процесові кошти по вигранім процесі”, заохочуючи тим самим селян до подальших порушень меж, бо вони нічим не ризикували, знаючи заздалегідь, що не платитимуть за суд. Для ілюстрації своїх слів Мельник згадав чотири випадки, два з яких наведемо тут:

1) Семкович Ілько програв у 1928 р. судовий процес, предметом якого була межа парцель 1848, 1850. Суд віддав спірні парцелі в посідання митрополії. Кошти, які церква витратила на процес, їй не були повернені;

2) Дідух Микола програв у 1931 р. судовий процес з митрополією за межу парцелі 1790/3. Суд на той момент не віддав у власність митрополії спірної ділянки. Коштів, витрачених на процес, митрополії на той час не повернено [65, арк. 2].

У одному випадку, на думку А. Мельника, справу було зроблено як слід – стосовно суперечки щодо однієї парцелі з Петром Лотоцьким і його товаришами, яку вони програли ще в 1931 р. і заплатили митрополії гроші за суд. Суму цю передала управа маєтку Крилос громаді як дарунок митрополита на будову церкви в с. Соколі.

Далі А. Мельник звернув увагу на те, що межу дібр митрополії зі сторони с. Комарова рік-річно порушувала угорська колонія “Остоя”. Автор звіту знайшов заорані площі ґрунту, шириною по кілька метрів, з виразними слідами коріння викорчуваних кущів і дубів на схилах оранки. А. Мельник вважав, що варто обов’язково реагувати на ці “витівки” “Остої”, які ставали щораз більше настирливими. На його думку, було необхідно також подати в суд за порушення селянами меж ще декількох ділянок [65, арк. 2 зв.].

Окремі невеликі господарства були у власності церкви також у довкіллі с. Жаб’є (нині – Верховина), м. Рогатин, м. Заліщики [225, с. 79], с. Кулачківці та в ін. районах краю.

Упродовж перебування владики Андрея на митрополичому престолі Центральна адміністрація купувала нові земельні ділянки [167, арк. 9]. Зокрема, було придбано маєток Коршів. Т. Войнаровський писав, що зважитися на цю покупку було не

просто, “бо ніхто легко не викидає пару сотень тисяч без належних мотивів”. Митрополита вдалося переконати у тому, що це потрібно для звільнення нашої церкви від польського режиму [85, арк. 2] (очевидно, священник мав на увазі фінансову незалежність). Як і в інших фільварках, о. Т. Войнаровський зайнявся реставрацією будинку. У 1906 р. він написав у листі до митрополита, що з Коршова виїжджає лиш на неділі і свята [180 арк. 4–5], тобто тоді, коли треба було відправляти Святу Літургію на парохії.

У 1913 р., о. Т. Войнаровський купив для митрополії фільварок у с. Зарваниця [207, с. 62–63]. Як відомо, те село має для греко-католиків особливе значення, адже Зарваниця була місцем паломництв, до якого приходили тисячі віруючих, щоб вшанувати чудотворну ікону [438, с. 282]. Оскільки митрополит у той час був за кордоном, генеральний адміністратор за умов його відсутності не міг розпорядитися такими великими грішми. Тому о. Т. Войнаровський звернувся до тодішнього Галицького намісника Коритовського й пояснив йому, що це найбільш популярне відпустове місце в Галичині можуть закупити москвофіли й використовувати його з метою антидержавних агітацій. Враховуючи таку небезпеку, генеральний адміністратор попросив позичку на суму 500 000 корон. Чинownik погодився з аргументами священника й подав відповідне прохання до Міністерства фінансів у Відні. Через 12 днів о. Т. Войнаровський отримав позичку розміром 500 000 корон готівкою [207, с. 62–63].

Рішення про придбання Зарваниці о. Т. Войнаровський прийняв фактично одноосібно, бо митрополит спочатку вагався, чи доцільно робити таку дорогу покупку, адже було необхідно позичати гроші [167, арк. 6]. З листів митрополита до священника випливає, що владика, якщо це було можливо, волів уникати кредитів, натомість генеральний адміністратор був схильний купувати нерухомість за позичені гроші, а потім віддавати борги з прибутків від набутого майна. Тож коли глава греко-католицької церкви, довідався про придбання Зарваниці, написав до о. Т. Войнаровського, що якщо покупку вже вдалося зробити, то треба тішитися, але зізнався, що радше б тішився, якби це не вдалося [167, арк. 9]. Але вже через чотири дні, у наступному листі, владика написав, що дякує Богові за те, що Зарваниця “не

дісталася до рук непокликаних” [167, арк. 12]. Такої ж думки були отці василіяни. З огляду на релігійне й культурне значення, яке має для українців це село, вони були готові долучитися до його придбання як співники, щоб таким чином допомогти митрополитові його купити [47, арк. 1].

Загальна площа маєтку становила 1150 моргів. На його території був розташований млин, сільська хата, корчма. Разом з цим у власність митрополії переходили наявні там господарські тварини та знаряддя праці. Все це разом коштувало 1 021 000 корон [46, арк. 1]. Австрійський уряд у 1913 р. дозволив для оплати вартості маєтку продати 1 500 моргів з інших митрополичих маєтків. Фактично було продано 919 моргів землі низької якості. Це мала бути надзвичайно корисна заміна для митрополії, оскільки замість маловартісних ґрунтів вона отримала маєток на подільській землі найкращої якості, більший на 231 морг. Але зрештою церква не втратила навіть цих ділянок, бо спочатку місцеві галицькі чиновники чинили спротив продажу митрополією земель [44, арк. 3–3 зв.], а потім почалася Перша світова війна. Можливість повернути борг випала аж у 1921 р. Після розпаду Австро-Угорщини її грошова одиниця – корона – девальвувала, тому митрополія разом з процентами виплатила 489 708 польських марок, що було для неї дуже вигідно [207, с. 63].

Генеральний адміністратор особисто приїжджав у Зарваницю і вирішував на місці, де потрібно підняти на метр мур, а де – дати новий дах, бо старий протікав. В одному з листів до митрополита о. Т.Войнаровський написав, що кузня в Зарваниці була розташована далеко від двору, а це заважало контролювати, що там діється, з цієї причини було б бажано перенести її ближче до господарських будинків [180, арк. 99–99 зв.]. Споруди, розташовані в митрополичих маєтках у Зарваниці [71, арк. 14] та Кулачківцях, були застраховані в товаристві взаємних забезпечень “Дністер” [71, арк. 12].

Господарсько-торговельна спілка “Рілля” в Зарваниці орендувала землі митрополії, розташовані поблизу села, та розділяла її між своїми членами [13, арк. 1]. Частину фільварку митрополит Андрей Шептицький подарував оо. студитам для

утримання сиротинця й школи [217, с. 39], а також захисту для сиріт. Після цього у власності митрополії залишилось у Зарваниці 385 гектарів землі [225, с. 70].

Володіла греко-католицька церква також нерухомістю у Львові. Тут, як і в замських фільварках, о. Т. Войнаровський займався реставрацією будинків [116, арк. 3]. Траву з розташованих у Львові садів митрополії Центральна адміністрація столових дібр продавала. Це свідчить про те, що о. Т. Войнаровський намагався не марнувати жодних ресурсів [96, арк. 16 зв.].

У 1928 р. міська влада попросила продати їй ділянку землі, що належала митрополії, для будови школи. Генеральному адміністратору, який у той час перебував у Підлютому, надав цю інформацію крилошанин Дам'ян Лопатинський, написавши, що о. Т. Войнаровський мусить приїхати до Львова і вирішити питання. Автор листа міркував, що продаж землі не мав бути втратою для митрополії, оскільки владика Андрей Шептицький розпорядився продати лише необхідний мінімум. Т. Войнаровський не зміг швидко приїхати. Натомість він заздалегідь погодився з усіма домовленостями Д. Лопатинського, позаяк неодноразово мав нагоду переконатися в тому, що його рішення не принесуть митрополії жодної шкоди [131, арк. 7–7 зв.].

Посаду директора Центральної адміністрації столових дібр у Львові о. Т. Войнаровський як довірена особа митрополита надав Ярославові Горалевичу, визначивши в письмовій умові його обов'язки. Зокрема, той повинен був керувати канцелярією і відповідати за все діловодство; виготовляти листи до партнерів і органів влади, приймати і реєструвати всю кореспонденцію; реєструвати акти і вести архів оригінальних документів [64, арк. 1], наприклад контрактів і рішень державної та церковної влади, що стосуються майна греко-католицької митрополії у Львові; здійснювати контроль над канцелярйним діловодством у Перегінську, Якторові, Уневі, Крилосі, Зарваниці; брати участь в сесіях Центральної адміністрації; утримувати реєстр службового персоналу всіх урядовців і служби в митрополичих добрах. Крім того, Я. Горалевич повинен був виконувати різноманітні доручення митрополита та о. Т. Войнаровського.

В умові було зазначено, що всі листи, що виходитимуть із канцелярії Центральної адміністрації столових дібр, мусили бути скріплені печаткою цієї установи і підписом генерального адміністратора, а якщо отримати його підпис було неможливо, Я. Горалевич мав право і обов'язок візувати сам із додаванням слів: “В заступництві генерального адміністратора директор”. Директор Центральної адміністрації столових дібр у Львові також зберігав печатку. Він повинен був підпорядковуватися генеральному адміністраторові столових дібр, а в останній інстанції – митрополитові. Директор зобов'язувався також зберігати в секреті таємну інформацію. За службу, окрім зарплатні, йому надавали службове помешкання, яке складалося з двох покоїв і кухні в приватному будинку митрополита за адресою вул. Вроновських, 24 [64, арк. 2–3].

Розмір оплати працівникам Адміністрації столових дібр о. Т. Войнаровський встановлював сам. Про це свідчать адресовані йому листи від осіб, які просили підвищити їм заробітну плату [115, арк. 3].

Інколи траплялися випадки крадіжок, які за розпорядженням о. Т. Войнаровського ретельно розслідували. Так, М. Зданевич, який, як впливає зі змісту його ж листів, був управителем маєтку в Уневі-Якторові, доповів священикові про виявлення численних крадіжок дерева, які здійснив лісник Масюк [113, арк. 12–13]. До того ж управитель додав до листа зізнання злодія, котре той був змушений написати після того, як М. Зданевич надав йому докази його правопорушень [113, арк. 14].

А. Мельник у згаданому вище звіті зі службової поїздки до Крилоса в 1932 р. [65, арк. 1] зазначив, що боротьба з крадіжками дерева проводилась там доволі енергійно. Але навіть персонал маєтку незаконно використовував пасовиська в лісі. Розпорядження Центральної адміністрації столових дібр, яке нормувало для працівників випас худоби в лісах Крилоса, не виконувалося. Наприклад, якщо управителеві було дозволено пасти 8 голів худоби, побережникам по три, а пенсіонерам і вдовам колишніх працівників по одній, то А. Мельник виявив, що в лісах Крилоса ці норми порушували: незаконно паслося 14 тварин. На галявинах у Діброві, де потрібно було спеціально охороняти нещодавно посаджені дерева,

випасали коней. Крадіжки, на думку А. Мельника, деморалізували людей. Зважаючи на це, він запропонував дати управі Крилоса службову догану [65, арк. 3 зв.].

Стежив о. Т. Войнаровський також за тим, аби серед його підлеглих не було людей, вороже налаштованих до українців. Так, отримавши наклепницький донос на одного з працівників Йосифа Ришкевича, мовляв той негативно ставиться до українців, священник не залишився байдужим до такої інформації і дав розпорядження негайно провести відповідне розслідування. 14 грудня 1907 р. керівник маєтку Яким Ганкевич відзвітував, що розглянув справу анонімного доносу на Йосифа Ришкевича. Останній, за словами автора, хоч і був римо-католиком, але українцем за національністю, святкував українські свята, голосував цього року при виборах за посла українця, вказаного йому керівництвом управи маєтку. Я. Ганкевич повідомив, що він сам хай і не мав ще нагоди познайомитися з побережниками, але в короткім часі своєї роботи зауважив, що це здібний чоловік, який ретельно виконував свої обов'язки. Декан Зубрицький, котрий Й. Ришкевича добре знав, казав, що попередники Ганкевича вважали його за найкращого працівника, і що він ніколи не виступав вороже проти українців, адже сам був і вважав себе представником цієї нації. Тому Я. Ганкевич просив о. Т. Войнаровського дати йому дозвіл з'ясувати, хто був автором доносу і потім подати на нього в суд. Але для цього він потребував згаданого анонімного листа [93, арк. 15–15 зв.].

В обов'язки о. Т. Войнаровського входила також виплата гонорарів особам, які надавали митрополії якісь послуги, зокрема лікарям, що лікували митрополита [111, арк. 10]. Зверталися до нього також люди, які вважали, що їх несправедливо позбавили заробітної платні [10, арк. 1–2].

Як адміністратор столових дібр, о. Т. Войнаровський займався також справами Народної лікарниці у Львові. Він був одним з тих, хто мав право вирішувати, який інвентар потрібно придбати для цього закладу. Зокрема, відомо, що о. Т. Войнаровський вів переговори з Федором Олесницьким щодо придбання у нього рентгенівського апарату [12, арк. 1–2].

Владика Андрей надавав матеріальну допомогу жіночим монастирям, котрі опікувалися дітьми-сиротами. Так, станом на 1 січня 1930 р. під опікою церкви в Галичині існувало 15 сирітських захистів. Цим займалися монаші чини сс. василіянок, сс. служебниць, сс. студиток та оо. студитів. Здебільшого монахині їздили по селах і збирали для дітей пожертви (грошима або продуктами). Але митрополит у разі необхідності надавав сирітським захистам одноразову допомогу [339, с. 4]. Митрополія щороку дарувала дрова сестрам Пресвятої Родини, які утримували сиротинець у Залукві. Координував таку добротинну діяльність також о. Т. Войнаровський, про що свідчать адресовані йому листи сестер [71, арк. 59]. Але остаточне рішення про те, яким саме сиротинцям потрібно надати допомогу, приймав митрополит [177, арк. 19]. Окрім грошей, митрополія давала сестрам траву для годівлі худоби [29, арк. 2] й будівельні матеріали [169, арк. 32–33 зв.]. Маючи хист до підприємництва, о. Т. Войнаровський консультував монахинь щодо того, як краще їм управляти своєю нерухомістю [29, арк. 2–3]. У 1921 р. сестри василіянки відкрили сиротинець у маєтку митрополита в Підлютому [16, арк. 1–2; 17, арк. 1]. Допомагав о. Т. Войнаровський також сестрам служебницям, про що свідчить лист, у якому вони дякували священникові за надані гроші [169, арк. 38].

Митрополія за свій кошт споруджувала в навколишніх селах церкви та школи. Зокрема, у 1912 р. Центральна адміністрація столових дібр виділила 14 000 корон на будівництво храму в Якторові, а крім того, подарувала власне дерево на будматеріали [180, арк. 79 зв.]. Спорудженню святині селяни значною мірою завдячували порадам і вказівкам о. Т. Войнаровського. У листі до священника вони згадали, що завдяки його прихильності парохія отримала сіножать і дім перед церквою [170, арк. 11–11 зв.]. Фінансувала Центральна адміністрація столових дібр також будову школи в Перегінську [140, арк. 1–1 зв.]. У Залукві митрополія дозволила товариству “Власна поміч” використовувати один із своїх будинків під приміщення читальні [103, арк. 5 зв.].

Неодноразово Центральній адміністрації столових дібр доводилося отримувати кредити. Наприклад, 18 грудня 1927 р. митрополит Шептицький видав о. Т. Войнаровському довіреність, у якій йому було надано право взяти позику,

розміром \$ 4 000 000, з двадцятилітньою амортизацією під заставу земель Перегінська, що на той час обіймали 34 га [109, арк. 4]. У 1928 р. Amstelbank надав митрополії кредит під заставу її земель у Перегінську. У 1929 р. цю позику було повністю сплачено [373, с. 9]. У 1932 р. Володимир Сінгалеви́ч допоміг генеральному адміністратору позичити \$ 100 000. Цими грошми священик повернув борг варшавському банку [85, арк. 25]. Позичала митрополія також у приватних осіб [118, арк. 2–3].

Важким тягарем для митрополії була сплата податків. Т. Войнаровський переконував “уряд виміру скарбових належитостей”, що церковне майно приносило менші доходи, ніж вважали чиновники [184, арк. 9–10]. Сплата податків була однією з причин боргів митрополії [139, арк. 27].

Значних збитків завдала греко-католицькій церкві Перша світова війна [160, арк. 15–17]. Як уже було згадано в попередньому параграфі, вона застала о. Т. Войнаровського в Навгаймі (Німеччина) [207, с. 63]. Про ситуацію у Львові йому доповідав адвокат митрополита, доктор Є. Гвоздецький, який вирішив залишитись у місті. У разі небезпеки він пообіцяв сховати папери священика. У 1916 р., зваживши на те, що ситуація у Львові критична, адвокат переглянув кореспонденцію та рукописи священика і відіслав йому листи, які вважав найважливішими [96, арк. 29–30]. Можливо, це і є однією з причин, чому архів о. Т. Войнаровського зберігся до сьогоднішнього дня. Упродовж перебування у Відні священик, зважаючи на відсутність митрополита, обговорював важливі питання, зокрема ті, які стосувалися фірми “І. Ф. Глезінгер”, з К. Шептицьким [168, арк. 33 зв.].

Коли влітку 1916 р. генеральний адміністратор повернувся до Львова, о. офіціал Олександр Бачинський і доктор Є. Гвоздецький передали о. Т. Войнаровському цінні предмети з митрополичої палати, зокрема золоте і срібне столове начиння з гербами, сховане в залізній і дерев'яній скринях, для того щоб він переховав їх у безпечне місце. Відповідний протокол було складено 7 серпня 1916 р. [188, арк. 1–1 зв.].

Значної шкоди зазнали фільварки митрополії. У Перегінську й Підлютому були пошкоджені будинки, зокрема митрополича вілла, викрадено інвентар. У місцях, де були розташовані окопи, вирубували дерева [94, арк. 49–49 зв.]. У Горганах майже

цілковито винищили поголів'я мисливських звірів, проте згодом воно було відновлене. Вже через десять років після війни популяція оленів знову розрослася [238, с. 46]. На підставі закону від 26 грудня 1912 р. і цісарського розпорядження від 9 січня 1915 р. Центральна адміністрація столових дібр митрополії подала до австрійського уряду прохання щодо відшкодування матеріальних збитків, які були завдані маєтку [238, с. 37].

У Зарваниці під час обстрілів важкої артилерії також були знищені рештки будинків [160, арк. 16–17]. Частина худоби працівники спромоглися забрати і вивезти до Посіча. Решту домашніх тварин та збіжжя, яке власне почали жати, довелося пороздавати слугам з надією, що вони зуміють переховати все це. Працівник маєтку Андрій Войнаровський згадував, що російські і польські військові забирали хліб, пашу, коней, вози та “все, що бачили” [171, арк. 3–4].

Зруйноване було також господарство в Крилосі. Працівник маєтку О. Хмільевський згадував, що це спричинили не тільки військові, але більшою мірою селяни. Солдати почали молотити збіжжя, роздаючи частину місцевим мешканцям. Ті скористалися дозволом забирати, що тільки вдасться, зрештою не пощадили і хати. Позабирали двері, вікна, порозвалювали печі. Вдалося зберегти лише коней і корів [162, арк. 49–49 зв.]. У листі з Відня від 12 липня 1916 р. о. Т. Войнаровський велів продати всю здорову худобу, зберегти лише дві найгірші пари коней, а отримані гроші покласти в ЗГБ, залишивши на господарські потреби 1 000 корон [85, арк. 9]. Понищений був також ліс. Управі Крилоса довелось десятиліттями вирощувати потрібні породи дерев на місці втрачених протягом війни [65, арк. 3]. Згоріли будинки в Уневі [137, арк. 1].

Митрополит Андрей покладався на о. Т. Войнаровського як на досвідченого господарника [127, арк. 4–4 зв.], проте все ж таки бували ситуації, коли думки цих двох церковних достойників не збігалися. Прикладом може бути справа покупки земельної ділянки для монастиря оо. редемптористів [273, с. 38]. Митрополит А.Шептицький запросив ченців цього римо-католицького чину з-за кордону для проведення місій в українських селах [256, с. 39]. Причиною цього була стурбованість владики недостатньою обізнаністю з догмами католицької віри деяких

миряни в Галичині. Ігумен монастиря редемптористів о. Йосиф Схрайверс, бельгієць за походженням, у 1923 р. вирішив придбати маєток у с. Голоско біля Львова. Йшлося про обгороджені чотири морги саду, у середині якого був став, площею 1 морг. Ігумен планував зробити в цьому домі жіночий монастир сестер редемптористок, які, згідно з його планами, через 2 роки мали приїхати з Бельгії. Він також планував у майбутньому розмістити там друкарню [28, арк. 1–4]. Для цього о. Й. Схрайверс попросив у адміністратора столових дібр надати редемптористам позику розміром 9 000 доларів. Також він хотів, щоб о. Т. Войнаровський сам зайнявся покупкою, оскільки ігуменові потрібно було щонайменше місяць часу, щоб отримати на це дозвіл вищих настоятелів, а справа була термінова. Генеральний адміністратор відмовив, мотивуючи нестачею коштів. Отримавши негативну відповідь, Й. Схрайверс знову написав до о. Т. Войнаровського і порадив все-таки купити землю в Голоску – якщо не для редемптористів, то для митрополії, бо шкода щоб така ділянка перейшла в чужі руки [23, арк. 1].

Як написав сам о. Т. Войнаровський у одному з листів до митрополита, отримавши таку інформацію, він, “ледве живий”, піднявся з ліжка [23, арк. 2] (тут слід зауважити, що в 1923 р. генеральний адміністратор був важко хворий [28, арк. 2]) і поїхав до Голоска, думаючи, що, може, це вказівка Божа, щоб перед смертю він ще виконав складений 20 р. тому обіт щодо заснування ремісничої школи для української молоді. На думку священика, у цей час такий навчальний заклад був актуальний більше, ніж будь-коли, бо від його наявності чи відсутності залежало існування українців у Галичині. Справа в тому, що після поразки в польсько-українській війні українських службовців звільняли з роботи, не кажучи вже про працевлаштування нових, випускники учительських семінарій, за словами о. Т. Войнаровського, також сиділи дома без заняття. Тому священик був переконаний, що українська молодь лише в тому випадку матиме забезпечене майбутнє, якщо отримає ремісничу чи промислову фахову освіту. Маєток у Голоску, на думку священика, був ніби призначений для цього як через своє розташування, так і завдяки наявності водойми. Оглянувши ділянку, о. Т. Войнаровський постановив

придбати її. Священик був прикро вражений, довідавшись, що дозвіл на купівлю отримали оо. редемптористи [23, арк. 2].

Генеральний адміністратор у листі до митрополита назвав це допущенням Божим за свої власні і нашої нації гріхи. У кінці листа він іронічно попросив владика Шептицького не забути передбачити в контракті, на кого мають оо. редемптористи записати маєток після еміграції українців із Галичини [23, арк. 2 зв.] Цей лист вказує на відмінність пріоритетів о. Т. Войнарівського і митрополита: якщо священик вважав найважливішим матеріальне забезпечення існування нації, то владика на перше місце ставив її обізнаність із догматами католицької церкви.

Загалом генеральний адміністратор спілкувався з митрополитом як рівний з рівним, про що свідчить їх кореспонденція. Так, наприклад, у 1929 р. владика вирішив звільнити з роботи Я. Горалевича за те, що той видав певне письмове зобов'язання, яке митрополит не одобрявав. У відповідь обурений священик повідомив владика, що він також звільняється з роботи, оскільки підлеглий діяв відповідно до його розпорядження. [177, арк. 130 зв.]. У результаті й генеральний адміністратор і Я. Горалевич і надалі залишилися працювати [97, арк. 13].

Допомагав о. Т. Войнарівський також іншим єпископам. Так, у 1923 р. станіславівський владика Григорій Хомишин уповноважив священика працювати замість нього “в комісії папській в цілях парцеляції церковних дібр”, яка мала відбутися в травні цього року. Одночасно єпископ вислав о. Т. Войнарівському перелік умов, під якими можна було б погодитись на парцеляцію. У червні владика Г. Хомишин планував поїхати до Рима, тому ця довіреність була дійсна і для майбутніх засідань [163, арк. 10–11].

За порадою о. Т. Войнарівського [85, арк. 18] владика Г. Хомишин купив для єпископства маєток Богородчани. На придбання фільварку ЗГБ надав єпископству кредит, сумою \$ 450 000 [296, с. 558]. Маєток включав лісові комплекси, тартаки, хліборобські приміщення, а також багато будівель: палату, римо-католицький монастир, різні службові споруди. Один дім було перероблено під резиденцію єпископа Григорія, інший – під адміністрацію дібр. Керував маєтністю спочатку лісничий, інженер Юрій Непадієвич, пізніше – інженер-лісівник Богдан

Лучаковський, який раніше працював у столових добрах “Перегінсько” [225, с. 78]. Понад 1 000 моргів богородчанських земель було розparcelьовано [84, арк. 21]. Ідею парцеляції подав о. Т. Войнаровський, щоб єпископство отримало можливість розрахуватися з ЗГБ [63, арк. 8].

Вихований у родині греко-католицького священика, яка, згідно з родинними переказами, походила з давнього козацького роду, він став українським патріотом і відповідальним душпастирем. Перебуваючи на посаді генерального адміністратора столових дібр, священик мав великий авторитет в очах владика Андрея. Характерною рисою о. Т. Войнаровського як господарника була стратегічність мислення. Вона проявлялася, зокрема, у тому, що він сприяв розширенню володінь митрополії шляхом покупки нею нових ділянок землі, розраховуючи, що витрати в майбутньому окупляться і придбана нерухомість почне приносити чисті прибутки. Крім того, о. Т. Войнаровський намагався отримувати якнайбільші зиски з фільварків, які перебували у власності митрополії, про що свідчить хоча б будівництво залізниці для транспортування деревини з її лісів. Одержані прибутки владика Андрей Шептицький мав можливість використовувати на добродійні цілі, наприклад, на утримання сиротинців, надання стипендій для студентів та допомогу українським молодіжним організаціям.

РОЗДІЛ 3

ГОСПОДАРСЬКО-ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

3.1. Участь у парцеляції великої земельної власності

У кінці XIX – на початку XX ст. економічне становище галицьких селян було здебільшого дуже складним. Вони харчувалися неякісними продуктами, непридатними для продажу на ринку. Існували цілі села, у яких люди лише на свята, двічі-тричі на рік, їли м'ясо і цілі родини, які роками не купували молока. Майже 6 млн. землеробів, не враховуючи дітей, працювали з ранку до вечора, харчуючись часто лише самим хлібом. Селяни не хотіли бути задіяними у промисловості, бо вважали, що життя не матиме для них жодних принад за умови втрати зв'язку з природою [81, арк. 17–18].

Основною причиною такої ситуації було малоземелля або безземелля. Цю проблему детально описав В'ячеслав Будзиновський, дослідник польського походження, який у своїй книзі “Хлопська посілість” вивчав матеріальне становище галицьких українців. За його підрахунками, на одного селянина в середньому припадало 1,61 морга землі, у той час, як на одного мешканця фільварку, враховуючи слуг, – 19,5 моргів. До того ж існувала тенденція, згідно з якою кількість великих маєтків (площею понад 500 моргів) зменшувалася, а кількість дрібних земельних ділянок зростала [325, с. 1]. З цього можна було б прийти до висновку, що малі селянські господарства виникали завдяки поділу фільварків. Однак у такому разі мав би зменшуватися розмір поміщицьких маєтків, але цього не відбувалося. Отже, кількість дрібних земельних ділянок зростала шляхом їх поділу. Це явище В. Будзиновський пояснює приростом населення і браком робочих місць у містах [326, с. 1]. Там продуктивність праці була б вищою, ніж у селі, де люди через безземелля не завжди мали роботу. Однак міська праця вимагала принаймні початкової освіти, а селяни часто залишалися малописьменними. До того ж там кожен мусив знати польську мову. Урешті-решт, українців неохоче брали на роботу в

місті (хіба що як малокваліфікованих робітників, або “в мамки”, як писав о. Т. Войнарівський). Треба підкреслити, що під збільшенням площі землі у господарстві українського селянина священик ніколи не мав на увазі оренди у поміщика. Правильність цієї думки узгоджується з досвідом багатьох країн. Селянин, який не є повноправним власником землі, втрачає бажання її обробляти, що призводить до зниження продуктивності праці [250, с. 167–168].

Натомість о. Т. Войнарівський на основі власних спостережень зауважив, що власник земельної ділянки, площа якої дає змогу забезпечити родину від недоїдання, стає працьовитим, ощадливим, непитушим, культурним, а також релігійним. Цю останню характеристику священик вважав найважливішою [207, с. 21]. До того ж о. Т. Войнарівський у селянському стані бачив майбутнє української нації [236, с. 63]. Оцінивши ситуацію, він переконався, що галицький селянин мав можливість збільшити свою власність лише завдяки великим поміщицьким угіддям [250, с. 169].

За словами о. Т. Войнарівського, ціни на землю впали внаслідок розвитку морських і сухопутних доріг у кінці XIX століття, який викликав велику кризу в рільництві Європи. Причиною стала конкуренція заокеанського збіжжя [406, с. 1]. До того ж після знесення панщини власники фільварків мусіли платити селянам за роботу в них. А оскільки вони не вміли ощадно вести господарства, то виявилися не готовими до такого нововведення. Тому фільварки один за одним почали банкрутувати [271, с. 28], і великим землевласникам часто не вистачало грошей на необхідну амортизацію. Як наслідок деякі з них були змушені продавати фільварки, щоб отримати кошти для розрахунків зі своїми кредиторами. А попиту на великі ділянки землі майже не було. Проте, зубожілі галицькі селяни здебільшого не мали грошей на придбання нерухомості. Саме тому вони не могли здійснювати парцеляцію самостійно [207, с. 22]. Деякі поміщики самі розпарцельовували свої землі, але в таких випадках селянам важко було знайти маєток, який вони могли б придбати на найвигідніших для себе умовах (зазвичай найдешевше коштували фільварки, виставлені на аукціон, проте в такому разі їх необхідно було купувати повністю, а тоді вже ділити на поодинокі ділянки, чого селяни самі не могли робити через брак коштів). За таких обставин землю панів, що збанкрутували, купували

евреї, які нею спекулювали. Селяни ж, не маючи змоги прогородувати свої родини, були змушені продавати ті невеликі ділянки, якими вони володіли, та емігрувати за кордон [406, с. 1]. На думку історика С. Качараби, це спричиняло негативний вплив на зміну демографічної ситуації в краї [240, с. 16].

Щоб розв'язати проблему, о. Т. Войнаровський вирішив сам безкоштовно допомогти селянам купувати фільварки. Під час передвиборчої компанії до Державної Ради (1907 р.), коли священник балотувався на посла, опоненти закидали йому матеріальний зиск з парцеляції. Статті такого змісту друкувалися в газеті "Громадський голос". У відповідь на такі звинувачення о. Т. Войнаровський на вічі в с. Старі Кути пообіцяв заплатити особі, яка вкаже, де і коли він заробив на продажі землі хоч один сотик. Ці слова були сказані в присутності його конкурента д-ра Кирила Трильовського та редактора "Громадського голосу". Проте жоден з них нічого на це не відповів [351, с. 1].

Щоб забезпечити селянам можливість отримати позику, о. Т. Войнаровський уклав угоду з заступником директора Краєвого банку у Львові доктором Гадеєм Соловієм. Згідно з їхньою домовленістю, кожен селянин мав змогу одержати чотирьохвідсотковий кредит на придбання ділянки землі такого самого розміру, як та, якою він володів у день отримання позики. При цьому не було обов'язково сплачувати перший внесок. Термін погашення позики становив 18 років. Банкіри надали такі вигідні для селян умови, оскільки ті позичали гроші з метою інвестувати їх у власне господарство і було зрозуміло, що вони матимуть змогу повернути кошти. Крім того, парцеляція була порятунком для збанкрутілих шляхтичів, дехто з яких мав борги в тому ж таки Краєвому банку [207, с. 22].

Головною запорукою успіху в цій справі о. Т. Войнаровський вважав здобуття повного довір'я селян. Для цього він подавав детальний звіт про використання кожного крейцера, а від попередніх власників фільварків не брав грошей за посередництво, хіба що на покриття видатків. Однак послуги адвоката він завжди оплачував (зазвичай, 1,5 % від вартості купленого маєтку). Крім того, ще 1,5 % брав адвокат за допомогу у наданні кредиту [209, с. 3]. Прикладом довір'я селян до о. Т. Войнаровського є письмова довіреність, яку видав на ім'я священника у Вінніпезі

Юрко Пашник (1911 р.). Останній емігрував до Канади і на той час вже став власником нерухомості в цій країні. Щоб не тратити коштів на подорож до Європи, він попросив священика продати ту ділянку землі, якою володів у Галичині. Отець Т. Войнаровський прислухався до цього прохання і погодився продати нерухомість [53, арк. 24–25].

Пишучи про методи парцеляції, священик підкреслював, що оголошувати про її проведення можна лише тоді, коли буде узгоджена ціна маєтку та заплачений завдаток. Якщо власник фільварку до цього довідається про справжню мету покупки, то може значно підняти ціну. Ризик, що не знайдуться парцелянти на придбаний без попереднього оголошення маєток, на переконання о. Т. Войнаровського, був дуже малим. Але навіть у такому разі, за словами священика, добрий фільварок завжди можна буде перепродати. Тим особам, які хотіли б домовитися з селянами про парцеляцію перед купівлею маєтку, він радив краще взагалі не братися до цієї справи. Упродовж вибору відповідного маєтку о. Т. Войнаровський вважав за необхідне переконатися, чи є на його території підземні води, щоб селяни мали можливість викопати криницю. Також недалеко від фільварку повинна була бути церква та школа. За інших обставин селяни землі не купували [344, с. 5].

Розподіляв ділянки між селянами о. Т. Войнаровський безпосередньо на території фільварку, що розпарцельовувався. Так, наприклад, у березні 1902 р. він помістив у газеті “Діло” оголошення про продаж села Побережжя, у якому було вказано ціни на землю і час, коли священик обіцяв приїхати до цього маєтку, щоб отримати завдатки від охочих придбати землю [391, с. 3]. Купивши фільварок, о. Т. Войнаровський часто частину ще не проданих ділянок приватизовував на своє ім'я або на ім'я осіб, яким він довіряв, а вже потім знаходив на них купців [137, арк. 2 зв.]. Під час парцеляції вартість кожної ділянки оцінювали окремо, відповідно до стану лісу, якості ґрунту і т. д. [32, арк. 1–1 зв.]. Ціну купівлі доріг ділили між покупцями, які цих доріг потребували [58, арк. 17].

Однак парцеляція ґрунтів займала багато часу, о. Т. Войнаровський не міг виконувати всієї роботи самостійно. Тому комерційну діяльність, тобто переговори щодо визначення закупівельної ціни, поділ землі, визначення цін на вже

розparcelьовані ділянки, збирання завдатків від покупців і т. д., він провадив особисто. А для того, щоб мати допомогу у веденні документації і отриманні всіх необхідних дозволів від влади, о. Т. Войнаровський став співзасновником Польського парцеляційного банку. За виконання цієї роботи він сплачував банкові 1,5 – 2 % від ціни купівлі землі. Згодом польські чиновники ліквідували цю установу, директорів Дескура і Гуриша було заарештовано. У процесі розслідування справи виявилось, що закиди щодо зловживань були неправдивими, все діловодство – взірцевим і чесним, тож їх звільнено. Сам священник зробив висновок, що директорів арештували через допомогу йому в парцеляції, що, вочевидь, не подобалося польським ендекам [207, арк. 32].

Парцелюючи маєтки Побережжя і Баранівка, о. Т. Войнаровський уклав із банком умову, згідно з якою він брав на себе вимірювання ґрунтів, складання парцеляційних карт, необхідних для визнання покупців власниками. Натомість банк взяв на себе відповідальність за всі пов'язані з цим юридичні формальності, а також за приготування і затвердження контактів з парцелянтами, копіювання тих контрактів, подання до суду всіх необхідних документів. Банк повинен був також сплачувати іпотечні борги, які обтяжували розparcelьовані ґрунти [84, арк. 1]. Урешті банк повинен розрахувати вартість кожної окремої парцелі та визначити розмір позичок. За виготовлення контрактів о. Т. Войнаровський зобов'язався заплатити банкові 1,5 % вартості купівлі, вказаної в кожному окремому контракті [84, арк. 2].

Банк зі свого боку зобов'язувався надати о. Т. Войнаровському на проведення парцеляції даних маєтків, а зокрема, на часткову сплату ціни купівлі попередньому власникові цих дібр, кредит, сумою 10 000 корон. Крім того, священник повинен був повернути всі необхідні для отримання позик витрати, задокументовані в книгах і записах банку, до яких також входила винагорода інженерів-землеміру за вимірювання землі та складання карт. Банк не був зобов'язаний займатися парцеляцією Побережжя і Баранівки довше, ніж до кінця 1903 р. Про ціну купівлі о. Т. Войнаровський вже домовився з продавцем Владиславом Завецьким. Останній попередньо уклав угоду зі священником, затверджену 23 січня 1902 р. у Станіславові,

оригінал якої зберігався в адвоката Володимира Юркевича, а затверджена копія – в банку. Згідно з цим документом священник дав довіреність банкові на формальне провадження парцеляції. У разі, якщо би В. Завецький без згоди о. Т. Войнаровського відкликав згадану довіреність [84, арк. 2–3] і тим самим не дотримав угоди, священник надав би банкові права вимагати від нього відшкодування. Банк зобов'язаний не пізніше, ніж через тиждень після подання автором карти парцеляційної, оповістити його про те, чи не має вона недоліків, а якщо має, то вказати, які саме [84, арк. 4–5].

Маючи досвід роботи в селах, о. Т. Войнаровський неодноразово переконувався, що ґрунтові книги в Східній Галичині були складені надзвичайно недбало, а часто навіть не мали нічого спільного з фактичним станом речей. Так, він зауважив, що ґрунтові записи громади Топорівці, округ Городенка, лише в трьох власників узгоджуються зі справжніми розмірами їх ділянок [205, с. 24]. Багатші селяни власним коштом намагалися таку ситуацію виправити. Вони платили землемірам за виміри по 400 і навіть по 500 корон, однак не отримували з цього жодної користі: чиновники не могли прийняти креслень, які відповідали дійсному стану речей, бо їх не можна було вставити в оригінальну кадастральну карту, не пересуваючи одночасно межі сусідніх ділянок. Ці невпорядковані приватноправові відносини неодноразово ставали причинами судових процесів, що призводило до грошових витрат. Протягом цілого року судилися між собою громади Трофанівки і Балинців через неправильні записи в ґрунтових книгах. Як неминучий наслідок таких процесів, окрім матеріальних втрат, ставали ворогами не лише поодинокі селяни, але й цілі громади.

Це питання о. Т. Войнаровський піднімав навіть у Державній Раді. Він повідомив, що не володіє інформацією, скільки саме грошей щорічно через таке недбальство втрачало галицьке селянство: у судах відмовилися надати точні цифри, бо це, за словами чиновників, державна таємниця. Проте о. Т. Войнаровський за приблизними підрахунками дійшов висновку, що ці видатки коштували селянам більше, ніж відсотки від іпотечних боргів. Значну плутанину робила неузгодженість карт із дійсними розмірами ділянок також у нарахуванні податків. Остання проблема

ускладнювалася ще й тим, що селян ніколи не ставили до відома, скільки податків і за що вони повинні платити [205, с. 25–26].

Тому о. Т. Войнаровський дуже відповідально ставився до складання карт протягом парцеляції. Для вимірювання землі він наймав інженерів-землемірів, адже якщо карти робив би непрофесіонал, то вони ніколи не були би правильними, що могло б стати причиною конфліктів [214, с. 93]. Зокрема, маєтки в селах Миловане, Побережжя та Скнилів йому допоміг розпарцелювати В. Манастирський, який в одному з листів до о. Т. Войнаровського назвав себе першим землеміром-українцем. Він також брав участь у підготовці інших представників цієї професії своєї національності [11, арк. 1; 134, арк. 5–5 зв.]. Присяжний землемір у Стрию М. Пацалуйко допомагав парцелювати села Миловане, Коршів і Крилос [143, арк. 3].

У деяких випадках о. Т. Войнаровський відіграв роль представника селянських громад упродовж продажу земель на аукціонах. Там продавали фільварки збанкрутілих шляхтичів за порівняно низькими цінами. Тому купувати землі на аукціонах було дуже вигідно. Саме так 23 січня 1901 р. селяни придбали на аукціоні фільварок Олеша (1742 морги). Згідно з рішенням Станіславського суду тимчасову управу маєтку віддано о. Т. Войнаровському [404, с. 3]. 8 жовтня 1901 р. селяни уповноважили священника купити маєток Буківна Товмацького повіту (790 моргів). Того дня на аукціоні протягом трьох годин тривали торги між вісьмома поміщиками, трьома євреями і десятьма українськими селянами. Зрештою останні отримали перемогу, запропонувавши на одну корону більше, ніж конкуренти [400, с. 3].

Проводячи парцеляцію земель, о. Т. Войнаровський часто наштовхувався на перешкоди, які йому створювали староства. Службовці переконували селян не купувати ділянки, вдаючи, що дбали передусім про їхні інтереси [214, с. 90]. Представникам влади особливо легко було ускладнювати ситуацію в тих маєтках, де були лісові насадження. Так, після купівлі Буківни, Товмацьке староство розіслало громадянам обіжник, у якому повідомлялося, що в цьому маєтку повинно бути на 300 моргів ліса більше. Тому представники місцевої влади накажуть новим власникам відповідну площу засадити деревами. Проблема полягала в тому, що в Буківні всього

було 300 моргів ланів. Це робилося для того, щоб відлякати селян від покупки земель [42, арк. 1–2].

Незаконними діями Товмацького староства супроводжувалася також парцеляція с. Миловане [282, с. 405–406; 48, арк. 1–2]]: представники влади знову намагалися поширити серед селян сумніви щодо купівлі (цього разу – перспективною примусового заліснення ланів у майбутньому) [42, арк. 2 зв.]. Зокрема, староство стверджувало, що лісові ділянки ч. 2264, ч. 2266, ч. 1819 були свого часу викорчовані, а це означало, що їх слід було знову засадити деревами. Суть справи в тому, що парцель ч. 2264, ч. 2266 о. Т. Войнаровський не знайшов на карті маєтку Миловане, а ділянка 1819 ніколи не була викорчованою. У зв'язку з цим священик був змушений подати на староство до суду [41, арк. 1–1 зв.].

Активним учасником парцеляції лісів у Милованю був місцевий парох Микола Бачинський. Він допомагав о. Т. Войнаровському боротися з надуживаннями влади Товмацького староства [282, с. 405–406]. Зокрема, будучи добре обізнаним із ситуацією, М. Бачинський пояснював адвокатам деталі справи [41, арк. 3]. Т. Войнаровський називав його чоловіком дуже ідейним, що дбав про парохію так добре, як це робило дуже мало священиків. Після покупки цього фільварку о. Т. Войнаровський протягом цілого року самостійно керував його господарством, дуже часто зупиняючись у домі М. Бачинського [85, арк. 45]. Миловане придбано за дуже низьку ціну. Тому, продавши значну частину земель селянам, о. Т. Войнаровський повернув собі витрачені на купівлю гроші. До того ж залишився непроданим двір з садом і городом, площа яких становила приблизно 50 моргів [207, с. 52–53]. 1 грудня 1906 р. митрополит придбав деякі ділянки з маєтку Миловане [54, арк. 69]. Владика поступився частиною цих земель товариству “Просвіта” [55, арк. 79], яке заснувало там сільськогосподарську школу, що проіснувала до 1939 р. і спричинила піднесення хліборобської культури в Галичині [54, арк. 70; 315, с. 1534]. До 1919 р. товариство лише використовувало землі з будинками, але належали вони митрополитові. У вересні цього року “Просвіта” викупила поле в Милованю [56, арк. 5]. 5 моргів лісу митрополит подарував “Товариству вакаційних осель” [57, арк. 106].

Інколи діяльності о. Т. Войнаровського перешкоджала агітація членів РУРП, які стверджували, що найближчим часом цісар видасть закон, згідно з яким панські маєтки будуть передані селянам безкоштовно. Наприклад, у с. Топорівці, де священик розparcelював маєток князя Романа Пузини, лише бідніші селяни погодились придбати ділянки. Багатші, підбурені агітацією, відмовились купувати землі [207, с. 23–24]. Вступати в суперечку з радикалами довелося також під час parcelяції с. Волчківці Снятинського повіту. Там представники цієї партії переконували селян, що маєток зареєстрований в іпотечних книгах як домінікальний, тому не міг бути проданий селянам, отже, якщо поміщик отримав би від них гроші, то зміг би сплатити власні борги, а потім усе-таки відібрати землю назад. Однак мешканці Волчківець, вислухавши аргументи о. Т. Войнаровського, зважилися на покупку. Дідич, звісно, землю в них не забрав, бо не мав права цього зробити [207, с. 32–33].

Після завершення parcelяції Милованя о. Т. Войнаровський придбав маєток Коршів. Гроші на покупку дав владика Шептицький. Спершу митрополит планував подарувати його Станіславському єпископству, оскільки воно було створене римською курією без отримання нею урядових гарантій на відповідну державну дотацію. Проте владика Григорій Хомишин не схвалив цієї ідеї, бо вважав за краще отримувати від митрополії платню готівкою. Таким чином Коршів став черговим маєтком, який о. Т. Войнаровський розparcelював між селянами [207, с. 54–55]. Парк і город, загальна площа яких становила понад 15 моргів, митрополит Андрей Шептицький подарував товариству “Сільський господар” [429, с. 732–733]. Дізнавшись про плани товариства започаткувати там сільськогосподарську школу, він пообіцяв фінансувати її з власних коштів [306, с. 63].

Окрім згаданих вище маєтків, о. Т. Войнаровський розparcelював фільварки в селах П’ядики, Кам’янки Малі, Добровідка [207, с. 22]. Будучи парохом Балинців, він заохотив селян викупити продані євреям землі та закупити ділянку лісу в Сочві [387, с. 3]. У 1910 р. о. Т. Войнаровський розparcelював поміщицькі землі біля сіл Сопів, Вербіж, Ключів і Мишин. Їхні мешканці закупили орні землі, а жителі Балинців, Трофанівки, Бучачків та Кулачківців придбали тільки ліс, бо поля були від них

занадто далеко [60, арк. 13, 28; 202, арк. 388]. Всього священик купив і поділив між селянами понад 37 000 моргів поля, завдяки чому більш ніж 10 000 селянських родин змогли придбати ділянки землі [388, с. 12].

Право презенти, тобто призначення душпастирів, на парохії в розпарцельованих маєтках о. Т. Войнаровський передавав митрополичому Ординаріату [207, с. 56]. Це давало можливість священикам-патріотам вести активну просвітницьку роботу. Адже справа одержання парохії приватного надання в Галичині, де дідичами були здебільшого поляки, ускладнювалася через загострення національного питання. Священик-українець потрапляв у пряму залежність від патрона-поляка, який нерідко вимагав від нього лояльності й відстороненості від громадських справ [218, с. 14–15].

Оскільки на початку ХХ ст. продавалося багато збанкрутілих фільварків, о. Т. Войнаровський, не маючи змоги через брак часу розпарцелювати їх всіх, намагався залучити до цієї діяльності інших представників української інтелігенції. З цією метою він надрукував свою статтю в газеті “Діло”, у якій докладно описав всі нюанси, пов’язані з купівлею-продажем землі, а також виступав із відповідними доповідями на зборах українських товариств і організацій. У 1901–1902 рр. о. Т. Войнаровський намагався створити у Львові парцеляційне товариство, але, як він сам висловився, “не міг знайти кільканадцять свідомих людей, які б щиро присвятилися тій важкій роботі” [209, с. 3]. У 1904 р. за сприяння митрополита та “Сільського господаря” у Львові було прочитано ряд лекцій на господарсько-економічну тематику для священиків та всіх, хто допомагав селянам вести успішну господарку. Доповіді слухали в першій половині дня, а після обіду їх обговорювали [401, с. 17]. Т. Войнаровський прочитав доповідь на тему парцеляції; протягом дискусії подав багато пояснень [395, с. 1]. Наступну доповідь “Економічне і національне значіння парцеляції” священик виголосив у 1912 р. на економічно-господарських курсах для львівської інтелігенції, передусім для студентів вищих шкіл і працівників українських економічних об’єднань, організованих товариством “Сільський господар” [374, с. 19].

У статті, поміщеній у календарі “Просвіти”, священик звертав увагу читачів на необхідність боротьби зі зловживаннями староств під час купівлі селянами ділянок лісу. Згідно зі законодавством місцева влада мала право вимагати від господарів наймати лісничого лише в тому разі, якщо виявиться, що прибуток від його праці буде більшим, ніж його зарплата, тобто якщо це принесе власникові матеріальну вигоду. Крім того, кожен власник лісу мав право самостійно вирішувати, чи пильнувати володіння самому, чи користуватися послугами побережника. Тим часом представники староств, ніби не знаючи законодавства, вимагали від селян доконечно наймати платних працівників. Священик радив вчасно оскаржувати такі розпорядження, бо якщо вони стали б правосильними, то не лише принесли б шкоду тим, хто вже придбав ліс, але й відлякали б інших, підштовхуючи відмовитися від парцеляції. За надання неправильної інформації або за незаконні розпорядження скаржитися було марно, бо закон про відповідальність адміністративної влади на той час не був ухвалений, то ж о. Т. Войнаровський не без гумору написав, що на такі скарги шкода паперу.

Священик попереджав, що просити дозволу на викорчовування дерев марно, оскільки навіть мазурам, які купували ділянки у Східній Галичині, вирубувати дерева не дозволяли. Щоправда, вони будували оселі на місці свіжих зрубів, а представники староства вдавали, що не помічають цього. Натомість українцям місцева влада могла наказати замість вирубаних дерев насадити нові. Зважаючи на це, о. Т. Войнаровський радив тим селянам, які самостійно купували землю, не вірити твердженням адвокатів, наче староство має право наказати залісити вирубані території [214, с. 91].

Крім того, священик домовлявся про кредити для селян у банках Відня і Парижа [196, с. 235]. Проте, він неодноразово наштотував на перешкоди під час переговорів із неукраїнськими фінансистами в справі надання селянам позик на купівлю земельних ділянок. За його словами, добитися позитивного результату в “чужих банках і фінансових інституціях” деколи було дуже важко [207, с. 60]. Рустикальний та Крилошанський банки, що їх заснували у Львові українські

священики та політичні діячі для надання довгострокового кредиту селянам збанкрутували і фактично якогось полегшення землеробам не зробили [306, с. 29].

Польський парцеляційний банк купував за великі гроші переважно неякісні ґрунти, обтяжені заборгованостями. Банк ніколи не купував земель на аукціонах, хоч так можна було придбати за менші кошти й відповідно потім дешевше продати. Закуплену землю він часто розпарцелював не між українськими селянами, а між угорцями [5, арк. 6], або між польськими селянами [207, с. 32], які емігрували з Західної Галичини, де була більша густота населення й відповідно вищі ціни на землю [444, с. 164]. Натомість о. Т. Войнаровський був зацікавлений у тому, щоб забезпечити землею українців. До того ж було зрозуміло, що збільшення чисельності неукраїнського населення в краї призведе до зменшення кількості українських послів до Державної Ради та сейму, що священик вважав небажаним [436, с. 34].

Отже, усвідомлюючи потребу створити кредитну установу для селян, буковинські послы на чолі з доктором Степаном Смаль-Стоцьким зробили спробу заснування українського парцеляційного банку [200, с. 56]. Депутат Державної Ради Микола Василько зумів переконати тодішнього прем'єр-міністра Ернеста Кербера у доцільності створення цієї установи [156, арк. 5]. Т. Войнаровський вважав, що австрійський чиновник таким чином хотів послабити політичну силу поляків. Він бачив, що політика поміщиків, які становили більшість у “Колі польському” в Державній раді, не сприяє зміцненню Австро-Угорщини. Отже прем'єр-міністр мав намір посприяти розпарцелюванню галицьких земель, щоб зменшити кількість дідичів, та в перспективі створити сприятливі умови для обрання до парламенту заможних українських селян [448]. Отримавши позитивну відповідь від Е. Кербера, посол звернувся до о. Т. Войнаровського з пропозицією приїхати до Відня і остаточно залагодити це питання. Священик прихильно поставився до цієї ідеї і прибув на переговори. Міністр, вислухавши о. Т. Войнаровського, доручив йому написати статут для майбутнього банку. Зі свого боку Е. Кербер пообіцяв надати новоствореній установі чотирьохвідсотковий кредит у розмірі десять-п'ятнадцять мільйонів корон [207, с. 43–44]. Щоб оминати опір намісника, графа Потоцького, який міг не дати дозволу на заснування українського парцеляційного банку,

централю установи de jure планували розташувати в Чернівцях (на Буковині), а філію – у Львові, de facto ж мало бути навпаки [200, с. 56].

Коли статут був готовий, міністр, перед тим, як прийняти остаточне рішення, висунув умову, за якою ідею створення банку мали схвалити українські галицькі послы [156, арк. 5 зв.]. Однак послы вирішили, що питання появи Українського парцеляційного банку мав би ще розглянути Народний комітет як керівний орган УНДП. На його засіданні всі члени, окрім голови – Костя Левицького, проголосували за підтримку цієї ідеї. Проте після засідання К. Левицький дав вказівку українському парламентському клубові у Відні відхилити план Е. Кербера, а натомість повідомити його про намір створити Касу ощадності в Перемишлі. Потім він пояснив о. Т. Войнаровському, що таким чином бажав уникнути позичання грошей на заснування банку.

Аргумент К. Левицького, що завдяки діяльності Каси ощадності можна буде отримати таку ж кількість грошей, як і від Парцеляційного банку, не витримав перевірки часом. Зрештою, з самого початку було зрозуміло, що галицькі українці не могли самостійно вкласти в касу необхідної для парцеляції суми, бо перебували в скрутному економічному становищі. На думку о. Т. Войнаровського, причиною такої поведінки К. Левицького було небажання бачити на посаді голови цього банку д-ра Євгена Олесницького. Останній у цей час був послом до галицького Сейму і мав великий авторитет у своєму рідному місті Стрию. Планувалося, що з моменту заснування банку він мав би переїхати до Львова. Було легко передбачити, що, займаючи таку важливу посаду, Олесницький мав би великі шанси стати тут найвпливовішим українським політичним лідером. А цього, за твердженням священика, К. Левицький не хотів допустити [207, с. 48].

Оскільки кошти на парцеляцію все ж таки були потрібні, при “Краєвому союзі кредитовому” був заснований Парцеляційний відділ, для керівництва яким обрано двох директорів: о. Т. Войнаровського і Миколу Шухевича, адвоката зі Львова. Вже в квітні 1904 р. у “Ділі” було подано інформацію, що цей відділ, спільно з товариством “Дністер”, проводив парцеляцію маєтків Пуків і Черче (Рогатинський повіт), а також обидві вищезгадані організації планують допомогти селянам у купівлі інших маєтків.

Оскільки ці установи мали небагато коштів і не могли придбати велику кількість фільварків, газета звернулася з закликом до всіх свідомих українців вкладати гроші саме туди, оминаючи чужі банки [392, с. 2]. Проте, коли о. Т. Войнаровський попросив позичку, розміром 50 000 корон, на парцеляцію сіл Милованя і Стриганців (Товмацький повіт), дирекція “Краєвого союзу кредитового” на чолі з К. Левицьким відмовила йому. Як наслідок – на покупку Милованя священик був змушений виділити свої власні гроші. Від придбання Стриганців о. Т. Войнаровському довелося відмовитись через брак коштів [207, с. 53; 57, арк. 1–2]. Наведені факти дозволяють зробити висновок, що співпраця священика з Парцеляційним відділом при “Краєвому союзі кредитовому” не принесла позитивних результатів.

Плани створити банк не оминула увагою тогочасна преса. У січні 1902 р. газета “Діло” помістила лист о. Т. Войнаровського. Він нагадав читачам, що поляки з метою забезпечення селян землею заснували Польський банк парцеляційний. Священик схвально оцінював його роботу, але дипломатично натякнув, що заклад не задовольняв потреб населення Східної Галичини, бо не міг пристосуватися до місцевих умов. Далі у листі йшлося про намір заснувати Український парцеляційний банк. Т. Войнаровський повідомив, що статут цього банку вже готовий і попросив “тих, кому дорога доля українського народу”, прибути в зазначений час до офісу Народної торгівлі у Львові.

Коментуючи вищезгаданий лист, редакція “Діла” зазначила, що найкращим доказом потреби парцеляції є той факт, що селяни самі, без сторонньої допомоги, а часто, вдаючись до послуг лихварів, розпарцельовували фільварки. Проте в такому разі вони були змушені платити великі гроші спекулянтам, які були посередниками між продавцями, банками і покупцями. Автор статті намагався переконати читачів, що для того щоб спростити селянам доступ до отримання землі, потрібно створити організацію, яка б займалася парцеляцією, відмовившись при цьому від надприбутків. Саме таку роль міг би відігравати новостворений банк. Щоправда, поміщики інколи продавали свої маєтки самі, не вдаючись до посередництва третіх осіб. За таких обставин витрати, пов’язані з парцеляцією, були значно нижчими. Однак селянам важко було знайти фільварок, який вони могли би купити на

найвигідніших для себе умовах. Натомість професіональні працівники банку зможуть визначити, який маєток потрібно придбати передусім [406, с. 1].

Але згадана попередньо ідея о. Т. Войнаровського викликала негативну реакцію з боку польської преси. Так, дописувач “Kurjera Lwowskiego” заявив, що оскільки наявний парцеляційний банк українці самі відкидають, то установа мусить прийняти це до уваги і вважати себе виключно польською організацією. На такі слова журналісти “Діла” відповіли низкою контраргументів. Наведемо тут три з них. По-перше, за їхніми словами, наявний парцеляційний банк передусім задовольняв потреби польських емігрантів і навіть сам їх розшукував. А український селянин міг отримати кредит на землю лише в тому разі, якщо не було зацікавлених серед євреїв або поляків. По-друге, о. Т. Войнаровському не надали можливості працювати в керівництві банку, хоча він цього прагнув. По-третє, селяни, які хотіли отримати кредит, мусили попередньо відповісти на запитання “Якого ви обряду?” і “Чи в парцельованій місцевості є костел?” [410, с. 1].

Через деякий час ця ж газета надрукувала ще одну статтю, невідомий автор якої, не передбачивши наслідків своїх слів, глузував з польських дідичів пишучи, зокрема, що тепер вони можуть спокійно їхати грати в карти до Монте-Карло, бо о. Т. Войнаровський буде посилати їм гроші, але вже не мають чого вертатися до краю, позаяк їхні землі розпарцелюють поміж українськими селянами. Священик згадував, що прочитавши це, він негайно поїхав до Львова, “щоб там опам’ятати наших людей”. Але виявилось, що дві статті на цю тему і в цьому стилі були вже надруковані. Йому лише вдалося запобігти виходу у світ третьої. Але це вже не допомогло: дирекція Краєвого банку суворо заборонила своїм працівникам входити в будь-який контакт з о. Т. Войнаровським. Кожен, хто порушив би згадане розпорядження, підлягав звільненню зі служби. Таким чином, згідно зі спогадами священика, він відразу втратив змогу користуватися послугами Краєвого банку, а також Польського банку парцеляційного [207, с. 50]. Упродовж парцеляції о. Т. Войнаровським маєтку Годи біля Коломиї [52, арк. 1, 12–25] кредит парцелянтам надав “Краєвий союз кредитовий” [411, с. 2].

У 1907 р. за ініціативою о. Тита Войнаровського, професора Романа Залозецького і доктора Альфреда Говиковича у Львові було засноване парцеляційне товариство “Земля”. Його завдання вказувати тим, хто хоче набувати землю наявність відповідних ділянок, бути посередником у справах парцеляційних, давати юридичну і технічну допомогу, надавати кредити та допомагати отримувати їх в інших установах та залагоджувати інші питання, що стосуються парцеляції [199, с. 18; 71, арк. 1–2]. Упродовж перших п’яти років своєї діяльності товариство розпарцелювало 4 523 морги поля [306, с. 28]. “Земля” надавала допомогу виключно своїм членам, обов’язком останніх була сплата внеску 500 корон. Товариство згідно зі статутом мало право засновувати парцеляційні спілки для поодиноких маєтків, кожна така спілка складалася з більше ніж сотні фізичних осіб. Тому внесок не був великий, оскільки його сплачувала не одна людина [405, с. 11].

Після закінчення Першої світової війни товариство “Земля” було позбавлене права займатися парцеляцією і змушене саморозпуститися. Справа в тому, що польська влада всіляко намагалася перешкодити українським селянам купувати землю, відтак допомагала представникам інших національностей заселяти терени Східної Галичини. Такій меті, зокрема, сприяла широко розрекламована парцеляція, що проводилася під жорстким контролем держави, яка за допомогою різних методів намагалася обмежити участь українців у цьому процесі [306, с. 85].

На початку другого десятиліття минулого століття о. Т. Войнаровський припинив займатися парцеляцією поміщицьких маєтків. До цього його спонукало зростання цін на землю. Головною причиною подорожчання стала трудова еміграція галицьких селян, які, повертаючись на Батьківщину, здебільшого вкладали гроші у нерухомість. Таким чином, як стверджував о. Т. Войнаровський, ціни на землю вдвічі перевищували її реальну вартість, а доходи від ведення селянського господарства залишалися мізерними. Через те він зробив висновок, що дрібний власник за таких умов практично не зможе повернути собі коштів, витрачених на придбання ділянки [80, с. 49].

За потреби священник займався парцеляцією церковних земель. Так, у 1920 р. Центральна адміністрація столових дібр розпродала частину своїх ґрунтів у

Зарваниці [189, с. 11]. У 1925 р. був укладений конкордат, підписаний папою Пієм XI та президентом Речі Посполитої Станіславом Войцеховським [369, с. 130; 442, с. 44]. Згідно з ним керівництво католицької церкви, “щоб покращити господарське і суспільне положення хліборобського населення, і щоб скріпити християнський мир в краї”, погодилося на викуп від єпископських бенефіцій та від звичайних бенефіцій, що мають земельні добра, кількість рільної землі площа якої перевищувала б в одних випадках 15, а в інших випадках 30 гектарів, (залежно від якості землі) для парохії і звичайної бенефіції, 180 гектарів землі для капітули, 180 гектарів для єпископської мензи і 180 гектарів для семінарії. При цьому за духовенством було закріплено право самостійно вирішувати, які саме ділянки землі слід розparcelьовувати, а які залишаться (в поданих вище розмірах) у їхньому володінні. Прибуток від продажу переходив у власність церкви. За бажанням священики могли самі безпосередньо проводити парцеляцію земель, що належала церковним установам [369, с. 130]. Парцеляції, згідно з конкордатом, підлягала лише орна земля. Луги, городи, сади, парки, пасовища, ліси, полонини і т. д. церква не була зобов’язана продавати [375, с. 445]. У 1927 р. було розparcelьовано частину земель в Уневі [225, с. 70–71].

Таким чином, користь із парцеляції, яку здійснював о. Т. Войнаровський мали не лише селяни, але і церква і представники різних українських суспільних верств.

3.2. Праця в українських господарських організаціях

Українське духовенство в Галичині протягом ХІХ століття інтенсивно працювало не лише на полі церковному, але й на просвітньому й економічному [347, с. 746]. Сучасник о. Т. Войнарівського М. Чорнега був переконаний, що, окрім матеріальних вигод, кооперація має великий вплив на суспільне виховання. Вона виробляє такі риси, які в громадському житті відіграють першорядну роль: солідарність, ощадність, жертівність, тверезість, підприємливість, вчить дисципліни та підпорядкування себе вимогам загалу, поборює лінощі, марнотратність і себелюбство. Через засідання, збори, конференції, курси, поїздки ширшає світогляд члена кооперативу. Він більше читає і так перетворюється на суспільного робітника, свідомого обов'язків щодо народу. Якраз своїми ідейними устремліннями – прищепити перелічені вище риси характеру та загалом виховати громадянське суспільство – кооперація злагоджена з засадами християнської релігії. Ціль кооперації – добро інших, добро громади замість вигоди одиниць, поширення альтруїзму замість егоїзму. За умов жорстокої боротьби за існування обставини змушують людину бути самолюбною, дух християнської любові стає малопомітним. Християнство має ціль викоринити егоїзм, а кооперація цьому сприяє [426, с. 266].

Митрополит Андрей Шептицький неодноразово стверджував, що тільки віруючі особи спроможні забезпечити добрий економічний лад, оскільки їхньою метою є не лише особистий дохід, але й загальний добробут [223, с. 94]. Владика був переконаний, що церква не повинна нехтувати матеріальними питаннями, оскільки “дочасні” речі – це засіб поглиблення віри та моральності [244, с. 31]. До побудови цього ладу він залучав духовенство ГКЦ. Окрім богословських знань, згідно з переконаннями митрополита, священники повинні були опанувати також такі “світські” спеціальності як торгівля, бухгалтерія, кооперація, землеробство [223, с. 94]. Його позиція збігалася з точкою зору генерального адміністратора. У резолюції, прийнятій на нараді греко-католицького духовенства і підписаній о. Т. Войнарівським, сказано: історія католицької церкви свідчить, що праця в цьому напрямі повністю відповідає християнським цінностям, а останніми часами це

підтвердили численні енцикліки папи Льва XIII, у яких він закликав духовенство до живої участі у всіх культурних і суспільних змаганнях народу. Таким чином, понтифік радив закріпляти в суспільстві християнську духовність. Тому збори закликали українське духовенство продовжувати активно займатися громадською діяльністю та не дозволити знеохотити себе особистими прикрощами й шкодами [347, с. 746].

Ще одним важливим наслідком кооперації було згуртування нової категорії національної інтелігенції – важливого чинника розбудови господарства, освіти й культури села. Відтак український кооперативний рух не лише організовував господарське життя аграріїв, а й абсорбував значну частину національної інтелігенції – близько 20 000 осіб, які не могли знайти собі праці у державному чи місцевому самоврядному апараті II Речі Посполитої. Чимало випускників навчальних закладів не змогли знайти роботи в місті й були змушені повертатися до села. Там вони працювали в місцевих кооперативах, освітніх, культурних, церковних товариствах, а також були задіяні в політичній діяльності на місцевому ґрунті. Польський дослідник С. Стемпень вважає, що попри розчарування й часто неможливість реалізації політичних амбіцій, ці особи ангажувалися у розвиток господарського життя, спричиняючи ситуацію, за якої український кооперативний рух перетворився на один із найдинамічніших і найефективніших у цілій Європі [284, с. 283].

До того ж о. Т. Войнаровський висунув ідею, за якою духовний і політичний розвиток народу неможливий без забезпечення йому господарських основ [387, с. 4]. Свої погляди священник активно втілював на практиці. Ще працюючи в сільських парохіях, він творив торговельні спілки [269, с. 197] та засновував у провінції християнські крамниці [224, с. 135]. Практика відкриття магазинів була поширена серед священників. Засновані духівництвом українські крамниці пропагували національну продукцію [247, с. 104]. Прийшовши на парохію П'ядики у березні 1886 р., о. Т. Войнаровський застав там занедбану громаду, що заборгувала чималі суми банкам і євреям, її члени віддавали свої скромні городи в оренду кільком німцям, а потім самі ж трудилися на них як наймані працівники. За 5 років своєї

душпастирської праці парох зумів допомогти селянам позбавитися боргів і зорганізувати їхнє економічне життя [311, с. 208].

Працюючи в Балинцях, священник звернув увагу, що садівництво в галицьких селах було занедбане. Його розвиткові шкодили передусім злодії. Він зацікавився цією галуззю господарства та заохотив своїх парохіян розвивати її. Невдовзі в селі появилися сади, навіть поля і дороги мешканці Балинець обсаджували фруктовими деревами. Щоб захистити свій урожай від крадіїв, зазвичай чужих проїжджих осіб, балинчани зорганізовували нічні варти, а коли ловили шкідника, добряче його лупцювали [207, с. 31].

Т. Войнаровський вважав, що завданням громадсько-політичних діячів є усунення шкідливих для дрібних землевласників чинників. У зв'язку з цим, на думку священника, потрібно було насамперед створювати зручні умови для підвищення доходу селянських господарств. Одним із засобів реалізації цього завдання він бачив залучення землеробів до кооперації [235, с. 221]. Т.Войнаровський був або засновником, або членом управи майже всіх центральних українських господарських установ [220, с. 61].

У лютому 1909 р. з нагоди 40-ліття товариства “Просвіта” у Львові відбувся Просвітньо-економічний конгрес [277, с. V–VI; 237, с. 499]. У ньому взяли участь діячі з Галичини, Буковини та українці з Російської імперії, серед них були представники всіх суспільних станів: духовенство, світська інтелігенція, селяни, міщани й робітники. Завдяки цьому захід мав всенародний характер. На конгресі було зроблено спробу внести плановірність і систематичність в українську просвітньо-економічну роботу. Унаслідок цього зросла зацікавленість широких кіл населення даним питанням, що у свою чергу викликало в людей бажання зайнятися громадською діяльністю [399, с. 5]. Т. Войнаровський виступив на конгресі з доповіддю: “Вплив Польщі на економічний розвиток Руси-України” [213, с. 410]. Цікавою є історія написання праці. Головний відділ “Просвіти” ще заздалегідь попросив священника зачитати доповідь про парцеляцію. Він відповів, що може підготувати реферат про економічний розвиток Галичини взагалі, оскільки був

переконалий, що селянам більше невигідно купувати землю через зріст цін на неї [80, арк. 1].

На той час найважливішою проблемою була, на думку о. Т. Войнаровського, перспектива будівництва каналу Дунай – Одра – Вісла, проект якого ухвалила Державна Рада. Вартість видатків на будівництво, за його словами, мала становити 400 мільйонів доларів. Т. Войнаровський стверджував, що дохід з перевозу каналом буде значно меншим, оскільки водний шлях мав витримати конкуренцію з залізницями. Таким чином, частина коштів, витрачених на будівництво, мала покриватися з податків. Отже, о. Т. Войнаровський ставив питання про те, чи це вигідно, а, якщо так, то кому. Іншими словами, священика цікавило, хто мав би в майбутньому отримувати прибутки з цього каналу [80, арк. 58]. Шукаючи відповіді, він дійшов висновку, що оскільки каналом планували перевозити в основному вугілля, дерево і збіжжя, то західні провінції Австро-Угорщини змогли б після завершення будівництва використовувати поклади вугілля Східної Галичини, а це призвело б до погіршення і без того поганого стану промисловості в цьому краї⁶. Власники фільварків змогли б продавати дерево по вищій ціні. Однак, селянам зміни не пішли б на користь, адже вони також змушені були б платити за нього дорожче. Т. Войнаровський застеріг, що за таких обставин ціна продуктів тваринного походження впаде настільки, наскільки стане дешевший їх перевіз з віддалених країн, а це призведе до погіршення і без того поганого матеріального становища виробників м'яса [80, арк. 59].

Найбільшою загрозою для економічного добробуту українського галицького селянства, а отже, й існування його як окремого класу о. Т. Войнаровський вважав прийняття невигідних для селян законів, а також укладання несприятливих для їхнього розвитку міжнародних договорів. Він наголошував, що внаслідок вдосконалення комунікаційних засобів, тобто будівництва в 70-х роках XIX ст. розгалужених сіток залізничних доріг та парових суден, Галичина опинилася в тісному зв'язку з іншими провінціями Австро-Угорщини та іноземними державами.

⁶ Ціни на вугілля тоді б збільшилися (примітка автора).

На цей момент, стверджував о. Т. Войнаровський, у Галичині ледве зароджувалося грошове господарство, а в Європі вже панував розвинений капіталізм. Тому економічні відносини Галичини з розвиненими країнами нагадували зв'язок тогочасних колоній з метрополіями, як, наприклад, Індії з Англією [80, арк. 62–63]. Інакше кажучи, о. Т. Войнаровський вважав, що зміцнення економічних зв'язків у результаті будівництва залізниць неодмінно призвело б до збагачення західних країн коштом українців.

Т. Войнаровський заявив, що український народ, який пережив усякі утиски впродовж сотень років, на той час хоч і повільно, але розвивався. Знищити його, за словами священика, можна було лише будівництвом каналу Дунай – Одра – Вісла, а також підписанням з іншими балканськими країнами договорів про ввезення м'яса, аналогічних до вже підписаної угоди зі Сербією [80, арк. 60]. Згадані договори та будова каналу сприяли б вимушеній еміграції на Захід доведених до крайньої бідності українських селян. Отже, на думку священика, існувала загроза, що Галичина повністю перетвориться на польську провінцію [80, арк. 56 а].

Найбільш відповідним напрямом роботи для громадських діячів у кінці першого десятиліття ХХ ст. о. Т. Войнаровський вважав створення селянської економічної організації. Аналізуючи досвід минулого, він зауважив, що в середньовіччі панам, які перебували в меншості, вдалося поневолити селян лише тому, що землероби не були організовані, а представники знаті хоч і воювали одні з одними, але проти простолюду завжди виступали разом. Більш згуртовані міщани спільно вели боротьбу за свої права, тому й гноблення у їхньому середовищі ніколи не було таким сильним, як по селах [80, арк. 78].

Священик вважав, що політична організація хоч і була потрібна, але принесла найідейнішим одиницям лиш матеріальні й моральні збитки. Він передбачав, що активна діяльність в економічній спілці також вимагатиме жертв, але, силкуючись заохотити інтелігенцію підтримати його ідею, о. Т. Войнаровський заявив, що вона принесла б користь для народу, покращивши його матеріальне становище, і призвела б до збільшення політичних прав українців. Згадав священик, виступаючи на

конгресі, також про потребу створення при господарських товариствах відділів, які б займалися продажем домашніх тварин [80, арк. 80–80 а].

Посередництво торговців між землеробами та роздрібними покупцями о. Т. Войнаровський розглядав як один із засобів визиску. Він вважав, що діяльність перекупників завдавала шкоди розвитку сільського господарства [236, с. 64]. У цілій імперії, на думку священика, від спекулянтів найбільше потерпали галичани. Однією з причин такого становища була відсутність відповідної української організації, яка б займалася гуртовим продажем худоби (самостійно робити це галицькі селяни не мали права через упереджене ставлення до них “ветеринарних властей”) [80, арк. 66]. Щоб утворити мережу таких товариств, потрібно поступово організовувати кожне поодиноке село, потім об’єднувати сільські організації в повітові, а ті, у свою чергу – в один краєвий союз для комісійної торгівлі усіма товарами, які землероби самі вирощували, чи купували [80, арк. 80–81]. Т. Войнаровський зауважив, що, переконавшись в успішності такої організації, дехто з них розпочне індивідуальну торгівлю. Тоді виникне група власних українських торговельних підприємців. Це призведе до збільшення купівельної спроможності селян, а отже зросте попит на промислові вироби. Зрештою, з’явиться можливість створити українську промисловість [80, арк. 82].

Т. Войнаровський запропонував конгресові прийняти резолюцію, згідно з якою головний відділ “Просвіти” повинен був зайнятися організацією окремих громад у складі повітових союзів, а ті, у свою чергу, об’єдналися б у краєвий союз [399, с. 6]. Священик М. Щепанюк підтримав дану ідею та закликав представників духовенства стати співзасновниками економічної організації [430, с. 614]. Проте інші представники української інтелігенції заявили, що програма о. Т. Войнаровського дуже неконкретна [389, с. 138–139], до того ж, зважаючи на існування “Сільського господаря” та інших господарських товариств, її навіть не потрібно обговорювати [381, с. 6].

Т. Войнаровський також брав активну участь у діяльності “Сільського господаря”. Ще будучи сільським священиком, він став головою гуртка товариства в Балинцях [447] та першим головою філії в м. Коломиї [311, с. 208]. Незважаючи на

наявність родючих ґрунтів, у Східній Галичині урожайність сільськогосподарських культур була однією з найнижчих у світі. Так, у 1910–1911 рр. з одного гектара землі тут збирали приблизно 11,4 центнера пшениці (в Данії – 31,2 ц., Швеції – 22,4 ц., Англії 24,6 ц.) [306, с. 25]. Тому однією з основних функцій товариства було навчання землеробів ключовим правилам агрономії [318, с. 2831].

Т. Войнаровський також намагався допомогти селянам вигідно продати врожай. Культуру тютюну вирощувала заради заробітку значна кількість жителів Балинець і навколишніх сіл. Урядовці, закупаючи сировину, не сплачували належної ціни. У декого з селян представники влади забирали безкоштовно весь врожай тютюну. Довідавшись про це, о. Т. Войнаровський у відкритому листі звернувся до покритих землеробів з проханням надати йому відповідні документи, щоб він зміг надіслати скаргу до українських послів у Державній Раді [211, с. 3]. Зрозумівши через деякий час, що змусити владу виплатити повну вартість придбаного тютюну не реально, він порадив селянам не вирощувати цієї культури, а замість неї садити цукровий буряк [207, с. 34]. Щоб навчити землеробів, як правильно вирощувати цю культуру, він видав книжку “О управі буряків цукрових”, яка була скороченням підручника Б. Гурського [208, с. 3]. У ній о. Т. Войнаровський докладно описав технологію підготовки ріллі [208, с. 5, 13], сіяння [208, с. 16] та догляду за рослинами під час росту [208, с. 20]. У кінці книги автор пообіцяв надати докладніші індивідуальні пояснення всім, хто їх потребуватиме. Крім того, якщо кількість бажаючих вирощувати буряки зростатиме, священник зобов’язався друкувати статті на цю тему в газеті товариства “Просвіта” під назвою “Свобода” [208, с. 21].

Як писав у спогадах священник Пристай, “в наших умовах” (очевидно, йшлося про відсутність української державності та пов’язаний з цим брак національної інтелігенції) “треба бути не лише священником, щоби відправити Службу Божу, охрестити дитину, повінчати молодят і виголосити проповідь. Український священник мусить бути щирий і правдивий радник своїх парохіян у всіх їхніх життєвих справах. Він повинен мати широку освіту й знання, бодай загальне, всіх практичних ділянок людського життя, щоби в потребі міг бути помічником для своїх парохіян” [247, с. 112]. Така позиція цілком збігалася з християнською заповіддю любові до

ближнього. Т. Войнаровський, який поділяв погляди о. Пристая, сам вивчав методи вирощування цукрового буряка, щоб потім навчати землеробів. Наприклад, 16 грудня 1901 р. він прочитав відповідний реферат на вічі в Борщові [349, с. 3]. У цьому ж році передплатники газети “Галичанинъ” отримали як безкоштовний додаток брошуру о. Т. Войнаровського “Ратунокъ для нашого селянства”. Пишучи в ній про необхідність зміни способу господарювання, священник вказав на вирощування культури буряків як на один з найуспішніших способів покращення добробуту галицького селянства [327, с. 3].

З 1912 до 1918 р. о. Т. Войнаровський був членом Головної ради “Сільського господаря” [281, с. 336]. У березні 1912 р. він та професор Роман Залозецький були обрані заступниками президента товариства – Євгена Олесницького [365, с. 1–2]. 9 березня 1917 р. керівництво гміни м. Львова повідомило о. Т. Войнаровського про номінацію його як заступника голови “Сільського господаря” членом повітової комісії обороту худоби для округу м. Львова. На 15 березня священника запрошено в магістрат для обговорення програми праці комісії [185, арк. 1].

18 червня 1918 р. о. Т. Войнаровського обрали головою товариства [281, с. 336]. Від початку польсько-української війни (з кінця 1918 р.) до травня 1919 р. “Сільський господар” функціонував на тій частині Галичини, яка перебувала під владою ЗУНР [318, с. 2831]. У Станіславові, тодішній столиці ЗУНР, при Секретаріаті земельних справ відкрито відділ “Сільського господаря”, що керував працею в тій частині Галичини, яка була під контролем української держави. Заходами цього скликано господарський з’їзд у Станіславові, який запланував виконати цілу низку справ. Однак цих завдань через відступ українського війська не виконано. Згодом польська влада опечатала бюро товариства, у краї його робота припинилася або через закриття канцелярій філій, або через брак працівників, бо багато громадських діячів пішли на війну за Україну [292, с. 30].

Професор О. Рубльов вважає, що під час Першої світової війни український кооперативний рух на західноукраїнських землях був майже цілковито знищений [284, с. 281]. До 1920 р., польська влада не давала дозволу на функціонування “Сільського господаря”. З цієї причини працюю централі було цілком занедбано,

кількість філій зменшилася: у 1924 р. їх було лише 10 [318, с. 2831]. Щойно в другій половині 1920 р. починала відновлюватись праця під проводом о. Т. Войнарівського. У Львові було відновлено централу “Сільського господаря”, з якої планувалося почати подальшу відбудову товариства. Звичайно, відроджена централь у цей період лише віддалено нагадувала колишню. Головною причиною цього була воєнна розруха і брак досвідчених кадрів. Так, якщо у 1918-му році в централь працювало більше 30 фахівців, то у 1922 р. їх було лише 4 [306, с. 82]. У вересні 1920 р. “Сільський господар” оголосив про бойкот роботи окружної повітової та земельних комісій, відмовившись посилати до цих органів своїх представників. Такі дії були викликані невиконанням польською владою рішення Мирної конференції в Парижі від 11 липня 1919 р. щодо введення у Східній Галичині цивільної адміністрації [175, арк. 2–2 зв.].

Поширити діяльність товариства на всю територію Галичини заважали фінансові труднощі [203, с. 20]. У перші повоєнні роки “Сільський господар” був позбавлений будь-якої матеріальної допомоги з боку держави й не міг опертися на власну матеріальну базу, зруйновану в роки воєнних дій, відтак був нездатний відновити свою структуру. Однак, завдяки діяльності організації з’явилися численні кооперативні установи, що згодом стали важливим фундаментом для подальшої відбудови товариства. Але польська влада усіма методами руйнувала розвиток “Сільського господаря”, не рідко вдаючись і до силових дій. Та завдяки масовій підтримці селян товариство росло й міцніло. Хлібороби підтримували його, бо бачили в ньому захисника своїх інтересів [306, с. 97–98].

Активну участь у роботі спілки взяв інженер Юліан Павликовський. Саме “Сільський господар” у цей час запропонував програму відбудови і розбудови кооперації. Українське суспільство її підтримало. Базою стали існуючі ще тоді гуртки “Сільського господаря”, які Краєвий комітет доручив перетворити на кооперативи та навіть назвати їх “Сільськими господарями” [292, с. 30–31].

Після Першої світової війни українське селянство було не лише економічно відсталим, але й малоосвіченим, адже військові дії не сприяли його культурному та інтелектуальному розвитку. Отож, щоб допомогти землеробам здобути фахову

освіту, слід було передусім побороти неграмотність. Спрямованих на це зусиль товариства “Просвіта” бракувало [306, с. 132]. З цією метою у складі “Сільського господаря” було сформовано видавничу комісію, яка спрямувала свою діяльність на випуск фахових часописів і серійних видань відповідно до інформаційних потреб широкого загалу користувачів [306, с. 134]. Редактором відновленої “Господарської часописі”, яку перейменували на “Господарський кооперативний часопис”, став Юліан Павликовський. Це періодичне видання з’явилося на світ у 1921 р. коштом очолюваного о. Т. Войнаровським товариства [292, с. 30–31]. У 1922 р. часопис перейшов у власність “Ревізійного союзу українських кооперативів”, з яким “Сільський господар” почав близько співпрацювати [318, с. 2831]. Популяризував кооперативний рух журнал “Економіст”. Його видавав “Краєвий союз ревізійний” з січня 1904 р. Навколо часопису згуртувалася група ідейних кооператорів, дослідників народного господарства і його суспільно-національної проблематики. Одним із авторів статей був о. Т. Войнаровський [224, с. 159].

У 1929 р. священика вдруге обрали головою товариства [292, с. 36]. Саме тоді почалася світова економічна криза. Селянство відчуло її передусім через різкий спад цін на сільськогосподарські продукти; у кооперативах зменшились торговельні обороти й доходи [203, с. 24]. Товариство повернуло собі лише дуже малий відсоток грошей, вкладених в агрономічну роботу і видавництва [292, с. 35]. Частина українських кооперативних організацій почала заощаджувати на зменшенні дотацій для агрономічної праці “Сільського господаря” [203, с. 24]. У зв’язку з цим керівництво товариства було змушене звільнити з посад кількох агрономів (станом на 1928 р. їх було 37). Виникла необхідність припинити велику частину роботи [292, с. 35].

Тим часом боротьба з кризою потребувала динамічного розвитку галузі сільського господарства. Зниження цін треба було надолужувати збільшенням кількості та покращенням якості продуктів, а цього можна досягнути лише завдяки праці агрономів. Отже, не дивлячись на зменшення фінансових засобів і чисельності фахового персоналу, провід товариства, рятуючи ситуацію, ще з більшою енергією провадив планово-організаційну та культурно-освітню працю в краї. Особливо

активізувалась діяльність у 1929–1932 рр., після того як президентом “Сільського господаря” був обраний о. Т. Войнаровський [203, с. 24]. І хоч зменшувались засоби і кількість фахівців, відроджене товариство відбудовувало старі гуртки та засновувало нові, розширювало філії, провадило планову роботу. Члени “Сільського господаря” сподівалися, що організація згодом зможе розростися у велику всенародну установу, якщо зменшаться перешкоди з боку влади [292, с. 35]. Оскільки основним завданням “Сільського господаря” було теоретичне і практичне навчання селянських мас, засновувались фахові секції. У 1932 р. був організований так званий “Хліборобський вишкіл молоді” під керівництвом Євгена Храпливого, що виконував функцію української сільськогосподарської школи, яких на той час було замало. У 1936–1939 рр. діяла секція сільських господинь [318, с. 2831].

Розпочалася також організаційна праця на Волині, Поліссі й Холмщині. Розвитку товариства на Волині перешкоджала польська влада, проте з 1928 р. успішно діяла філія в Луцьку, доки її примусово не закрили в 1937 р. Філія в Крем'янці проіснувала також недовго (1932–1933 рр.) [318, с. 2831]. В обох філіях влада заборонила понад 60 гуртків “Сільського господаря”, кільканадцять фахових секцій – пасічних, садівничих, хліборобського вишколу молоді та інших. Незважаючи на перешкоди, станом на 1935 р. діяло 65 філій і 1451 гурток товариства. Зокрема, у Львівському воєводстві був 461 гурток, у Станіславському – 472, Тернопільському – 451, Волинському – 64 і в Краківському – 3 [203, с. 24–25].

Керівництву централі вдалося домогтися, входження представників товариства до державної сільськогосподарської ради у Варшаві й до всіх господарських установ воєводств і повітів, що дозволяло активніше впливати на прийняття рішень щодо сільськогосподарських проблем краю й активізувати роботу для покращення умов життя українських селян [306, с. 94].

У 1932 р. Міністерство сільського господарства затвердило план роботи “Сільського господаря” і дозволило брати участь у самоврядуванні нарівні з польськими селянськими товариствами. У 1934 р. Львівська хліборобська палата – самоуправна напівофіційна організація для координації й розбудови господарського життя в краї [281, с. 137], створена з метою організації професії рільників і співпраці

з публічною адміністрацією в галузі рільництва [440, с. 4], округом діяльності якої була територія Львівського, Станіславського та Тернопільського воєводств [441, с. 40] – визнала “Сільський господар” товариством, завдання якого полягало в збільшенні обсягів і раціоналізації виробництва, а також у підвищенні якості продуктів. У 1934–1936 рр. о. Т. Войнаровський очолював Український клуб у Львівській хліборобській палаті [281, с. 137]. Його члени до деякої міри домоглися певного потепління у ставленні польського уряду до українців [242, с. 100]. Представники Українського клубу вимагали від Львівської хліборобської палати визнання самостійності “Сільського господаря” в усіх ділянках громадсько-агрономічної праці. Палата повинна була не лише контролювати, але й фінансово підтримувати “Сільський господар”, а українці мали входити до її керівництва [281, с. 137]. Т. Войнаровський як член Львівської хліборобської палати сприяв розширенню площ насаджень цукрових буряків: за порадою священника рада палати скерувала відповідний меморіал до органів влади [71, арк. 75].

У часі правління о. Т. Войнаровського було змінено статут товариства: керівництво його відтоді складалося з Головної ради і Президії, які окреслювали основні напрями праці і контролювали діяльність дирекції, що виконувала всю практичну роботу. З 1928 р. виходив “Календар “Сільського господаря””. Товариство тісно співпрацювало з РСУК: вони спільно організували низку курсів і вишколів. Чимало діячів одночасно працювало в обох установах. Основу фінансування праці товариства давала кооперація [318, с. 2831]. До 1935 р. на західноукраїнських землях було чотири українські хліборобські школи: державний хліборобський ліцей у Черниці (поблизу Жидачева), господарсько-садівнича школа в Милованю (повіт Товмач), господарсько-рільничі курси в Шибалині (біля Бережан) і молочна школа Маслосоюзу в Стрию [306, с. 167].

О. Рубльов стверджує, що у 1930-х рр. українська кооперація досягла визначних результатів. У тогочасній публіцистиці й наукових працях одноставно наголошувалося, що їй не було рівних ані у II Речі Посполитій, ані у Західній Європі [284, с. 281].

Ініціатива о. Т. Войнаровського щодо організації, яка б займалася гуртовим продажем домашніх тварин, також була втілена в життя: в 1911 р. під протекторатом “Сільського господаря” створений “Краєвий союз для збуту худоби” [364, с. 6]. На установчих зборах союзу 11 березня 1911 р. обрано дирекцію і управляючу раду, президентом якої став Євген Олесницький, а його заступником – о. Т. Войнаровський [372, с. 63]. Згодом священник був обраний головою Надзірної ради [363, с. 207]. “Краєвий союз для збуту худоби” був товариством з обмеженою відповідальністю. Станом на 1912 р. організація об’єднувала 63 спілки й займалася експортом худоби на торги поза межами Галичини та забезпечувала м’ясом великі галицькі міста [371, с. 8]. Торгівля була комісійна: товариство не купувало тварин, а було лиш посередником [372, с. 63]. Упродовж першого року діяльності союз вивіз 75 000 голів свиней і рогатої худоби на суму 7 мільйонів корон. У 1912 р. експорт становив 25 000 голів худоби. Занепад цей був спричинений спалахом інфекційного захворювання тварин та неврожаєм у 1912 р. Фінансова криза 1913 р., а також острах перед загрозою війни викликали зменшення експорту. Але діяльність союзу і в 1913 р. дала для господарства добрі результати, бо селяни могли отримувати високу платню за товар. Експорт худоби і свиней був зорганізований “по цілім краї” при допомозі спілок, членами яких були виключно виробники продукції [179, с. 37 зв.]. Завдяки появі конкуренції спекулянти, що діяли на час створення “Краєвого союзу для збуту худоби” були змушені платити селянам більше [433, с. 210].

На території імперії існували також схожі польські організації та “Хліборобська агенція для збуту худоби у Відні”, яка, не оперуючи значним капіталом, так само, як і “Краєвий союз для збуту худоби”, здійснювала лише комісійний продаж товару. За таких умов виробники, здаючи тварин, не мали жодних гарантій щодо їхньої ціни. Ця обставина гальмувала успішний розвиток тваринництва. Керівники “Краєвого союзу для збуту худоби”, а також інших товариств такого гатунку усвідомлювали потребу створення організації, яка б оперувала значним капіталом і таким чином могла б проводити торги на найкорисніших для виробника умовах. За допомогою Міністерства рільництва їм вдалося заснувати “Загальноавстрійське товариство для збуту худоби у Відні”. Його організаторами стали: “Товариство господарське у

Відні”, “Загальний союз хліборобських спілок у Відні”, “Краєвий союз для збуту худоби у Львові”, польська “Галицька спілка для збуту худоби у Львові”, “Буковинська спілка для збуту худоби у Чернівцях” і Загальний банк депозитний у Відні. На установчих зборах головою Ради управляючої обрано барона Єрненфельса [433, с. 210]. Як представники “Краєвого союзу для збуту худоби” до Ради управляючої увійшли о. Т. Войнаровський і Ярослав Литвинович [433, с. 211].

У доповіді, зачитаній на згаданому вже Просвітньо-економічному конгресі, о. Т. Войнаровський зазначив, що на даний час для підняття добробуту української нації потрібно було, по-перше, почати промислову переробку продуктів рільництва (це вигідніше, ніж продаж сировини за межі краю), а по-друге, гарантувати розвиток інших галузей індустрії до рівня, який би дозволив забезпечити потреби населення [80, с. 63–64]. З метою втілення такої ідеї в життя союз заснував у Львові в 1912 р. фабрику вудженин для задоволення попиту галичан на якісні ковбаси [179, арк. 37 зв.]. Також ця організація створила першу на українських землях електричну фабрику “гігієнічних виробів масарських”, оснащену новітніми машинами; зроблені там товари продавали в двох львівських магазинах на площі Ринок: у домі товариства “Просвіта” і в приміщенні “Народної гостинниці” [415, с. 157; 416, с. 598–599].

У спогадах самого священика читаємо, що товариствам “Сільський господар” і “Краєвий союз для збуту худоби” він приділяв особливо багато часу, оскільки їх діяльність найбільше сприяла економічному розвитку українського народу. Згодом, за словами о. Т. Войнаровського, до складу товариства ввійшли деякі львівські інтелігенти, які мали на меті не збільшення доходів селян, а інші цілі. Через те священик припинив свою активну діяльність у “Краєвому союзі для збуту худоби” [207, с. 66]. Під час війни товариство ліквідувалося, не залишивши по собі навіть майна [262, с. 15].

У 1917 р. загальні збори “Краєвого товариства кредитового” обрали о. Т. Войнаровського членом Надзірної ради [66, арк. 64]. Священик був обраний і до Надзірної ради “Карпатії” – товариства взаємних обезпечень життя і ренти [19, арк. 1]. Т. Войнаровський був також членом “Краєвого союзу кредитового” [68, арк. 46].

Господарська еліта краю усвідомлювала, що мережа кредитних установ, яка існувала в західноукраїнських містах і селах, була нездатна повністю задовольнити потреби населення у кредитах: це було б під силу лише банку зі значними акційними фондами, а також мав право здійснювати емісію заставних листів (акцій), забезпечених нерухомим майном боржників і власними фондами [223, с. 79]. Тому в 1908 р. був створений комітет засновників ЗГБ. Він об'єднав найбільш відомих діячів Галичини, представників релігійних, державних і ділових кіл. У склад комітету входили митрополит Андрей Шептицький, єпископи Константин Чехович і Григорій Хомишин, о. Т. Войнаровський [296, с. 556–557]; послали до Галицького сейму, представники кооперативного проводу на чолі з Костем Левицьким, землевласник М. Василько, посол Державної Ради Ю. Романчук, адвокати Т. Дембицький, Т. Соловій і М. Шухевич. Справою концесії на банк опікувалась у Відні українська парламентська репрезентація [223, с. 79–80].

Установчі збори ЗГБ відбулись 8 грудня 1909 р. за участю 180 осіб, які репрезентували 2 139 акцій (капітал, сумою 865 000 корон). 2 січня 1910 р. було затверджено склад дирекції: Олександр Кульчицький (колишній директор Покутського союзу в Коломиї, який захистив докторат з права у Львівському університеті), Любомир Рожанський (відомий на той час фахівець з іпотечних справ) і о. Т. Войнаровський. Акції першої емісії, крім священика, підписали О. Кульчицький, а також член Надзірної ради банку, д-р К. Левицький. ЗГБ розпочав свою діяльність у Львові 1 квітня 1910 р. [296, с. 556–557]. Упродовж 19 років священик працював на цій посаді безоплатно [196, с. 236]. У квітні 1929 р. він відмовився від неї в зв'язку з погіршенням стану здоров'я і великою кількістю інших обов'язків. У листі до о. Т. Войнаровського керівництво банку висловило сподівання, що він і надалі буде сприяти розвитку установи [67, арк. 26]. Наступного року за сприяння о. Т. Войнаровського до Надзірної ради прийняли Й. Сальца, довголітнього директора дібр у Перегінську [151, арк. 14]. Найбільшими акціонерами ЗГБ стали митрополит Шептицький (100 акцій), товариство “Дністер” (100 акцій) [296, с. 557] і єпископ Хомишин. ЗГБ був єдиним українським банком акційного типу. Його керівникам вдалося добре налагодити надання клієнтам короткотермінових і

довготермінових іпотечних кредитів і таким чином зменшити залежність українців від чужоземних лихварів [223, с. 79–80]. Філія установи була розташована в Станіславові [313, с. 783].

Усю діяльність ЗГБ можна розділити на три періоди відповідно до історичних подій, які суттєво вплинули на його роботу, а саме: 1-й період – від часу створення до початку Першої світової війни; 2-й період – час бойових дій та повоєнної інфляції; 3-й період – від 1924 р. до націоналізації банку більшовиками.

До початку війни ЗГБ розвивався надзвичайно динамічно за усіма показниками. За весь передвоєнний період банком видано 1846 позик, загальною сумою 7 355 500 корон [296, с. 557].

Другий період у діяльності ЗГБ розпочався відразу з початком Першої світової війни. Згідно з вказівками влади керівництво банку 29 серпня 1914 р. разом із готівковими коштами, цінними паперами і документами переїхало зі Львова до Відня. У Львові залишились заступник директора і частина персоналу, які практично не змогли працювати в умовах російської окупації (банк опечатано у травні 1915 р. до виведення російських військ зі Львова). Другий період діяльності ЗГБ характеризується наданням ним великої добродійної допомоги. Так, у 1918 р. банк виплатив на продовольче забезпечення українському війську 300 000 корон (50 000 доларів). Він також надав понад 400 000 корон грошової допомоги українським урядовцям. Найбільшої шкоди в цей період ЗГБ принесла гіперінфляція, яка набрала темпів із запровадженням польської марки. Такою ситуацією відразу ж скористалися боржники, погасивши свої позички обезціненою валютою. Але, незважаючи на важкі часи війни та інфляції, перший український іпотечний банк вистояв, тим самим проявивши вміння вводити в життя виважену грошово-кредитну політику [296, с. 558].

Третій період діяльності ЗГБ розпочався новими урядовими реформами, пов'язаними зі стабілізацією грошово-банківської системи в Польщі. Після переоцінки активів і пасивів курс акцій залишився на рівні одного злотого, тоді як курс акцій великих польських банків тримався в межах 0,10–0,50 злотих за акцію. Так, акційний капітал ЗГБ на 1 січня 1925 р. становив 262 000 злотих. Важливою

опорою активів банку був власний будинок, який після переоцінки коштував 240 000 злотих [296, с. 558]. Після виходу закону від 17 березня 1928 р., який вимагав наявності щонайменше п'ятимільйонного капіталу для того, щоб ЗГБ мав право інвестувати, митрополит Андрей Шептицький і єпископ Григорій Хомишин знову вклали в нього кошти [223, с. 80]. Оскільки митрополича консисторія володіла значною частиною акцій банку, владика після проведення пацифікації дав доручення використати всі наявні резерви і надати кредити знищеній українській кооперації [262, с. 46].

Третій період діяльності банку виділявся високим рівнем фаховості у здійсненні грошово-кредитної політики, постійним пошуком нових операцій, високою маневреністю у часи світової економічної кризи. Саме у цей період ЗГБ укладає угоду зі Станіславським єпископством про надання кредиту на придбання маєтку Богородчани, сумою 450 000 доларів [296, с. 558]. Економічна криза 1929–1933 рр. значно обмежила кредитну діяльність банку: він втратив спроможність надавати українським селянам вигідні та дешеві позики. Через те основна діяльність фінансової установи була зосереджена виключно на короткотерміновому кредитуванні. У 1936 р. приватні підприємці українського походження одержали таких кредитів на суму 575 000 злотих. Це становило четверту частину від загального обсягу позичок, які дістала в ЗГБ українська кооперація. Остання отримала кредитів на загальну суму 2 280 000 злотих [223, с. 80–81]. У 1929 р. за клопотанням о. Т. Войнарівського на посаду заступника директора ЗГБ призначено Павла Кривуцького [124, арк. 9 зв.].

Значною мірою завдяки владиці Андрею ЗГБ невдовзі перетворився у єдиний український банк, що здобув визнання у світі, ставши елементом світової банківської системи, а його цінні папери оплачувалися у всіх банках Європи [223, с. 95–96]. Він об'єднував господарства Галичини з економікою іноземних держав та інших провінцій Австро-Угорщини через кореспондентів в Амстердамі, Нью-Йорку, Антверпені, Берліні, Брюсселі, Вінніпезі, Лондоні, Мілані, Цюриху, Парижі, Празі, Харкові, Гданську, Відні, Чернівцях, Мукачеві, Ужгороді [296, с. 558].

З нагоди 25-ліття ЗГБ часопис українських приватників відзначав: “Цілу чверть століття банк засилював кредитом не лише підставу й основу нашої нації – хліборобство, а також нашу кооперацію, нашу парцеляцію, наш промисел і торгівлю, наше ремесло, зокрема, служив кредитом нашій духовній та світській інтелігенції” [223, с. 81]. Після приходу більшовиків ЗГБ було націоналізовано [313, с. 783].

На початку 1918 р. було сформовано “Комітет засновників українського банку”. До його складу ввійшли, зокрема, митрополит Андрей і о. Т. Войнаровський. У березні 1918 р. комітет одержав у Відні вступну концесію і розпочав передплату акцій банку “Дністер”, який закупив їх на суму 2 000 корон. Вона проходила настільки вдало, що в грудні 1918 р. було зібрано 2 875 000. корон із запланованих 3 млн акційного капіталу. Всі внески передплатників концентрувались у кооперативному банку “Дністер”, який закупив акцій на суму 100 000 корон. Заснуванню Українського банку перешкодили воєнно-політичні події, що настали після першого листопада 1918 р. [226, с. 72].

У 1925 р. о. Т. Войнаровський завдяки своєму особистому впливу домовився з Варшавським дисконтовим банком про надання кредиту, сумою 100 000 злотих, для виправлення фінансового становища українського населення і запропонував скористатися ним Центросоюзу. Ця організація, у свою чергу, звернулася до товариства “Сільський господар” із проханням виступити в ролі поручителя, оскільки кредит мав бути забезпечений нерухомістю третьої особи. Віділ Головної ради цього товариства звернувся до самої ради, рекомендуючи задовольнити прохання, якщо Центросоюз виконає низку умов. Зокрема, всі кооперативи, об’єднані в Центросоюзі, повинні були стати членами “Сільського господаря”. Водночас кожна з них мала виплатити членські внески за поточний рік на суму 10 злотих. До того ж Центросоюз повинен був погодитися на контроль за використанням цих кредитів з боку спеціально призначених для цього делегатів “Сільського господаря”. Даний кредит слід було використати виключно для задоволення сільськогосподарських потреб [15, арк. 1].

Оскільки о. Т. Войнаровський на той час не був головою “Сільського господаря” [281, с. 348], директор Центросоюзу Герасимович переслав священникові список

вимог, а також відповідь очолюваної ним організації. Герасимович ствердив, що за умови сплати Центросоюзом з кожної кооперативи 10 злотих за 700 кооператив “Сільський господар” отримав би 7 000 злотих [25, арк. 1]. Управа Центросоюзу вважала, що за таких обставин користуватися гарантіями “Сільського господаря” не доцільно, оскільки поставлені умови призвели б до надмірного подорожчання цього кредиту, а також ускладнили б його реалізацію. Такого би не сталося, якби гарантом виступала чужа, очевидно, неукраїнська організація. Позаяк про надання вищезгаданого кредиту о. Т. Войнаровський домовлявся задля полегшення важкої фінансової ситуації українського населення і ці гроші не мусили бути використані на цілі Центросоюзу, його керівництво запропонувало “Сільському господареві” скористатися коштами для власних потреб. З огляду на те, що, окрім кавційного запису на нерухомості, банк вимагав векселі Центросоюзу, його управа готова була надати їх безкорисливо, щоб дати можливість українській сільськогосподарській організації покращити своє матеріальне становище, залишивши за собою право лише на участь у виборі способів використання кредиту [15, арк. 2].

У 1934 р. міністр рільництва і рільничих реформ прийняв рішення затвердити о. Т. Войнаровського як голову “Сільського господаря” на посаду заступника голови Львівської хліборобської палати на термін три роки [50, арк. 32]. Священик очолив Український клуб у цій палаті, до складу якого входили 15 членів-радників [73, арк. 21–21 зв.]. В часі хвороби о. Т. Войнаровського його обов’язки виконував Іван Шепарович [71, арк. 68]. У 1936 р. у відповідь на прохання 80-літнього священика його звільнили з цієї посади. Рада Львівської хліборобської палати 4 лютого одностайно оголосила йому подяку за дотеперішню співпрацю. Голова палати висловив сподівання, що о. Т. Войнаровський в разі потреби надаватиме їм поради і допомогу [77, арк. 19].

У часі Першої світової війни була створена Крайова центральна для відбудови краю в Кракові з окремим відділом у Львові. Згідно зі статутом, метою її створення було відновлення знищених сіл, міст, комунікацій, водопроводів і т. д., а також підняття рільничого та лісового господарства, промислу в Галичині [77, арк. 16 зв.]. До складу централі та її відділу у Львові ввійшли представники українських

кооперативних організацій. Серед них був і о. Т. Войнаровський [224, с. 318; 72, арк. 16].

Перебуваючи у Відні, він разом з іншими представниками української інтелігенції вніс на розгляд Повної прибічної ради Краєвої централі відбудови такі пропозиції:

1. Передусім приймати на роботи, пов'язані з акцією відбудови, місцевих робітників – ремісників і підприємців, а доставку матеріалів доручати краєвим організаціям. Також варто брати ініціативу та допомагати у справі закладання підприємств і заснування робітничих та промислових спілок на своїй території з метою їх участі у відновлюваних роботах, справедливо зважаючи на українське населення. Краєвій централі відбудови слід виділити на цю ціль достатньо дотацій, якими вона могла би розпоряджатися в узгодженні з Прибічною радою.

2. Намісник повинен звеліти, щоб у краї по повітах було скликано прибічні ради з осіб, яких запропонують основні краєві рільничі організації, що діють у цих повітах. До того ж кількість представників мала встановлюватися пропорційно до загальної кількості людей, репрезентованих цими організаціями. Також необхідно призначити відповідне число чиновників та заступників керівників з етнічних українців для всіх 3 секцій централі. Крім того, намісник повинен доручити староствам, щоб протягом залучення до роботи фахівців в українській частині краю належною мірою представити українські фахові сили.

4. Щоб забезпечити участь українських господарських і господарсько-торгових організацій у діяльності та акціях Краєвої централі відбудови на рівних із поляками умовах, намісник повинен був видати такі розпорядження:

а) “Сільський господар” і “Краєвий союз збуту худоби” мали брати участь у закупівлі худоби;

б) “Сільський господар” та “Краєвий союз господарсько-молочарський” у Стрию мали сприяти відбудові господарсько-молочарської галузі;

в) “Сільський господар”, як товариство, яке представляло українських хліборобів, мав брати участь у діяльності Краєвої централі відбудови на рівних із

Галицьким і Краківським господарськими товариствами у всіх ділянках рільничого, годівельного і лісового господарства краю [84, арк. 6].

Виконавчий виділ Намісниківського комітету рятуноквого для звільнених областей краю повідомив о. Т. Войнаровського про обрання його (5 жовтня 1917 р.) членом секції господарської, висловивши надію, що священник прийме цей вибір і не відмовиться допомагати комітетові своїм досвідом і цінними порадами [72, арк. 15].

18 липня 1917 р. о. Т. Войнаровського як голову товариства “Сільський господар” призначено членом Краєвої ради господарської [185, арк. 2]. Це дорадча рада крайового господарського уряду, завдання якої полягало в обговоренні і вирішенні всіх економічних питань, пов’язаних із забезпеченням харчів для народу і наданні владі відповідних вказівок і порад. Рада складалася з фахівців, які репрезентували певні галузі господарства. Збиралася вона щонайменше один раз на 2 місяці. Членство в раді не оплачувалося [77, арк. 14]. На її засіданнях обговорювалися наступні питання: збільшення виробництва харчових продуктів, кормів для худоби та найважливіших споживчих товарів; нагляд за торгівлею, запобігання підняттю цін і лихварству [185, арк. 3].

Згідно з рескриптом міністра рільництва від 29 червня 1915 р., о. Т. Войнаровського призначено членом-заступником Прибічної ради філії Централі для обороту коштів міста, як відпоручника товариства “Сільський господар” у Львові [50, арк. 15].

Т. Войнаровський був також ініціатором створення фабрики “Фортуна нова” [6, арк. 1–2]. Це була перша в Галичині українська кондитерська фабрика. Щоб витримати конкуренцію, їй треба було закупити нові модерні машини, на що фірма не мала готівки. Тоді митрополит позичив 25 000 доларів і у такий спосіб врятував фабрику від занепаду [287, с. 76].

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що о. Т. Войнаровський, маючи талант до підприємницької діяльності міг працювати лише заради власного збагачення та стати одним з найбагатших людей Східної Галичини. Натомість він, як і багато інших представників греко-католицького духовенства того часу, намагався покращити життя простого люду. Зважаючи на важке матеріальне становище галицьких селян,

о. Т. Войнаровський проводив парцеляцію поміщицьких маєтків, не маючи з того матеріальної вигоди. Завдяки його заходам сотні людей змогли придбати нові земельні ділянки, необхідні для виживання поширених у той час багатодітних родин. Він брав також активну участь у кооперативному русі. Т. Войнаровський був головою товариства “Сільський господар”, співзасновником “Краєвого союзу для збуту худоби” та ЗГБ. Як активного громадського діяча його запросили до участі в роботі Львівської хліборобської палати. Широке коло обов’язків вимагало значних затрат часу та енергії, що є беззаперечним доказом активної громадянської позиції о. Т. Войнаровського.

РОЗДІЛ 4

ПОЛІТИЧНА ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ

4.1. Політична діяльність

Східногалицькі українці, за висловом тогочасного польського дослідника Леона Василевського мали високорозвинену національну свідомість, сильну організацію і довголітній досвід боротьби [445, s. 22]. Значна заслуга у цьому духовенства, оскільки ГКЦ у другій половині XIX – на початку XX ст. була заангажована в громадсько-політичне. Відтак священники переймали функції, які не належали до їхніх прямих обов'язків [293, с. 73].

Причиною активної участі священників у політичному житті був брак “світських” інтелігентів, а також залежність останніх від польської влади. На практиці у багатьох громадах уособленням українського інтелігента, який мав достатній рівень освіти та порівняну самостійність, був греко-католицький парох. Щоправда, позиція духовенства щодо участі клиру в політичному житті не була одностайною. Багато з них вважали, що активне заангажування в політиці призводило до занедбання пастирської роботи. Однак вони самовіддано опікувалися релігійно-духовним життям своїх парохіян, їх добробутом, а також займалися культурно-просвітницькою діяльністю. До них зазвичай ставилися у громаді з довірою. Це відрізняло таких священників від категорії суспільно-пасивних душпастирів, які уникали громадської роботи з міркувань власного комфорту. Були серед священників і такі, що просто не мали відповідних якостей для громадської діяльності [247, с. 112–113]. Т.Войнаровський належав до числа тих пастирів, які брали активну участь не лише в культурно-просвітницькому, але й у політичному житті, хоча слід зауважити, що головною передумовою здобуття незалежності нації він вважав економічну самостійність, тому здебільшого займався господарською діяльністю [199, с. 19].

Ще в часі праці священника на сільських парохіях місцеві селяни обрали його членом Коломийської повітової ради [311, с. 208]. Тоді о. Т. Войнаровського хотіли

висунути на повітового маршалка, але він, маючи інші плани, наполіг, щоб на цю посаду підтримали кандидатуру князя Романа Пузини, власника маєтку Гвіздець. Отримавши завдяки українцям таку посаду, останній, за словами священика, намагався у всьому сприяти їм [207, с. 41]. Натомість о. Т. Войнаровський був обраний віце-маршалком [311, с. 208].

Після того, як священика призначили парохом Балинець, він розпочав дебати з діячами РУРП, які використали вороже ставлення мешканців цього села до попереднього душпастиря, та за короткий час здобули серед населення велику кількість прихильників. Понад вісімдесят парохіян читали радикальні часописи. Кожної неділі та у свята в домі о. Т. Войнаровського збиралися газди та дискутували з ним про прочитане в газетах. Сам священик перечитував їх повністю та визнавав слушність тих аргументів, які, на його думку, були правильними, натомість заперечував те, з чим не погоджувався, зокрема твердження, які не можна було узгодити з засадами християнської релігії. Результатом цих зустрічей була втрата радикалами своїх прихильників в Балинцях, а мешканці села почали переконувати населення повіту в помилковості тверджень представників цієї партії [387, с. 3].

Священик також був активним членом УНДП [380, с. 1]. Дослідник М. Лозинський вважав її найвпливовішою політичною силою в Східній Галичині, яка керувала майже всім громадсько-політичним життям краю. В її рядах була переважна частина духовенства та “світської” інтелігенції, а також багато селян. Це був центр українського національного табору в Галичині – так званих народовців [259, с. 10]. У 1901 р. о. Т. Войнаровський був обраний до Ширшого комітету (керівний орган партії) [380, с. 1], а 1907 р. священик балотувався від цієї політсили до Державної Ради [3, арк. 1]. Це вищий представницький законодавчий орган країни, який складався з Палати Панів та Палати Послів. Палату Панів творили повнолітні чоловіки панівної династії (архикнязі), представники земельної магнетерії, архієпископи та призначені цісарем пожиттєво визначні особи з числа громадських і державних діячів, політиків, представників науки та мистецтва. З-поміж австрійських українців постійним її членом був галицький греко-католицький митрополит [272, с. 87–88].

До виборів о. Т. Войнаровський готувався заздалегідь, виступаючи на вічах і пояснюючи селянам суть майбутньої виборчої реформи [266, с. 133], згідно з якою всі чоловіки віком від 24-х років, крім військовослужбовців та злочинців, отримували право персонально й таємно голосувати. До цього часу існувала куріальна виборча система, побудована на основі майнового цензу [288, с. 119]. Малозабезпечені верстви населення віддавали голоси через посередників, так званих правиборців. А оскільки голосування було не таємним, а відкритим, представники польської шляхти чинили тиск на останніх, змушуючи віддавати голоси за бажаного для них кандидата [266, с. 133]. Тому завдяки новому закону про вибори українці отримали реальну можливість збільшити своє політичне представництво у Відні [288, с. 120]. Палата Послів складалася з 516 парламентарів. З них Галичину представляли 106 депутатів. Запровадження загального голосування до Державної Ради могло гарантувати галицьким українцям проходження їхніх кандидатур хоча б у сільських округах.

Отримавши серйозний шанс на збільшення парламентського представництва, українські політичні сили вирішили узгоджувати свої кандидатури. Керівництво партій домовилося висувати тих кандидатів, чия громадсько-політична праця та добра фахова репутація могли гарантувати перемогу в окремих округах [272, с. 88–89]. Т. Войнаровський користувався авторитетом серед українців, що й стало причиною висунення його кандидатури.

У програмі УНДП читаємо, що метою діяльності українських послів (депутатів) буде боротьба за народну самоуправу, міщанські свободи, господарську незалежність та культурний розвиток українсько-руського народу. Вони боротимуться за збільшення політичних свобод, що становлять основу конституції: свободи особистої, свободи зборів і товариств, слова і друку, а також вимагатимуть відповідальності чиновників за порушення цих вимог. Посли пообіцяли також добиватися прийняття законів, що унеможливлять економічний визиск селян. Зокрема, вони зобов'язалися ініціювати і підтримувати аграрні реформи, наприклад, викуп іпотечних боргів, а також купівлю державою великих фільварків, для того щоб надавати землю безземельним і малоземельним хліборобам на вигідних умовах.

Посли пообіцяли рішуче боротися з усілякими заходами поляків, спрямованими на розширення краю автономії, і добиватися в Східній Галичині надання українській мові офіційного статусу, а також домогтися створення в цій частині краю національної української провінції з окремим народним сеймом і окремою управою [403, с. 1]. Одним із найважливіших пунктів програми була зміна адміністративно-правового поділу держави. Члени партії ставили за мету добитися поділу Галичини на Східну, у якій переважало українське населення, і Західну, де мешкали здебільшого поляки, а також аналогічного поділу Буковини. Наступним кроком мало бути приєднання української частини Буковини до Східної Галичини. Інакше кажучи, це була програма утворення однієї національної провінції в австрійській державі. У такому разі у Львові повинен був утворитися український сейм. Намісник, краєвий маршалок, а також урядники, які очолювали б староства, повітові управління, суди, податкові установи, пошту, залізницю і т. д., мали би бути українцями [289, с. 44].

Балотувався Тит Войнаровський у 56-му виборчому окрузі, який охоплював, зокрема, такі населені пункти: Печеніжин, Коломия, Жаб'є, Кути, Косів, Яблонів, Заболотів, Гвіздець та Отинія [384, с. 1]. Його основними супротивниками були москвофіл Володимир Дудикевич, радикал Кирило Трильовський, а також дідич вірменського походження Стефан Мойса [351, с. 1]. Крім того, у цьому ж виборчому окрузі балотувалися д-р Фон, рабин із Кракова, соціаліст д-р Схорет, а також кандидат від Обивательського комітету д-р Колішер [435, с. 6]. Ще один кандидат о. Попель на вічі в Старих Кутах, побачивши, з яким ентузіазмом виборці сприймають кандидатури о. Т. Войнаровського і К. Трильовського, публічно відмовився від наміру стати членом Державної Ради, щоб уникнути “розсіяння” голосів. Зовсім інакше сприйняли в Кутах В. Дудикевича. Через 2 дні після згаданого віча, коли цей кандидат скликав свої збори, виборці відреагували на його промову свистом і окликами “ганьба” [356, с. 2]. Не допомогла В. Дудикевичу і підтримка окремих священиків, які, всупереч волі митрополита, агітували за москвофільських кандидатів, посилаючись при цьому на своє божественне післанництво і навіть на волю самого владики Шептицького [393, с. 2].

Солідним конкурентом був Стефан Мойса (Росохацький), за якого агітувала польська преса [180, арк. 13]. Останній заручився прихильністю представників влади, які безуспішно намагалися фальсифікувати вибори на його користь [350, с. 1]. Згідно з інформацією, якою володів о. Т. Войнаровський, українці, за малими винятками, підтримували кандидатуру С. Мойси. Тому священник в одному зі своїх листів повідомив про це митрополита, натякаючи, що владиці “може трапитися нагода скористатися з цієї інформації” [180, арк. 13–13 зв.]. Очевидно, митрополит, використавши свій авторитет, таки порадив голосувати за о. Т. Войнаровського, бо кандидатура Мойси не пройшла на другий тур голосування [180, арк. 14].

Виборчий округ, у якому балотувався священник, був двомандатним [194, с. 108]. Найбільшу кількість голосів у першому турі отримав К. Трильовський (61,56 %), який пройшов до парламенту після першого голосування. В. Дудикевич, який набрав 9,35%, та о. Т. Войнаровський, за якого проголосували 16,23%, пройшли в другий тур, під час якого виборці мали визначити, хто з них двох стане другим депутатом від їхнього округу. Цим разом о. Т. Войнаровського підтримали 30 077 виборців. Таким чином, він переміг В. Дудикевича [352, с. 366–368]. У с. Балинцях, де о. Т. Войнаровський на час виборів був парохом, він набрав 774 голоси, у той час як К. Трильовський отримав там 1 голос, а С. Мойса – 4 [333, с. 2]. Заступником о. Т. Войнаровського обрали радикала Павла Лаврука [204, с. 35], хоча сам новообраний посол бажав бачити на його місці д-ра Олександра Кульчицького, директора “Покупського союзу” в Коломиї [384, с. 1].

Загалом завдяки реформі виборчого законодавства українці обрали 27 депутатів від Галичини та 5 від Буковини [345, с. 164]. Кандидати від УНДП набрали 267 637 голосів, кандидати від РУРП – 79 648, а кандидати від УСДП – 28 607 [260, с. 15]. У парламенті українські послы Галичини та Буковини об’єдналися в один клуб. Проте, отримавши вказівки з краю від однопартійців, двоє соціал-демократів вийшли з нього вже наступного тижня [180, арк. 16 зв.]. Спроба приєднати п’ятьох послів-москвофілів до клубу не вдалася, оскільки ті наполягали на єдності з російським народом. Як результат – до клубу увійшло 16 націонал-демократів з Галичини, 5 з Буковини та 4 радикали [257, с. 4–5].

Згідно з рішенням клубу, його члени працювали в різних парламентських комісіях. Т. Войнаровський належав до конфесійної та економічної комісії. В одному з листів до владики Андрея священник написав, що в конфесійних справах йому може бути важко зорієнтуватися, тому він буде радитися з цих питань із митрополитом [180, арк. 16]. 5 липня 1907 р. члени Українського парламентського клубу постановили перебувати в опозиції до кожного уряду, доки він не буде виконувати їхніх домагань щодо надання українському народові можливості самостійного національного розвитку [199, с. 29]. Вже в перший день роботи парламенту 20 червня 1907 р. український клуб склав заяву, у якій висловився за національно-територіальну автономію українських земель в Австро-Угорщині, виступив проти існуючої крайової автономії [288, с. 130].

У Державній Раді священник передусім намагався покращити матеріальне становище українських селян і запобігти їхній еміграції за кордон. Так, 15 грудня 1908 р. о. Т. Войнаровський виголосив у Державній Раді промову, у якій висловив переконання, що Галичина фактично була колонією Австро-Угорщини, адже вона служила ринком збуту промислових виробів, а вивозили з неї неперероблені сільськогосподарські продукти [205, с. 13]. Депутат стверджував, що грошовий капітал штучно викликає попит і пропозицію і, таким чином, впливає на реальну ціну продовольчих товарів [205, с. 5] (як відомо, ринкова ціна визначається співвідношенням попиту й пропозиції). Щоб охарактеризувати економічне становище українських селян о. Т. Войнаровський навів слова польського економіста Станіслава Щепановського, автора праці “*Ńędza Galicyi*”. Останній порівняв кількість продуктів, яку споживають представники інших народів та галичани і дійшов висновку, що сільське населення провінції внаслідок недостатнього харчування передчасно помирає [205, с. 14]. За таких умов селяни були змушені брати позики під заставу землі, а це приносило значні заробітки банкірам [205, с. 6]. Тому о. Т. Войнаровський стверджував, що прибутки селян є неможливі без одночасного позбавлення капіталістів величезних зисків. Відтак, на думку депутата, австрійський уряд не робив нічого, щоб покращити матеріальне становище дрібних землевласників Галичини [205, с. 11].

Через важке матеріальне становище українські землероби провінції були змушені виїжджати за кордон у пошуках праці. Т. Войнаровський розрізнив 2 види еміграції: заробіткову (до Німеччини, Румунії та Бессарабії) та на постійне місце проживання (до Америки і передусім до Канади) [205, с. 17]. Депутат зазначив, що чиновники місцевих галицьких староств усіляко сприяють тим українським селянам, які хочуть назавжди залишити Батьківщину. За словами о. Т. Войнаровського, представники місцевої влади навіть за власні гроші скуповували великі простори землі в Америці для українських колоністів. Усупереч цьому тим селянам, що мали намір тимчасово виїжджати з метою заробітку, просто відмовляли в оформленні необхідних документів, тому зазвичай робітники були змушені вирушати в дорогу лише з посвідками, виданими у місцевих церквах [205, с. 18]. Крім того, ще й досі не було окремого офіційного українського “б’юро еміграційного” [205, с. 19].

Т. Войнаровський працював у господарських комісіях парламенту [387, с. 3]. 19 червня 1908 р. він запропонував на розгляд Палати послів проект закону про звільнення дрібних землевласників від сплати позик, отриманих під заставу землі [199, с. 17]. Це був перший самостійний проект українського парламентського клубу стосовно аграрних реформ [229, с. 5]. 23 березня 1911 р. він знову запропонував у Палаті послів Державної Ради у Відні прийняти закон про “віддовження землі” [276, с. 119]. Це було перед закінченням терміну діяльності цього парламентського скликання. На жаль, законодавчий орган Австрії займався тоді вирішенням інших справ, тому дане питання не було включене до розгляду [199, с. 19]. Упродовж роботи в Державній Раді о. Т. Войнаровський намагався детально розглянути індивідуальні звернення своїх виборців і допомогти кожному з них зокрема [2, с. 3]. Священик також виступав проти кулуарних методів діяльності Костя Левицького [272, с. 277].

У Відні о. Т. Войнаровський знову був змушений боротися з проблемою полонізації шкіл Східної Галичини. Краєва прокуратура незаконно заборонила друкувати в часописі української греко-католицької церкви “Нива” за листопад 1910 р. деякі абзаци зі статті “Катованє дітий за руску молитву”. Т. Войнаровський, як депутат, звернувся до міністра юстиції з проханням пояснити протизаконне

рішення прокуратури та вжити заходів для запобігання утискам свободи слова в майбутньому. Як наслідок – у наступному номері редакція журналу отримала можливість надрукувати заборонені фрагменти тексту. Автор згаданої вище статті, аналізуючи події в с. Жулин, стверджував, що призначення польських педагогів до українських шкіл має “катастрофічні наслідки”. Вакансію вчителя в цьому селі посів Броніслав Ґрайс. Місцева громада, знаючи його репутацію, протестувала проти такого призначення, але Шкільна рада не прислухалась до думки селян. Обійнявши посаду, Б. Ґрайс знущався з дітей, за що на нього декілька раз подавали до суду. Передусім жорстоко ставився до українських учнів за відмову молитися польською мовою. Так, семилітнього хлопчика Михася Ковальчика кинув на землю і вдарив декілька разів, ще й завдав удару по голові. Коли дитина, уся закривавлена, знепритомніла, учитель підвів її, повитирав і наказав під страхом смерті нікому про це не говорити. З того часу Михась вже не ходив до школи, бо захворів на запалення мозку. Далі журнал перелічив інших дітей, які постраждали від Б. Ґрайса. За словами автора статті, про цей випадок писали всі галицькі часописи, а за їхнього посередництва і закордонні. Щойно тоді, коли про побиття дитини довідалися люди за межами краю, у Галицькому сеймі виступив представник місцевої влади з поясненням. Він заперечив зв’язок між катуванням М. Ковальчика та його смертю. Автор статті не погодився з чиновником, зауваживши, що його докази не були підтвердженні медиками [212, с. 756–758].

У спогадах священика читаємо, що основною метою його діяльності у Відні було покращення економічного становища українських селян. Але зусилля о. Т. Войнаровського не принесли бажаних результатів, оскільки вирішальне значення під час прийняття законів мала не вагомість аргументів, а кількість голосів. Тому він назвав час, проведений у парламенті, марно втраченим. Т. Войнаровський зробив висновок, що його господарська діяльність безпосередньо в Галичині була значно ефективнішою [207, с. 56]. Таким чином, відмова від участі в наступних парламентських виборах є черговим доказом того, що він працював не заради власної користі, а задля добра народу.

Водночас о. Т. Войнаровський, як людина, що розділяла політичні переконання націонал-демократичної партії, був зацікавлений у тому, щоб до найвищого законодавчого органу держави потрапило якомога більше його однопартійців. Із цією метою він у 1911 р. видав книжечку, під назвою “Кого вибирати послом до парляменту?”. У ній священник намагався переконати читачів у тому, що програма УНДП мала значні переваги над програмами УСДП та РУРП (погляди москвофілів він не аналізував через їхній низький рейтинг) [206, с. 3], адже національна свідомість галицьких українців була високою, про що, зокрема, писав тогочасний автор декількох книжок про Україну Леон Василевський [445, с. 22]. Тому, звертаючись до своїх читачів, які здебільшого були землеробами, о. Т. Войнаровський наголошував на тому, що представники УНДП були зацікавлені в покращенні рівня життя усіх працюючих, а передусім селян, намагалися сприяти розвитку дрібних і середніх селянських господарств. За словами священника, подальший розвій народу можливий лише за умови існування національно-свідомого і матеріально забезпеченого селянського стану. З нього мають відродитися всі інші суспільні прошарки, необхідні кожній культурній нації [206, с. 33]. Слід зауважити, що священник не був голослівним, а навпаки, усіляко намагався довести свої слова на практиці, про що свідчить хоча би кількість розparcelьованих ним земель.

Таку позицію священника економіст І.-С. Коропецький пояснював тим, що, католицька церква, згідно з Максом Вебером, не схвалювала капіталістичний ринок, оскільки в ньому переважають неперсональні критерії (ціна, зиск, конкуренція тощо). Вебер вважав, що приватні відносини між сторонами (справедливість, толерантність та ін.), якими керувалися докапіталістичні формації, є більш прийнятними для християнства. Тому, на думку І.-С. Коропецького, о. Т. Войнаровський, прагнучи зберегти традиційне хліборобство, намагався зберегти відживаючі форми в економічному житті [250, с. 177]. До того ж дослідник вважав, що на користь такої альтернативи був і позаекономічний аргумент: розвиток сільського господарства запобігав денационалізації українських селян [250, с. 171].

У 1911 р., після припинення депутатських повноважень [311, с. 208], Т. Войнаровський не полишив займатися політикою. Не оминула його уваги

перспектива створення нової Християнсько-суспільної партії, вступати до якої активно закликали деякі представники греко-католицького священства. З цієї причини 7 грудня 1911 р. відбулася нарада духовенства всіх трьох дієцезій: Львівської, Перемиської і Станіславської. Участь у ній взяло понад 400 українських священників. Відкрив нараду о. Т. Войнаровський, вказавши на причини її скликання. Він пояснив, що в державі загострилися національні відносини і опосередковано втягнуто в цю боротьбу українське духовенство. Якщо воно не займе чіткої позиції, то це, безумовно, підірве його авторитет у народі й матиме погані наслідки для церкви [347, с. 737].

Далі зачитано реферат Теодора Савойки [347, с. 737], який, зокрема, зазначив, що останнім часом серед священства проявляється невдоволення через антицерковну агітацію радикалів, а також через те, що націонал-демократична преса кілька разів образила релігійні почуття українського народу, хоча й всупереч намірам самої партії. Використовуючи незгоду, певні особи задумали організувати нову партію – Християнсько-суспільну. Ця політсила, на думку Т. Савойки, проголошуючи привабливі для багатьох прагнення оборони Церкви і духовенства, переманила б до своїх лав загал українських священників і тим самим дозволила б використати себе для українсько-польської псевдоугоди на умовах, вигідних для поляків. Автор реферату був переконаний, що створення нової партії довело б до розколу в українському суспільстві. Навіть більше, Т. Савойка вважав, що це унеможливить взагалі існування в Галичині українського народу [347, с. 744]. Врешті священник запропонував прийняти резолюцію, у якій збори закликали духовенство не спокуситися участю в акції, ініційованій противниками українського народу, які надуживали для своїх політичних цілей християнськими закликами. Резолюцію було прийнято гучними оплесками одногосно, що свідчить про її підтримку о. Т. Войнаровським [347, с. 747].

Проте 29 червня 1911 р. відбулися перші загальні збори партії, яка мала назву Християнсько-суспільного союзу (далі – ХСС). В цьому заході взяли участь 70 делегатів. Серед них переважну більшість становили педагоги та священники [243, с. 113]. Проте, ХСС так і не став багаточисельною партією. Відповідно до

“Поазбучного списку П[анів] Т[оваришів] членів “Християнсько-суспільного союзу” у 1912 р. до його лав належало 257 осіб. Згідно з підрахунками М. Мудрого, найчисельнішими соціальними групами були греко-католицькі священики (160 чоловік, або 62,3%), педагоги (57 чоловік, або 22%), селяни (7 чоловік) [243, с. 115].

Перша світова війна застала о. Т. Войнаровського в Навгаймі (Німеччина), де він лікувався і відпочивав. Оскільки у вересні 1914 р. Львів зайняли російські війська, священик не зміг туди повернутися, тому він переїхав до Відня, де перебував до 1916 р. [300, с. 430]. Там о. Т. Войнаровський, як представник Народного комітету УНДП, став членом Загальної української ради, перше засідання якої відбулося 5 травня 1915 р. [276, с. 306–307; 231, с. 36].

Про завдання новоствореної організації йдеться в опублікованій у “Новому слові” 10 липня 1915 р. “Відозві до українського народу Галичини і Буковини”, яку підписали 27 її членів, у тому числі й о. Т. Войнаровський. У цьому документі наголошено, що політична еліта Російської імперії, яку його автори назвали “одвічним ворогом” українського народу, добре знала, що на Галичині, де не заборонено друкувати літературу українською мовою, панує ідея створення незалежної держави, і що з часом цими думками переймуться українці, які живуть на лівому боці Дніпра. Щоб не допустити такого розвитку подій, царські урядовці нівечили всі культурні, економічні та політичні здобутки довголітньої праці галичан. За допомогою насильницьких методів та підкупу росіяни намагалися поширювати у провінції свої мову і культуру, які члени Загальної української ради назвали чужими для українців. Негативно поставилися автори документу до намагання “навернути” місцеве населення до православної церкви Московського патріархату, задля чого разом з армією прибула “ціла саранча попів” [334, с. 1].

Після початку Першої світової війни українські організації Галичини переїхали до Відня, щоб формувати позитивний імідж українців у світі та інформувати громадян західних країн про бажання народу здобути політичну незалежність. За словами авторів документа, з цією метою об’єдналася низка українських політичних діячів: представники Галичини, Буковини, а також підросійської України й 5 травня

1915 р. утворили Загальну українську раду [334, с. 1–2] (далі – ЗУР). Згідно з заявою репрезентантів галицько-українських партій від 7 грудня 1912 р. із маніфестом “Союзу буковинських парламентарних та сеймових послів” від 2 серпня 1914 р. та з відозвою “Союзу визволення України” від 25 серпня 1914 р. представники ЗУР заявили, що для майбутнього вільної і самостійної України необхідний розпад російської імперії. Тому вони рішуче стояли на стороні Австро-Угорщини, її німецького союзника та Туреччини, яка спільно з ними вела війну проти Росії. При цьому члени ЗУР вважали Росію загарбником. Крім того, ця організація домагалася територіально-незалежної автономії в межах Австро-Угорщини, з’єднання українських областей в одну адміністративно-територіальну одиницю [78, арк. 1].

Члени ЗУР інформували про українські справи західну пресу; видавали брошури різними мовами: німецькою, французькою, англійською, угорською, італійською, болгарською, турецькою, шведською, румунською. Але пріоритетним завданням була допомога тим країнам, які найбільше постраждали внаслідок війни [334, с. 2]. Відступаючи перед росіянами, австро-угорські солдати безпідставно виправдовували свої воєнні невдачі “руською зрадою”. На основі цього почали переслідувати запідозрених у москвофільстві. Краєва влада використала таку нагоду, щоб позбутися тих людей, які непримиренно ставились до проявів польського імперіалізму. Таким чином, австро-угорській військовій владі подавали списки нібито москвофілів, які насправді виявлялися українськими національними діячами. Через таку інформацію було страчено багато невинних людей, серед яких і греко-католицькі священники. Тисячі українців заповнили табори інтернованих [215, с. 55–57]. Бажаючи виправити ситуацію, члени ЗУР допомагали українським в’язням⁷, а також тим, кого поселили в таборах біженців у різних областях держави. Завдяки зверненням до австрійського уряду вдалося визволити з неволі багатьох людей. Унаслідок клопотань членів ЗУР 12 листопада 1914 р. Міністерство внутрішніх справ видало розпорядження

⁷ Щодо цього брат митрополита, монах-студит Климентій Шептицький, в одному з листів до о. Т.Войнаровського написав, що хоч зрозуміло, наскільки ворожою є для українців Росія, дехто в Австрії хотів відібрати честь у народу, зводячи на ціле суспільство наклепи щодо зради. Внаслідок цього ув’язнено багато українців, які були найлояльнішими австрійськими громадянами.

забезпечити повернення українських полонених додому. Автори відозви також повідомили, що завдяки проханням представників їхньої організації вище армійське командування наказало австрійським військам більш людяно поводитися з населенням Східної Галичини, аби запобігти появі невинних жертв [334, с. 2].

Тут варто зазначити, що майже за півроку до опублікування цієї відозви, 24 січня 1915 р., брат митрополита чернець К. Шептицький в одному з своїх листів до о. Т. Войнаровського підкреслив, що треба конче донести військовому командуванню про доброзичливе ставлення українців до Австрії для того, щоб солдати не кривдили місцевого населення [168, арк. 17 зв.]. Допомогали члени ЗУР також українським січовим стрільцям [334, с. 2]. У грудні 1914 р. К. Шептицький вислав о. Т. Войнаровському 100 корон і попросив, щоб той 50 з них передав на фонд біженців, а 50 – на теплий одяг для січових стрільців [168, арк. 14–14 зв.]. Перебуваючи у Відні, о. Т. Войнаровський також співпрацював зі Союзом визволення України [275, с. 77] та був членом Комітету народної оборони у Львові [148, арк. 9].

Повернувшись до Львова, священик і далі брав участь у діяльності партії. Так, наприклад, станом на 9 лютого 1918 р. він, будучи членом президії Народного комітету, підписав звернення про підтримку проголошення самостійності Української Народної Республіки [255, с. 23–24].

Унаслідок поразки в польсько-українській війні 1918–1919 рр. під владою Польщі опинилися землі Східної Галичини, Волині, Холмщини та Полісся, на яких компактно проживали українці [233, с. 432]. Т. Войнаровський, не розраховуючи особливо на те, що Рада амбасадорів надасть Східній Галичині незалежність, намагався заохотити українську політичну еліту провадити з поляками переговори щодо умов входження краю до складу польської держави. У 1919 р. він ініціював створення польсько-українського “договірного комітету” і на його останньому, третьому, засіданні запропонував варіант об’єднання Західної України з Польщею. Проте, за словами о. Т. Войнаровського, з приходом армії Ю. Галера поляки зірвали ці переговори [44, арк. 2 зв.].

Весною 1921 р. знову відновилися переговори між представниками української львівської інтелігенції та урядовими колами Варшави. Ініціатива налагодження контактів походила з українського боку. [295, с. 378]. Однією з причин такого кроку міг бути страх перед новою більшовицькою експансією, яка здавалася в тих умовах цілком імовірною. Зважаючи на переслідування української греко-католицької церкви, про які йшлося в другому розділі, о. Т. Войнаровський вважав росіян людьми дуже жорстокими, свідчення чого ми знайшли в його приватній кореспонденції. Маючи такий досвід, він будь-що не хотів допустити чергового захоплення ними Галичини [147, арк. 70–71].

Весною 1921 р. група українських громадських діячів – С. Федак, О. Барвінський та о. Т. Войнаровський дійшли до спільної думки про потребу розпочати розмови з представниками уряду на тему врегулювання українсько-польських взаємин. До Варшави поїхав о. Т. Войнаровський, який зустрівся там із вищими урядовцями, серед яких, можливо, був і глава держави Ю. Пілсудський [295, с. 378]. Сам священник згадує, що він провів у цьому місті 12 днів, намагаючись переконати Пілсудського надати українцям можливість захистити кордони держави [44, арк. 2 зв.]. Очевидно, о. Т. Войнаровський, пишучи про прихід більшовиків, мав на увазі Ризький мирний договір, підписаний 18 березня 1921 р., за умовами якого Польща визнавала УСРР. З вищесказаного випливає, що священник був проти підписання цього документу та прагнув продовжувати боротьбу за звільнення всієї території України від більшовиків. Тому о. Т. Войнаровський пропонував польському урядові дати згоду на повернення до Галичини українських військових частин, що перебували на території Чехословаччини. Польська сторона пообіцяла розглянути ці пропозиції, однак досягнути якихось конкретних домовленостей не вдалось [295, с. 379].

А втім, контакти, тепер вже з польської ініціативи, згодом було продовжено. У 1921 р. до Львова приїхали посланці Міністерства закордонних справ Польщі: майор Болеслав Порай-Мадейський та професор-історик граф Станіслав Лось [307, с. 87]. Останній у травні цього року очолив у Міністерстві закордонних справ Польщі так звану “Справу Східної Галичини”. Водночас граф С. Лось отримав дозвіл проявляти

ініціативу, і згодом, за його власними словами, активно цим користувався [423, с. 2]. Він і Порай-Мадейський розмовляли, зокрема, з о. Т. Войнаровським і чільним діячем народно-трудової партії Володимиром Охримовичем. Власне у той час справа надання статусу Східної Галичини обговорювалася в Лізі націй і на осінь 1921 р. було призначене спеціальне засідання Ради Ліги, яке мало розглянути це питання. Польський уряд був у край зацікавлений вивести дану проблему з міжнародної сфери, надавши їй внутрішньополітичного характеру [295, с. 379–380].

Граф С. Лось, пояснюючи згодом мотиви своїх дій, зауважив, що поляки на той час були переконані у вирішенні справи Східної Галичини на їхню користь. Він назвав дві причини такої впевненості. По-перше, володіння територією *de facto* було найвагомим аргументом у міжнародній політиці [422, с. 2–3], по-друге, 12 липня 1921 р. Рада амбасадорів заявила, що “не признає Уряду Західноукраїнської республіки репрезентацією території і населення Східної Галичини” [423, с. 2]. Але існувала ціла низка інших невирішених питань, щодо яких Польща вела переговори з державами Антанти. Справа Східної Галичини була найлегшою для поляків, бо вони, за словами С. Лося, мали найсильніший із міжнародних аргументів – доконаний факт реальної окупації території. Отже, деякі західні дипломати вважали, що, визнавши право поляків на Східну Галичину, можна сподіватися від них поступок в інших питаннях [422, с. 2]. Свого часу прем’єр-міністр Англії Лойд Джорж на конференції у Спа (липень 1920 р.) переконував, що Східну Галичину, “згідно з бажанням населення”, потрібно віддати Росії. При цьому він покликався на Лондонський договір 1915 р., за яким передбачено розпад Австро-Угорської монархії та відхід Східної Галичини до царської Росії [423, с. 1–2]. Але навіть Лойд Джорж був схильний забути про Лондонський пакт, якби поляки відмовилися натомість від претензій на Горішній Шльонськ. Порозуміння з урядом ЗУНР дозволило б вилучити справу Східної Галичини зі списку неполаджених проблем і, як згодом висловився граф С. Лось, стало б доказом польської сили та мало б “величезний моральний ефект” [422, с. 2].

Сучасний дослідник Ян Пісулінський вважає, що керівництво Речі Посполитої спонукало до чергової спроби порозуміння з галицькими українцями також

намагання представників влади Радянського Союзу здобути прихильність екзильного уряду Є. Петрушевича [439, с. 257]. Іншими словами, поляки боялися, що представники ЗУНР виявлять бажання приєднати територію Східної Галичини до складу УСРР. Враховуючи наведені вище аргументи, представники польського уряду вважали, що за корисне розв'язання цих питань варто було заплатити “поважну ціну”. Тому вони схилили українців до думки, що ті, залагодивши справу Східної Галичини через підписання угоди, створять собі дуже міцні позиції в Речі Посполитій – позиції “співвласників” [49, арк. 6].

На думку графа С. Лося, ЗУНР не мала реального шансу на суверенність і не могла мати, доки на Схід від Збруча, тобто на території Східної України, панувала радянська влада [422, с. 3]. Він переконував, що на даний час її незалежність була утопією; реальною, натомість, була автономія чотирьох воєводств зі змішаним українським населенням. А зважаючи на різницю між “більшовицькою цивілізацією” та “цивілізацією християнською” [49, арк. 4], він розраховував, що українці погодяться жити в польській державі, побоюючись потрапити під владу більшовиків [49, арк. 5–6].

Обговоривши ситуацію з графом Лосем у Львові та зваживши всі аргументи за і проти, о. Т. Войнаровський наприкінці серпня 1921 р. вирушив до Варшави [295, с. 379]. Історик Михайло Швагуляк вважає, що вплив на священика в цьому питанні мав також митрополит. У 1920 р. останній розпочав свій візит до західноєвропейських столиць. Під час відвідин Парижа, Женеви, Брюсселя, Антверпена і Лондона він інформував політичні кола про польські репресії супроти українського громадянства, про переслідування греко-католицької церкви в краї, намагаючись здобути прихильну щодо українців “опінію і інтерес о поміч цілого Західного Християнства”. Владика Андрей солідаризувався з політичною акцією уряду ЗУНР і своєю гуманітарною працею підтримував і доповнював її. Однак він щораз більше дистанціювався від оптимістичних прогнозів Є. Петрушевича і його оточення щодо сподіваного вирішення державами Антанти галицької справи (9 червня 1919 р. Президія Виділу Української національної ради Західної області УНР і Державний секретаріат постановили надати всю повноту військової та

цивільної влади Є. Петрушевичу як диктаторові) [272, с. 210]. У листах до о. Т. Войнаровського, митрополит досить обережно висловлювався на цю тему, вважаючи, що цілком ймовірним було прийняття незадовільної для українців ухвали з даного питання [294, с. 131].

Владика Шептицький подбав, щоб посередником у переговорах виступив о. Т. Войнаровський. 30 серпня 1921 р. він зустрівся з міністром закордонних справ, Константином Скірмунтом [443, с. 48]. Ось як сам священник описував пізніше запропонований поляками план полагодження справи Східної Галичини: уряд “пропонував Східній Галичині широку автономію з тим, що лише закордонні справи і військо мали бути спільні. Всі керівні становища у всіх Галицьких урядах мали бути обсажені українцями, а лише їх заступниками мали бути поляки. Польський уряд хотів, щоб евентуальний польсько-український договір заключено під міжнародною контролею і щоб його зареєстровано в Союзі народів”. Взамін за ці поступки представники влади домагалися від українців визнати польську державу та її суверенітет над Галичиною. Польське керівництво виявляло готовність до переговорів з українським екзильним урядом на чолі з Є. Петрушевичем, що перебував у Відні [295, с. 379].

На початку вересня 1921 р. о. Т. Войнаровський разом з Б. Порай-Мадейським прибув до столиці Австрії. Деякі українські політики, очевидно, вже не вірили у можливість успіху зовнішньополітичної акції екзильного уряду, що мала на меті домогтися визнання державами Антанти українських суверенних прав та державності в Галичині. Тому, шукаючи шляхів врегулювання взаємин з Польщею, вони зацікавилися ідеєю укладання польсько-української угоди під міжнародним контролем. 6 вересня о. Т. Войнаровський зустрівся з Є. Петрушевичем і проінформував його про описаний вище план урегулювання східногалицького питання [295, с. 380–381]. За словами останнього, о. Т. Войнаровський не став у всіх подробицях обговорювати умови, на яких Східна Галичина мала б увійти до складу Польщі, він лише сказав, що в разі згоди на переговори уряду ЗУНР група варшавських дипломатів негайно приїде до Відня [342, с. 2].

Проте Є. Петрушевич все ще сподівався, що доля Східної Галичини буде вирішена на користь українців. Доводячи, що його надії не були безпідставними, він згодом у газеті “Діло” навів протокол з Конференції в Генуї від 10 травня 1922 р. На ній П. Шанцер (Італія) доповів, що делегація Національної ради Східної Галичини з осідком у Відні, покликаючись на 91 статтю Сен-Жерменського договору, просила, щоб питання територіальної приналежності цього краю держави Антанти розглядали на конференції в Генуї спільно з галицькими експертами і запросили галицький уряд в екзилі делегувати своїх представників на цю конференцію [342, с. 2].

Є. Петрушевич відразу ж висловив своє негативне ставлення до пропозиції о. Т. Войнарівського, жадавши визнання Польщею державної незалежності Східної Галичини. Проте наступного дня диктатор ЗУНР виніс справу на засідання уряду в екзилі – ради уповноважених – за участю деяких членів Української Національної Ради. Більшість учасників підтримала позицію Є. Петрушевича, хоча був і єдиний голос (В. Сінгалевича) за початок переговорів з польським урядом. Усі інші члени уряду сподівалися, що за підтримки держав Антанти, головно Англії, можна буде домогтися рішення Ліги націй про незаконність польської окупації Галичини й розпочати таким чином процес відродження державності в краї. Разом з тим українсько-польські переговори, як остерігалися українські провідники у Відні, могли деморалізуюче вплинути на українське населення Галичини, яке сприйняло б їх як капітуляцію уряду ЗУНР [295, с. 381].

Оцінюючи стан громадської думки в краї, львівський історик І. Крип'якевич у листі до С. Томашівського писав, що на яку-небудь угоду нема ніяких надій: навіть “найбільш умірені і тверезі одиниці” дивилися на це скептично. Тож не дивно, що дії о. Т. Войнарівського сприйняті були в українських політичних колах Галичини з нехиттю. На засіданні краєвої делегації Національної ради, де він виступив з інформацією про переговори у Варшаві та місію у Відні, на його адресу пролунали звинувачення у зраді українського народу. Вже через кілька років священик написав у листі до графа С. Лося, що тепер він задоволений таким результатом переговорів, адже, судячи з того, що “зараз” діється в Східній Галичині, не підлягає сумніву, що місцева влада перекутила б умову українців з центральним польським урядом.

Таким чином у разі успіху переговорів українське суспільство вважало б священика зрадником, кажучи, що він завадив Лізі Націй визнати ЗУНР [44, арк. 2 зв.].

28 січня 1922 р. о. Т. Войнаровський брав участь у роботі Третього міжпартійного з'їзду у Львові як заступник голови УНТП. З'їзд висловив протест проти “варварського режиму” “польської окупаційної влади” у Східній Галичині, що проявлявся в позбавленні прав українського народу на свободу зборів, преси, організації політичної, культурної, економічної; в обмеженні вільного пересування територією держави, у безнастанних обшуках й арештах, у самовільних грабежах і відсутності забезпечення життя й майна завдяки широко розповсюдженому бандитизму, а також у хабарництві та безконечних поліцейсько-жандармських прискіплюваннях, які важким тягарем лягали головно на безборонне сільське населення. Одночасно з'їзд із жалем констатував, що держави Антанти, які перебрали на основі § 91 Сен-Жерменського трактату суверенні права над Східною Галичиною, до сьогоднішнього дня не вирішили державно-правового становища провінції, не “привернули правного стану” й тим самим не поклали кінця безконтрольній, дикій і варварській окупації [255, с. 221–222]. 20 травня 1922 р. о. Т. Войнаровський був присутній на VI міжпартійній конференції [255, с. 231], але не переконав своїх колег у потребі переговорів.

Щоб зрозуміти, чому чоловік з таким авторитетом, як о. Т. Войнаровський, не зміг довести загалу правильність своєї позиції, звернімося до пізніших роздумів С. Лося, які, поза всяким сумнівом, базувалися не лише на підставі теоретичного вивчення історії, але й на власному досвіді. Він, зокрема, написав, що в дотеперішній історії українського народного руху на Галицькій землі можна спостерегти одне явище, непохитність якого майже не підлягає дискусії: на позицію політиків думка “рідної” інтелігенції мала завжди дуже сильний, а навіть вирішальний вплив. На публічну опінію всі українські провідники, без огляду на їхній мандат завжди зважали. Граф С. Лось був переконаний, що українське громадянство було, з цієї точки зору, одним із найдемократичніших громадянств у світі, яке фактично не мало

провідників, а лише виконавців волі народу, якщо під народом розуміти зацікавлену в політиці інтелігенцію [261, с. 42].

В українському громадянстві не було ані одиниць, ані верств із таким авторитетом, щоб вони могли яку-небудь справу вирішити, а потім подбати про схвалення їхніх постанов суспільством. Висновок С. Лося полягав у тому, що під час вирішення якої-небудь справи, яка торкається українців, треба спершу бути певним опінії громадянства, а потім вести переговори з провідниками [261, с. 43].

Дослідник М. Швагуляк вважав, що панівні серед українців Галичини незалежницькі настрої підсилювала своєю поведінкою польська адміністрація: репресії проти учасників визвольних змагань, колонізація земель поляками, обмеження українського шкільництва, позбавлення української молоді права вступу до вищих шкіл – все це не тільки не усувало українсько-польського антагонізму, а й ставало причиною його тривалого збереження [295, с. 383].

Однак у липні-серпні 1922 р., з огляду на наближення терміну розгляду Радою амбасадорів питання про приналежність Східної Галичини, польський уряд краківського консерватора Ю. Новака змушений був вдатись до заходів, які могли б переконати світову громадськість у тому, що Польща виконує свої зобов'язання про надання широких автономних прав національним меншинам. Цим питанням був дуже заклопотаний тодішній міністр закордонних справ Г. Нарutowич. З його ініціативи і всупереч гострому опорові ендеків сейм ухвалив закон від 26 вересня 1922 р. про засади воєводського самоврядування, котрий, зокрема, обіцяв запровадити протягом двох років у Східній Галичині елементи територіальної автономії, а також заснувати український університет.

У контексті цих кроків ще влітку 1922 р. керівник Відділу міжнародних організацій МЗС Польщі С. Лось за дорученням уряду нав'язав контакт з емігрантським урядом Є. Петрушевича у Відні. Посередником у перемовинах був о. Т. Войнаровський. Граф спільно з тодішнім міністром закордонних справ К. Скірмунтом відвідав столицю Австрії. Там вони поспілкувались з представником уряду Є. Петрушевича. За їхніми словами українці, отримавши територіальну автономію та свій університет, натомість мали визнати польську державність.

Історик Л. Зашкільняк висловлює сумнів щодо того, чи були б виконані пізніше ці обіцянки з огляду на великодержавницькі настрої, що характеризували більшу частину польського суспільства [233, с. 435]. Дослідник М. Кугутяк також переконаний, що поляки не мали найменшого наміру втілювати їх у життя [254, с. 161].

Є. Петрушевич категорично відмовився вести діалог. Причиною такої поведінки керівника ЗУНР була вимога К. Скірмунта перед початком переговорів визнати на міжнародному рівні польський суверенітет на Галичині. На думку сучасника і свідка цих подій Івана Кедрина польський прем'єр заздалегідь розумів, що Є. Петрушевич не прийме таких вимог [197, с. 248–249]. Проте відмова останнього від зустрічі та переговорів із К. Скірмунтом була політичною помилкою: І. Кедрин вважав, що немає іншого критерію в політиці для визначення її правильності як практичний результат [197, с. 81]. Тому, на його думку, Є. Петрушевичу потрібно було все-таки побачитися з польським міністром і сказати йому, що вимога капітуляції створює принизливу для українців атмосферу, а також поцікавитися, які є гарантії, що його обіцянки будуть виконані [197, с. 249].

У 1922 р. священник укотре здійснив поїздку до Варшави, щоб викласти свої пропозиції керівникам держави. Тут, зокрема, мав бесіди з оточенням Пілсудського (сам маршал, як пояснювали о. Т. Войнаровському, не зміг прийняти його через хворобу). Співрозмовники запевняли священника, що Пілсудський ставиться позитивно до ідеї федеративного устрою держави. Учасники переговорів сходились на тому, що навіть порозуміння між українським представництвом та польськими державними чиновниками на ґрунті федералістичних планів сприяло б зміцненню антимосковських настроїв в Україні, а тим самим сповільнювало б експансію більшовизму за межі його державного панування. Т. Войнаровський подав до МЗС Польщі меморіал у справі польсько-української федерації в листопаді 1922 р., але лише через півроку був запрошений до Варшави для його обговорення. У столиці зустрічався з членами уряду Владислава Грабського – міністрами С. Грабським і С. Тугуттом та згадуваним уже співробітником зовнішньополітичного відомства С. Лосем. Однак бесіди не дали жодного конкретного наслідку [295, с. 382].

14 березня 1923 р. Рада послів Паризької мирної конференції ухвалила остаточне рішення передати Східну Галичину під політико-адміністративне управління Польщі та визнати наявний на той час польсько-радянський кордон [268, с. 438]. Це рішення кардинально змінило позиції поляків. За нових умов вони взяли на озброєння концепцію творення унітарної мононаціональної держави і йти на якісь відчутні поступки національним меншинам не збиралися [295, с. 383].

Через 9 років після згаданого рішення Ради амбасадорів дописувач газети “Мета”, аналізуючи ці події, зауважив, що на фоні “політичного примітивізму” безпосередні контакти з польськими урядовцями чи політичними діячами вважалися не гідними незалежної політики. Причиною таких стереотипів він вважав довголітнє перебування Галичини під іноземною окупацією. За цих обставин в українських лідерів виробилася звичка вести переговори з представниками австрійського уряду без участі поляків. Коли ситуація змінилася, небажання йти на відкриті переговори з політичними супротивниками обмежило можливості українських політиків. Автор статті зазначив, що в західних країнах особисті зустрічі чи переговори між найбільш запеклими ворогами не лише були можливими, не лише не перешкоджали і надалі боротися між собою, але й були одним із найефективніших засобів дипломатичної боротьби [402, с. 1].

Зі сказаного вище можна зробити висновок, що о. Т. Войнаровський хоч і був прихильником ідеї української державності, але зумів правильно оцінити тодішню ситуацію й збагнув, що на той час було дуже мало шансів здобути політичну незалежність, а тому краще домогтися автономії.

Від УНДП священик був делегований на Перший міжпартійний з'їзд українських партій у Львові, що відбувся 3–4 червня 1921 р. У своєму виступі він, аналізуючи польську офіційну і неофіційну політику в минулому та проводячи аналогії з сучасним моментом, дійшов висновку, що польські методи боротьби з українцями ні в чому не змінилися протягом 400 років [255, с. 169, 172].

21 травня 1923 р. о. Т. Войнаровський відкрив Народний з'їзд УНТП, на якому його обрали до складу Тіснішого народного комітету [255, с. 301–302]. Від 6 березня до 26 травня 1923 р. він був головою УНТП [254, с. 160]. 26 травня 1923 р.

о. Т. Войнаровського, Володимира Бачинського та селянина Гриня Тершаковця обрали заступниками голови Тіснішого народного комітету. Головою став В. Охримович [255, с. 325]. Значна кількість трудовиків не погодилась з його автономістською політикою. Саме тому в грудні 1923 р. В. Охримович і його прихильники змушені були відмовитись від керівництва. До управи УНТП була обрана Незалежна група на чолі з о. О. Стефановичем (голова), яка не погоджувалась на будь-які спроби польсько-українського компромісу і прагнула налагодити контакти з Радянською Україною. Особи, що дотримувались націоналістичних поглядів, вийшли зі складу УНТП і заснували Українську партію національної роботи (УПНР) [253, с. 170]. Т. Войнаровський залишився в УНТП і 21 квітня 1924 р. на Народному з'їзді його черговий раз обрали до складу Тіснішого народного комітету [255, с. 376].

Упродовж першої половини 1925 р. між керівниками УПНР, автономістів, Незалежної групи та волинської національної групи української парламентської репрезентації проходили переговори щодо консолідації національного табору та об'єднання всіх груп в єдину партію. 11 липня 1925 р. на з'їзді делегатів цих груп засновано Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО). На наступному з'їзді – 19–20 листопада 1926 р. – прийняли програму партії, яка базувалась на ідеології соборності, державності й антикомунізму [253, с. 171]. Тоді ж о. Т. Войнаровського обрано членом комісії-матки УНДО [255, с. 474]. Об'єднання захищало рівноправність усіх віросповідань і їх внутрішню самоуправу. Приймаючи засади християнської моралі за основу духовного розвитку нації, УНДО обстоювало науку і права ГКЦ в Галичині і православних церков на інших українських землях [126, арк. 1].

Дбаючи про захист політичних інтересів українців у Речі Посполитій, о. Т. Войнаровський пам'ятав про необхідність злуки всіх українських земель. Священик сподівався ще за свого життя побачити занепад комуністичного режиму в Радянському Союзі. Про це свідчить, зокрема, чернетка його листа до невідомої жінки, сина якої на 10 років вивезли на Соловки. У цьому тексті о. Т. Войнаровський висловив сподівання, що більшовики так довго не зможуть втриматися при владі [89,

арк. 75]. Водночас він розраховував на напад на Радянський Союз іншої держави. Це чітко видно з його листа до С. Лося від 17 грудня 1930 р. Т. Войнарівський запевняв графа, що збройний конфлікт Польщі з Радянським Союзом вважає бажаним за умови, що таке протистояння мало б “порядний результат”. Очевидно, священник, сумніваючись в можливості створити на цей момент незалежну українську державу, вважав за краще, щоб всі українці жили в одній країні, якою за цих обставин могла бути саме Польща. Важливим є той факт, що навіть недавня пацифікація не змусила його надавати перевагу планам об’єднання Східної Галичини з Росією. Таку позицію священника можна пояснити неприязним ставленням до комуністів, а також тим, що, незважаючи на різницю обрядів, галицькі українці, як і поляки, ототожнювали себе з католицькою церквою. Т. Войнарівський натякнув на це, пишучи, що йому залежить на спільній українсько-польській акції не тільки з міркувань політичних, чи національних, але передусім релігійних [45, арк. 1]. Загалом його ставлення до Росії було негативним. Це видно хоча б з приватної кореспонденції священника. Так, наприклад, його знайома С. Радковська в одному з листів дорікнула йому, що о. Т. Войнарівський, вживав фрази про “звірячу Росію”. Зі змісту листа випливає, що він говорив це в контексті безбожності росіян [147, арк. 70–71].

За словами священника, більшовики, ліквідувавши приватну власність, таким чином самі провели успішну агітацію українців супроти Москви. Він писав, що тим самим вони “нас виручили”. Вживши займенник “нас” о. Т. Войнарівський мав на увазі національно-свідомих галичан, які прагнули, щоб частково зрусифіковані українці в Радянському Союзі віднайшли втрачену національну ідентичність. Відреагував священник також на пацифікацію, наголосивши, що сама Польща знищила сепаратизм радянських українців, вбивши упродовж цієї акції тисячі невинних людей [45, арк. 1 зв.]. Тішило о. Т. Войнарівського в даній ситуації лише те, що він, наскільки це було можливо, виконав свій обов’язок перед Богом і людством, а також перед українським і польським народами. Очевидно, тут священник мав на увазі власну дипломатичну діяльність, спрямовану на запобігання загостренню конфліктів.

Активна участь у політичному житті та бажання здобути політичну автономію для Східної Галичини стали причиною політичного переслідування о. Т. Войнаровського. Так, в часі перебування священика в Саському готелі у Варшаві 29 квітня 1925 р. у його номері було здійснено обшук [27, арк. 1–2].

4.2. Меценатство та культурно-освітня робота

Ще будучи сільським парохом, о. Т. Войнаровський дбав про підвищення освітнього та культурного рівня своєї пастви. Усі села, у яких він душпастирював, відрізнялися найкращими читальнями та іншими національними установами [386, с. 1]. Освіту українців о. Т. Войнаровський вважав необхідною умовою для успіху в боротьбі з пануванням поміщиків-поляків. Він був переконаний, що для здобуття політичної незалежності потрібно мати в кожному селі хоча б чотирикласну школу, за яку треба змагатися, як за університет. Важливим для о. Т. Войнаровського було збереження специфіки свого народу, українського обличчя рідного краю [236, с. 64]. Тому всупереч труднощам, які йому створювала влада, священник засновував україномовні школи і дбав, щоб у них працювали висококваліфіковані, національно свідомі педагоги. Так, наприклад, о. Т. Войнаровський допоміг створити приватну народну школу в с. Гвіздець [2, арк. 1–2].

Працюючи в Балинцях, він сприяв викоріненню у цьому селі неграмотності [351, с. 1; 207, с. 29–30]. Завдяки заходам о. Т. Войнаровського, який позичив селянам гроші, та вчителя Василя Барнича, там була заснована трирічна рільнича школа, що проіснувала до Першої світової війни [202, с. 388; 36, арк. 1 зв.]. У зимову студінь через брак теплого одягу чимало дітей не могло виходити з дому, тому вони обидва купували одяг за власні гроші для найбільш вразливих учнів [299, с. 14].

На будівництво нового шкільного приміщення в цьому селі о. Т. Войнаровський позичив 5 000 корон. У листі до священника від 5 січня 1912 р. В. Барнич написав, що заощаджені кошти поклав “до каси в Балинцях”. Тим часом, у касовій книжці шкільного фонду вчитель занотував під датою 15 січня 1912 р., що тією сумою виплачено борг о. Т. Войнаровському. Водночас В. Барнич повідомив, що до кінця року йому треба здати звіт з використання коштів і пред’явити відповідні документи. Тому він попросив о. Т. Войнаровського написати й вислати йому квитанцію. З цього листа випливає, що В. Барнич з попередніх розмов знав, що священник бажав подарувати селянам свої гроші, які перед тим їм позичив [36, арк. 1–1 зв.].

У часі перебування о. Т. Войнаровського в Балинцях завдяки його заходам спорудили великий громадський дім, де розмістили крамницю, читальню та театральний зал, довжиною 18 м [387, с. 3]. Матеріал на будову священик придбав за свої гроші [202, с. 389]. У кінці ХІХ ст. чимало парохів та вікаріїв опікувалося заснуванням і діяльністю співочих колективів. Репертуар традиційно включав церковні й народно-патріотичні твори. Місцевий хор міг супроводжувати Літургію, що робило богослужіння величнішим і викликало у вірян глибші релігійні емоції. Його спів часто сприяв зміцненню не лише набожності, але й патріотизму. Так, один священик, сучасник о. Т. Войнаровського, зазначив, що саме завдяки створеному ним хору до церкви почало приходити багато людей, навіть колишніх прихожан польського костелу. Для багатьох парохів заснування й плекання співочих колективів стало одним із пріоритетних напрямів діяльності [247, с. 176]. У Балинцях у часі служіння там о. Т. Войнаровського було також зорганізовано хор, який знали не тільки в краї, але й в Америці, куди колектив виїжджав з концертами [387, с. 3]. Священик належав також до ініціаторів і співзасновників музичного товариства Коломийського бояну [450].

Крім того, о. Т. Войнаровський купив у Коломиї дім, зорганізував там бурсу й утримував її своїм коштом упродовж 12 років. У цьому навчальному закладі безкоштовно або за мінімальну оплату вчилися хлопці з Балинців [196, с. 235]. За його прикладом дехто з учнів, чиє навчання оплачував о. Т. Войнаровський, також вирішив вести просвітницьку роботу в краї, ставши священиком [161, арк. 4–5] чи вчителем [107, арк. 2]. Колишній мешканець цього села Іван Микитюк згодом зауважував, що ілюстрацією зорганізованості селян у Балинцях служила велика кількість економічних та культурно-освітніх товариств і організацій, які zostалися тут після від'їзду о. Т. Войнаровського. Була там читальня “Просвіти”, при якій діяв аматорський гурток, а також мішаний хор. Функціонували сільськогосподарський споживчий кооператив, кредитний кооператив “Каса для ощадностей і позичок”, гурток товариства “Сільський господар” та кооперативна молочарня [202, с. 389].

За сприяння о. Т. Войнаровського було збудовано чотирикласну школу в с. Коршеві [311, с. 208–209]. У 1908 р. філія “Руського педагогічного товариства”

заснувала в Гвіздці, біля Коломиї, приватну народну школу. Спочатку вона була однокласною, потім створили три класи. Відвідувало навчальний заклад приблизно сімдесят-вісімдесят дітей. На утримання школи о. Т. Войнарівський передав головній управі товариства одноразову пожертву, сумою 1 500 корон, і пообіцяв, що і надалі буде щомісяця дарувати на цю ціль свої кошти. Таким чином, “Руське педагогічне товариство” щомісяця виплачувало на потреби навчального закладу з грошей о. Т. Войнарівського 110 корон. Для порівняння варто зауважити, що сума, необхідна для утримання школи протягом цілого року, становила 1 400 корон. Проіснував навчальний заклад до приходу російських військ в часі Першої світової війни [434, с. 8].

Переїхавши на постійне місце проживання до Львова, о. Т. Войнарівський і надалі оплачував навчання своїм колишнім парохіянам. Так, священник письмово зобов’язався протягом 1911–1912 навчального року розрахуватися за навчання тринадцятьох хлопців у бурсі. Двоє з них не походили з парохії Балинці, однак їх прийнято на фонд о. Т. Войнарівського як сиріт. Троє учнів не доплачували бурсі нічого, навчання всіх інших коштувало 5 корон, притому вони привозили продукти харчування. Решту 500 корон зобов’язувався заплатити за них священник [95, арк. 13]. У 1920 р. о. Т. Войнарівський подарував громаді села Балинці хату з городом. Заразом він надав колишнім парохіянам право вибору: отримати сам маєток, чи гроші з його продажу. Громада вирішила, що доцільно обрати хату і зробити там притулок для дітей, які не мали батьків. Деякі селяни вважали, що при сиротинці варто заснувати школу якогось ремесла. Але перед прийняттям остаточного рішення вони домовились попросити поради у о. Т. Войнарівського щодо кращого використання дарунку [170, арк. 4]. Це прохання черговий раз засвідчило авторитет священника в очах колишніх парохіян.

Крім того, о. Т. Войнарівський усіма можливими засобами допомагав вчителям. Так наприклад, у листі до професора таємного українського університету д-ра Василя Щурата священник запропонував викладачеві перед початком навчального року відпочити бодай кілька днів у митрополичому санаторії в Підлютім (Карпати) [4, арк. 1]. Він також допомагав сестрам василіянкам керувати дівочою гімназією у

Львові. Зокрема, о. Т. Войнаровський порадив призначити директором цього закладу Теодозія Лежогубського, роботою якого митрополит і самі монахині були задоволені [129, арк. 1].

Надаючи допомогу своїм колишнім парохіянам, священник також пам'ятав про потреби жителів інших сіл. Свідченням цього є, наприклад, лист від загальних зборів читальні “Просвіти” ім. М. Шашкевича в с. Осмолоді, датований 29 січня 1935 р., у якому адресати висловили о. Т. Войнаровському подяку за “щедрий дар” для читальні і попросили його погодитися стати її першим почесним членом [71, арк. 73]. Щоправда, з цього листа не зрозуміло, чи йшлося про особисту пожертву священника, чи про дарунок від Центральної адміністрації столових дібр, зроблений за його розпорядженням. Це саме можна сказати і про матеріальну допомогу “Товариству охорони воєнних могил”: Головна рада цього товариства вислала отцеві подяку за надану можливість користуватися електричним світлом для відправи урочистої панахиди за душі загиблих членів УГА. Але в документі не вказано, чи він це робив за власний кошт, чи як керівник якоїсь організації [71, арк. 21]. Не уточнила таких деталей також ігуменя сестер василіянок М. Хомінська, яка надіслала о. Т. Войнаровському письмову подяку за 100 злотих [164, арк. 7].

У 1911 р. Т. Войнаровський пожертвував на фонд українських приватних народних шкіл, яким керувало “Руське товариство педагогічне”, весь дохід від продажу своєї книжки “Суспільне значінє охорони селянської власности” [210, титульна сторінка]. У 1931 р. священник подарував 10 злотих на відбудову домівки “Рідної школи” в Збоїськах біля Львова [396, с. 8]. У 1932 р. він повідомив Головну управу цього товариства, що оплачуватиме обіди матеріально незабезпеченим учням. Керівництво “Рідної школи” вирішило, що впродовж 3 наступних місяців за гроші священника буде харчуватися Теофіла Василевич, дочка робітниці [71, арк. 50]. У 1933 р. о. Т. Войнаровський подарував Марійській дружині студенток у Львові 10 злотих на допомогу найбіднішим дівчатам [71, арк. 66]. У 1934 р. священник знову пожертвував гроші цьому товариству [71, арк. 69].

Допомагав о. Т. Войнаровський також окремим людям індивідуально. Так, у 1904 р. він передав 20 корон для Ольги Шлюсарчук, яка перебувала в скрутному

матеріальному становищі, бо їй з якихось причин не виплачували пенсії по батькові-священнику [104, арк. 1]. У 1915 р. душпастир надав допомогу, розміром 50 корон, С. Білякові [88, арк. 15]. У 1932 р. священник передав через Андрія Мельника 50 злотих для Меланії Лучекової [132, арк. 4]. За вислані йому 20 корон в одному зі своїх листів висловив вдячність знайомий о. Т. Войнаровського на прізвище Дембський [101, арк. 30]. Можна навести значно ширший перелік таких подяк.

Часто люди самі зверталися до о. Т. Войнаровського за допомогою. Такі випадки ілюструються великою кількістю прикладів. Зокрема, у 1931 р. священник позичив Галі Гульовській із Ланівцеь 400 злотих на навчання старшої дочки. Погодившись допомогти, о. Т. Войнаровський поцікавився, у якому віці дитина, у якій школі і на яких умовах навчається? Це свідчить, що кожне прохання священник розглядав індивідуально [100, арк. 13–13 зв.]. В архіві о. Т. Войнаровського збережено багато листів з проханням про матеріальну допомогу., на полях яких почерком священника написано суму пожертви. Наведемо декілька прикладів: Юрій Дзвінчук у листі без дати згадав, що “вчора” був у о. Т. Войнаровського з проханням влаштувати для нього дозвіл на аудієнцію в митрополита, що священник і зробив. Ю. Дзвінчук просив владика надати йому стипендію на 1 рік, щоб закінчити школу. Митрополит був змушений йому відмовити, бо стипендії вже всі пороздавали, а в монастирі оо. студитів за новими правилами не дозволено проживати мирянам [102, арк. 13]. Хлопець написав о. Т. Войнаровському, що будучи сиротою з 10 р., він бачив занепад Гуцульщини, тому прагнув вступити в торговельну школу, щоб допомогти своєю працею українському народові. Минулого року потрапив йому до рук лист митрополита Шептицького до гуцулів, у якому владика заохочував їх вчитися. Тому Ю. Дзвінчук попросив о. Т. Войнаровського знайти йому якусь роботу [102, арк. 5–5 зв.]. Чи вдалося отримувачу листа підшукати відповідну вакансію, не знаємо, але на першій сторінці почерком священника зазначено “20 корон” [102, арк. 4]. 25 липня 1912 р. студентка Євдокія Деделюк, колишня жителька Балинець, яка назвала себе ученицею о. Т. Войнаровського, написала йому, що дуже добре вчиться, і попросила допомогти їй матеріально. На першій сторінці цього листа почерком священника

олівцем написано “5 корон”. 3 вересня 1913 р. ця ж дівчина надіслала о. Т. Войнаровському картку з подякою за його пожертву на навчання, розміром 10 корон [38, арк. 1–3], з чого можна зробити висновок, що за рік він допомагав їй двічі. Євдокія Демчук звернулася до священника з проханням вислати їй гроші на навчання [101, арк. 7–8 зв.]. Очевидно, він не відмовив, бо дівчина написала іншого листа з подякою [101, арк. 9].

Сам о. Т. Войнаровський в одному з своїх приватних листів писав про злиденне життя галицьких українців: позвільняли зі служби багатьох урядників, а ще, крім того, були тисячі безробітних. Дата написання цього тексту невідома, але, судячи зі змісту, йдеться про період після закінчення польсько-української війни. За словами священника, велика кількість людей у той час приходила до нього просити допомогу. Він написав, що віддає “останній крейцер”, бо ті люди не мали грошей навіть на харчі [85, арк. 34]. У 30-х роках о. Т. Войнаровський був членом Українського комітету допомоги безробітним і вбогим. Завдання цієї організації полягало у прийомі пожертв (грошей і потрібних речей чи продуктів). У місцевих філіях визначали розмір допомоги конкретним особам, які потребували підтримки. З метою уникнення підозр і зловживань точний звіт про діяльність цієї організації мав бути підписаний усіма її членами і збережений разом з іншими парохіяльними актами [418, с. 3]. Проживаючи у Львові, о. Т. Войнаровський надавав притулок у своєму помешканні кільком студентам, які не мали грошей на оренду житла [9, арк. 1–2; 153, арк. 1 зв.].

Інколи люди доручали о. Т. Войнаровському свої добродійні пожертви, щоб той розподіляв їх, як вважав за потрібне. Наприклад, Дмитро Добротвор вислав священникові 1 600 корон як пожертву на часопис “Українське слово”. При цьому згаданий благодійник зазначив, що о. Т. Войнаровський може частину цих коштів виділити на потреби сиріт [106, арк. 12–12 зв.]. Допомагав священник також українцям, які, боячись переслідувань із боку влади, були змушені емігрувати за кордон. Так, о. Т. Войнаровський пожертвував 20 доларів на оплату перебування юнаків з Відня у пластовому таборі. Місцевий парох о. С. Горникевич обрав двох хлопців: Романа і Льва, синів тутешнього політичного емігранта, колишнього

урядовця українського уряду, який, за словами священника, жив украй бідно. На думку о. С. Горникевича, згадані хлопці були дуже добре виховані, старший мав великий малярський хист. Тому він обрав саме цих юнаків, бо мав намір, використовуючи їхні здібності, заснувати у Відні український пластовий курінь [98, арк. 3].

Навіть на підставі цих кількох випадків (а такий перелік можна було б значно продовжити) видно, що о. Т. Войнаровський за змогою допомагав грішми як українським організаціям, так і окремим особам. Заразом він не лише сам давав їм кошти, але й дораджував митрополитові, кому краще надати стипендію, або хоча б матеріальну підтримку. Зокрема, на початку 1931 р. священник виділив 200 доларів Іванні Іваницькій, яка навчалася в Мілані. Студентка пообіцяла, що за змогою поверне гроші після закінчення студій [115, арк. 5]. У кінці цього ж року священник порадив І. Іваницькій письмово проінформувати митрополита про своє становище [115, арк. 10].

Велику увагу о. Т. Войнаровський приділяв також сиротам, кількість яких значно зросла протягом Першої світової війни. В цей час “Український єпархіальний комітет опіки над воєнними сиротами” заснував у Львові притулок. Спочатку вихованці жили в приміщенні “Народного дому”, але згодом члени комітету дійшли висновку, що там не було належних умов: через брак сонця підопічні почали хворіти на шкірні недуги, тому лікар наполегливо рекомендував перевезти їх у село, де вони могли б більше часу проводити на свіжому повітрі. За дозволом о. Т. Войнаровського весною 1916 р. усіх дітей з притулку вивезли до Збоїськ та поселили в палаті з великим парком, що була тоді власністю митрополита. Побут у Збоїськах вплинув дуже корисно на здоров’я вихованців [189, с. 19–20].

28 червня 1917 р із ініціативи В. Децикевича та о. Т. Войнаровського Галицьке намісництво у Львові затвердило Українське крайове товариство охорони дітей та опіки над молоддю (далі – УКТОДОМ). Діяльність товариства здійснювалася з використанням таких форм роботи, як розвиток педагогічних поглядів через видання відповідної літератури; участь у конференціях і конгресах, присвячених справі опіки над дітьми та молоддю; створення та утримання захистів, бурс, фахових шкіл;

співпраця з Віденською організацією опіки над дітьми та іншими подібними організаціями; внесення петицій до законодавчих органів, державної й крайової влади у цих справах. До притулку приймали занедбаних дітей з убогих чи морально деградованих сімей і воєнних сиріт греко-католицької конфесії віком від 2 до 14 років [278, с. 247–248].

Коли у вересні 1917 р. повернувся з неволі глава ГКЦ, представники всіх українських товариств вручили йому дар від громади – 312 000 корон, які утворили “Фонд ім. митрополита Андрея гр. Шептицького для українських сиріт” [189, с. 3]. Було створено товариство “Захист імені митрополита Андрея графа Шептицького для сиріт у Львові” [186, арк. 26]. Офіційними членами-засновниками організації стали: глава ГКЦ, єпископи Григорій Хомишин і Йосафат Коциловський, о. Климентій Шептицький та о. Тит Войнаровський [189, с. 3–4]. 24 березня 1918 р. товариство придбало маєток Посіч-Майдан у Богородчанському повіті, взявши на себе іпотечні борги колишніх власників. Для покупки митрополит пожертвував також свої особисті кошти. Рада товариства доручила управління маєтком виключно о. Т. Войнаровському, даючи йому директиву, з отриманих доходів спершу сплачувати борги. Лише розрахувавшись з кредиторами, слід було розпочати виконувати передбачену статутом діяльність, тобто утримання безпритульних дітей. До цього часу вихованцями опікувався у Львові “Український єпархіальний комітет опіки над воєнними сиротами” (їх тоді в притулку сс. василіянок налічувалось 220 осіб) [189, с. 5–6]. Для обговорення господарських планів та фінансових питань скликали Раду товариства (часто вдома в о. Т. Войнаровського) [130, арк. 17]. Безпосередньо маєтком керував Юрій Непадієвич. Всі найважливіші питання він обговорював з о. Т. Войнаровським або з о. В. Лициняком [140, арк. 10; 130, арк. 18], секретарем Ради товариства [130, арк. 8].

Заслугує на увагу лист від співробітника “Захисту ім. Митрополита Андрея графа Шептицького для сиріт”. Автор висловив о. Т. Войнаровському подяку за надану цілорічну платну відпустку після важкої недуги [95, арк. 1]. Цей документ свідчить, що священник умів оцінювати заслуги добрих робітників і допомагав їм

навіть тоді, коли вони втрачали працездатність, хоч з точки зору фінансової вигоди було краще просто забути про них і прийняти на роботу когось іншого.

У рамках норм господарської програми, затвердженої Станіславським воєводством у Посічі вирубували ліс [71, арк. 61]. У 1918 р. о. Т. Войнарівський прийняв рішення продати дрова Галицькому намісництву [72, арк. 19]. 4 січня 1920 р. товариство “Захист імені митрополита Андрея графа Шептицького для сиріт у Львові” дозволило фірмі “Лев і Людвік Кальмус” за оплату вирубувати дерева у лісах маєтку [62, арк. 12]. З цією організацією часто виникали непорозуміння через несвоєчасну виплату грошей [130, арк. 24 зв.].

Оскільки митрополія розparcelювала в 1920 р. землі в Зарваниці, то владика 15 листопада 1920 р. продав майже 232 морги вищезгаданому товариству, щоб воно заснувало там хліборобську школу. Однак через тривалу недугу о. Т. Войнарівського передано цю маєтність у розпорядження “Захисту ім. митрополита Андрея графа Шептицького для сиріт” щойно в січні 1924 р. [189, с. 11]. De jure товариство в 1918 р. придбало у п. Созанського також віллу в Коршові, але de facto покупцем був “Український єпархіальний комітет опіки над сиротами”, який не міг офіційно стати власником будинку через брак реєстрації. У 1927 р. приміщення було передано у користування сестрам василіянкам зі Словіти [130, арк. 25–25 зв.].

30 грудня 1920 р. товариство взяло на утримання львівський дитячий притулок, що існував при монастирі сестер василіянок. У серпні 1921 р. під час медогляду виявилось, що сімдесят дітей і одна сестра василіянка заражені інфекційною хворобою. Міська влада поставила вимогу негайно відокремити недужих. Знайти приміщення для таких дітей було важко через ризик поширення інфекції, тому о. Т. Войнарівський поселив їх у декількох кімнатах на першому поверсі митрополичої палати (владика тоді був в Америці) [189, с. 13]. У 1925 р. священник був обраний заступником голови товариства на семирічний термін (до 1932 р.), а в 1932 р. переобраний повторно [189, арк. 25–26]. 28 лютого 1934 р. на раді “Захисту імені митрополита Андрея графа Шептицького для сиріт у Львові” митрополит прийняв його резигнацію з даної роботи. Причиною стало непорозуміння з о. В. Лициняком, який наполіг на звільненні побережника лісів у Посічі, Л. Куровича,

у той час як о. Т. Войнаровський спочатку погоджувався із таким рішенням, однак згодом почав ставити його під сумнів [79, арк. 6–7]. Він також був членом товариства “Українська захоронка” [71, арк. 63 зв.].

Піклуючись про сиріт, о. Т. Войнаровський паралельно працював над підняттям освітнього рівня учнів початкових шкіл, які мали батьків. З цією метою він став членом “Руського товариства педагогічного” [281, с. 350]. Цю організацію створили в 1881 р. у Львові з метою заснування нових українських шкіл і вирішення різноманітних проблем у вже існуючих. Одним з завдань “Руського товариства педагогічного” було також сприяння спілкуванню дітей вдома та в навчальних закладах українською мовою. Ще однією функцією організації було надання в разі потреби її членам матеріальної та моральної допомоги [317, с. 2518]. Крім того, “Руське товариство педагогічне” було покликане протистояти полонізації українського шкільництва та забезпечувати соціальний захист учительства [285, с. 11–12]. Коли о. Т. Войнаровський після закінчення терміну своїх депутатських повноважень переїхав до Львова, на загальних зборах 1 квітня 1911 р. його обрали головою організації. Цю посаду він обіймав до 1 листопада 1913 р. У часі головування о. Т. Войнаровського (1912 р.) у товаристві проведено реформи. Старий статут, згідно з яким майже всі обов’язки повинна виконувати Головна управа, було змінено. На підставі нового статуту організацію перейменовано на “Українське педагогічне товариство” (далі – УПТ) [434, с. 8]. Його філії названо гуртками, що об’єднувалися на певній території в союзи гуртків. Таким чином, УПТ стало автономно-федеральною організацією [317, с. 2518].

За часів головування о. Т. Войнаровського організація також дбала про доступ дітей до україномовної книги. З огляду на нестачу відповідної літератури для молоді священик від імені Головного віділу товариства оголосив конкурс на кращі оповідання й повісті, комедії, драми, комедійки, казки, описи подорожей, популярно-наукові розвідки. Бажаними були передусім оригінальні твори, але приймалися також і переклади з європейських мов. Особливу увагу головний віділ товариства звертав на брак українських історичних оповідань і повістей, патріотичних поезій і співанок для молоді [370, с. 327]. З цією метою його дирекція пропонувала греко-

католицькому духовенству та вчителям надсилати замовлення на купівлю книжок, призначених на пам'ятки з нагоди закінчення навчального року, або на нагороду найкращим учням за старанність. Товариство пропонувало широкий вибір літератури – понад 100 різних видань. Серед них були брошури з художніми оповіданнями, казками, ілюстровані видання, історична література, а також молитовники. Ці книги мали гарну оправу і коштували, за словами представників товариства, дуже дешево (ціна – від сорока сотиків до двох корон). Для виховання молоді в релігійному дусі УПТ пропонувало також різноманітні образки, хрестики, медальйончики [385, с. 7].

Піклуючись про освіту і виховання молоді, священник розумів, що дуже важливим є також фізичний стан дітей. Щоб сприяти формуванню здорового юного покоління, він брав участь у роботі “Товариства вакаційних осель”, заснованого 16 квітня 1905 р. за сприяння митрополита з метою опіки над дітьми з українських бідних міських робітничих сімей. Помешкання їхні були убогі, зазвичай у підвалі, повітря – вологе і шкідливе для здоров'я. Найчастіше батько та мати працювали, а діти зранку були в школі, а після навчання залишалися без жодного нагляду на вулиці. За таких обставин вони не могли добре розвиватися, а про вигоди навіть не мали поняття.

Тому засновники товариства вирішили дати дітям можливість проводити літні канікули в селі. Існувало два способи, якими можна було досягти цієї цілі: створити табір або знайти сільських мешканців, охочих прийняти одну чи дві дівчинки у своєму домі [340, с. 368–370]. Вирішили використати обидва методи: заохотили заможніших людей запросити декількох дітей до своїх помешкань [353, с. 6–7], а для інших зорганізували табір, який називали оселею. Для цього відразу в перший рік існування товариства митрополит віддав у його розпорядження свій двір у Милованю. Користь була очевидною: перед виїздом діти виглядали дуже нужденними, а поверталися веселі та здорові. А оскільки вони часто були вихованцями польських шкіл, де не розмовляли українською, то майже всі в оселі покращували знання рідної мови і народних пісень [340, с. 368–370]. Ще будучи послом до Державної ради та, очевидно, приїжджаючи на канікули,

о. Т. Войнаровський опікувався табором на місці. Сприяв йому в цьому місцевий парох, о. Миколай Бачинський [420, с. 773–774]. Зі своїх власних заощаджень о. Т. Войнаровський віддав товариству 500 корон [267, с. 42]. У 1931 р. відсвяткували 25 років існування організації. У газеті “Мета” з цієї нагоди було надруковано статтю, автор якої висловив точку зору, що лише таким добродіям як владика Андрей та генеральний адміністратор столових дібр потрібно завдячувати, що товариство витримало світову економічну кризу та проіснувало до цього часу [428, с. 12]. Улітку цього року вдячні діти навіть зорганізували на честь о. Т. Войнаровського святковий вечір [50, арк. 29–30]. Священик також отримав звання почесного члена “Товариства вакаційних осель” [51, арк. 1].

Схожі табори окремо для дівчат і хлопців організовувало в будинках санаторію в Підлютому “Товариство охорони дітей і опіки над молоддю” [328, с. 199]. Ця організація також користувалася будинками на горі Соколі, біля Підлютого. У тих самих приміщеннях влаштовувало літні табори для дітей також “Українське гігієнічне товариство” [368, с. 10].

Співпрацював священик і з товариством “Пласт”. Перебуваючи на посаді генерального адміністратора столових дібр, о. Т. Войнаровський сприяв заснуванню молодіжних таборів [11, арк. 1 зв.]. У них пластуни не тільки зміцнювали фізичну силу та здоров’я, але й посилювали почуття національної свідомості. Починаючи з 1921 р. на землях ГКЦ біля сіл Підлютого й Осмолоди існували одно-двотижневі літні табори. Здебільшого діти там проживали в шатрах під відкритим небом [283, с. 37–38]. У 1924 р. Центральна адміністрація столових дібр надала “Пласту” занедбане приміщення поблизу річки Кам’янки з метою організації стаціонарного табору, у якому групи юнаків позмінно могли б перебувати протягом цілого літа. Молоді люди поставили щоглу з 27-метрової смереки, щоб повісити на ній національний прапор, вивезли 200 возів сміття, зрубали ялиці, з яких виготовили лежанки, дорогу з кругляків, меблі, спорудили кухню тощо [270, с. 103].

Керівники товариства створили першу комісію для перевірки табору, у якій взяли участь о. В. Лициняк, д-р Є. Гвоздецький, професор гімназії Тома Водяний із Тернополя та о. Т. Войнаровський [408, с. 101]. Побачивши результат праці молоді,

священик пообіцяв: “Заки я вмру, “Пласт” буде мати свій власний табір”. Він переконав митрополита надати товариству дозвіл на оренду площі на горі Соколі. Завдяки заходам о. Т. Войнарівського “Пласт” отримав від владики Андрея дерево для побудови споруд та їх умеблювання і частину необхідних грошей. Разом зі зв’язковим пластового куреня в Яворові І. Чмолою 68-річний священик ходив уздовж річки Лімниці, шукаючи місця для табору. Весною 1926 р. почалася будова. У липні вже був споруджений перший курінь [270, с. 103]. У цьому ж році на горі Сокол відбулася третя загальнопластова зустріч, на якій були присутні 300 пластунів та понад 1000 жителів навколишніх сіл [225, с. 125]. Згодом це місце стало осередком постійного вишколу й відпочинку молоді [198, с. 42]. За словами тогочасного часопису “Молоде життя”, землі, які владики Шептицький відступив пластунам, були розташовані “в найкращій частині митрополичих дібр” [341, с. 8]. Проіснували зведені споруди чотири роки. 26 вересня 1930 р. влада заборонила діяльність “Пласту”. Того дня товариство припинило своє легальне існування. 2 жовтня 1930 р. газета “Діло” повідомила, що невідомий підпалив табірні будинки на горі Соколі біля Підлютого [283, с. 55].

У 1926 р. священик отримав титул “Добродія “Пласту” з правом носити відзнаку вдячності Українського пластового уладу “за визначну поміч і працю” на користь товариства [50, арк. 26]. В архіві Національного музею зберігається лист від о. Севера Левицького, датований 5 листопада 1924 р. Його автор від імені Верховної пластової команди висловив о. Т. Войнарівському подяку за допомогу в організації літнього табору Коменця [21, арк. 1]. Крім того, митрополит Андрей надав товариству в 1929 р. ще одну ділянку землі для табору на Остодорі [270, с. 104]. Відстань між обома таборами становила 2 км.; від Підлютого Сокол віддалений на 6 км, а Остодір – на 4 км [421, с. III]. Існував пластовий табір також у митрополичих володіннях в Уневі [322, с. 7].

За згодою Центральної адміністрації столових дібр у церковних лісах неодноразово організовувало свої літні походи також Українське краєзнавче туристичне товариство “Плай”. Спеціально для цього в Підлютому було створено туристичну станцію яка діяла щорічно протягом 3 місяців (від липня до вересня

включно). За це члени “Плаю” займалися впорядкуванням та охороною виділеної їм місцевості [225, с. 124–125]. Крім того, о. Т. Войнаровський співпрацював із студентським “Товариством прихильників освіти” [71, арк. 33], “Соколом” [71, арк. 9, 23] “Музичним Товариством ім. Миколи Лисенка” [71, арк. 20–20 зв.] та “Просвітою” [71, арк. 7, 23]. Ще будучи сільським парохом, священник при читальнях і філіях “Просвіти” створював сільськогосподарські спілки. Він також сприяв на дуже вигідних умовах покупці “Просвітою” помістя в Милованю [246, с. 75].

Працюючи парохом П’ядик, о. Т. Войнаровський став членом і співзасновником товариства “Руський народний дім у Коломиї” в травні 1888 р. [125, арк. 3; 50, арк. 14]. Священик хотів стати членом “Народного дому” у Львові, але керівництво організації, яке в цьому місті складалося переважно з москвофілів, відмовилося його прийняти [215, с. 40]. Однак після Першої світової війни кількість симпатиків москвофільства, у тому числі і серед членів товариства, зменшилася [437, с. 11]. Таким чином ідеологічні перешкоди, які заважали священникові стати членом “Народного дому”, зникли, і він зміг вступити в цю організацію. 7 червня 1919 р. о. Т. Войнаровського було обрано заступником голови кураторії “Народного дому” (головою обрали Олександра Барвінського). Ця кураторія провела реставраційні роботи в Преображенській церкві, упорядкувала бібліотеку та музей [451].

Т. Войнаровський усвідомлював необхідність заснування українського університету. Не маючи змоги офіційно добитися його відкриття, представники інтелігенції вирішили створити в столиці Галичини Український таємний університет. Одним із його засновників був о. Т. Войнаровський [311, с. 208–209].

Після того, як українці програли війну за створення власної незалежної держави, багато молодих людей опинилося на еміграції. Щоб допомогти їм здобути освіту та працевлаштуватися, у 1922 р. у Подєбрадах (Чехословаччина) Український горожанський комітет за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Чехословаччини створив Українську господарську академію. Вона готувала фахівців сільського і лісового господарства – рільництва, садівництва, бджільництва та деяких інших спеціальностей сільськогосподарського профілю. Діяльність цього вишу також постійно перебувала в полі зору о. Т. Войнаровського [225, с. 133]. Священик був

членом громадського благодійного “Товариства прихильників Української господарчої академії” та сплачував членські внески [71, арк. 79]. 1 червня 1932 р. організація вислала о. Т. Войнаровському письмову подяку за активну підтримку справи утримання вишу [71, арк. 56–56 зв.]. 12 грудня 1934 р. управа цього ж товариства знову подякувала за “уважне відношення до нашої справи” і висловила сподівання, що за нагоди священик поширюватиме ідею товариства та заохочуватиме інших осіб ставати його членами” [225, с. 133–134].

Він також належав до числа тих громадських діячів, що проводили з поляками переговори щодо заснування українського університету у Львові. Зокрема, о. Т. Войнаровський обговорював це питання з графом Станіславом Лосем. У грудні 1922 р. той звернувся до священика з пропозицією заснувати український університет у Львові, попередньо ліквідувавши вже наявний такий самий навчальний заклад у Празі. На це о. Т. Войнаровський відповів, що обговорював дане питання з багатьма людьми, тому міг повідомити про одностайну думку української галицької інтелігенції щодо цього питання: український університет у Львові необхідний, але не менш потрібний він також і в Празі – для молоді, що емігрувала за кордон. Багато хто не бачив гарантій з боку польського уряду щодо безперешкодного функціонування українського вишу у Львові. А більш ліве крило інтелігенції вважало пропозицію відкриття університету у Львові і ліквідацію його в Празі хитрощами: якщо поляки таким чином повернуть до краю студентську молодь, вони матимуть можливість гнобити її політичними арештами і тим самим зроблять неможливим нормальне навчання. Копія цього листа була надана президії Міжпартійної ради, а та передала її сенатові українського університету [265, с. 118–119].

У відповідь граф написав священикові, що для укомплектування штату викладачів новоствореного львівського університету необхідно залучити професорів і доцентів з-за кордону, тобто з Праги [265, с. 120]. Цей лист о. Т. Войнаровський також надав президії Міжпартійної ради, а та у свою чергу передала його сенатові українського університету. Керівництво вишу, не маючи жодних гарантій, відповіло в досить категоричній формі: воно відмовляється вступати в будь-які переговори з графом, навіть за участю посередників, до того часу, поки він не буде офіційно

уповноважений провадити такі перемовини від імені польської влади. Але навіть у цьому випадку сенат обіцяв спілкуватися лише за посередництвом Міжпартійної ради, бо вважав справу українського університету однією з найактуальніших на той час. Враховуючи таку позицію українських професорів у Празі, Міжпартійна рада вислала їм копію листа до о. Т. Войнарівського, у якому просила священика припинити листування з графом С. Лосем, оскільки вона не узгоджується з позицією української інтелігенції [265, с. 122].

Сам священик розповів у своїх спогадах про мотивацію, до якої він вдавався протягом листування з графом. Т. Войнарівський стверджував, що молодь із Наддніпрянської України ставилася до Польщі прихильно, тому у випадку відкриття на Галичині українського вишу, вона масово вступала би в нього, впливаючи, безперечно, на місцеве українське юнацтво. Це призвело б до покращення стосунків обох націй і створило б основу для їх мирного співжиття. За словами о. Т. Войнарівського, цей аргумент виявився переконливим для графа. Проте представники українського політичного проводу звернулися до священика з вимогою припинити листування, бо “наша нація не прийме університету з рук поляків” [207, с. 70]. Л. Зашкільняк пояснює таку позицію тим, що в цей час міжнародно-правовий статус українських земель у складі Польщі ще не був чітко визначений і українці сподівалися на офіційне визнання Радою амбасадорів незалежності ЗУНР. Саме тому Міжпартійна рада українських партій відмовилась від будь-яких контактів із польським урядом [233, с. 436]. Оцінюючи позицію та дії о. Т. Войнарівського, потрібно звернути увагу на те, що він не приймав самостійного рішення, а був змушений зважати на точку зору інших представників української інтелігенції.

У листопаді 1923 р. священик усе ж таки вручив Міністерству закордонних справ меморіал, у якому, подаючи огляд тогочасної світової політики, вказував на необхідність справедливого розв’язання української проблеми. Але ці заходи не були успішними через негативне ставлення до українців міністра Станіслава Грабського [207, с. 72–73].

Згодом, у 1924 р., о. Т. Войнарівський, переписуючись із графом Лосем, констатував, що галицькі поляки в той час були проти відкриття українського

університету у Львові, але погоджувалися на заснування українського вишу філософського й правничого профілю в Кракові. Священик не міг не признати логіку таких суджень, якщо дивитися на проблему з погляду їхніх власних інтересів. Адже тоді почнеться вплив української молоді з регіону та потрапляння її під контроль і повну залежність від польського народу. Найважливішою для поляків він вважав перспективу вивезення студентами грошей з Галичини до Кракова. Та навіть такі жертви, за словами о. Т. Войнарівського, не принесли б українцям відчутної користі, бо не було великої потреби у фахівцях двох вищеназваних спеціальностей, до того ж українців у польській державі неохоче приймали на роботу. Священик передбачав, що за таких обставин лише близько 5 % випускників цього закладу отримали би посади. Це були б особливо лояльні до влади люди. Заснування українського університету у Львові на той час о. Т. Войнарівський також вважав нереальним, бо був впевнений, що навіть якби уряд прийняв ухвалу про його відкриття, то громадяни польської національності вдалися б до публічних акцій протесту, щоб не допустити цього [44, арк. 1 зв.].

Т. Войнарівський також знаходив час на вивчення української історії (у тому числі розвитку українсько-польських економічних стосунків) [250, с. 165]. Основною його працею вважається “Економічне положення українського народу в Польщі”, перший том якої вийшов у Відні, а другий залишився у рукописі. Заслуговують на увагу такі твори священика: “Вплив Польщі на економічний розвиток України”, “Польща на Сході й Заході” [319, с. 636], “Про охорону селянської власності та її дальші висновки” [81, с. 1–57], “Деякі зауваження на сербський законопроект про народне господарство” [82, арк. 1–9], “Що руйнує наше селянство і чи є яка рада тій руїні запобігти?” [83, арк. 1–2].

Тривалий період о. Т. Войнарівський працював над масштабним твором “Українська земля і люди”. За його задумом це мав бути цикл історичних, статистичних, демографічних розвідок про політичний, економічний і духовний розвиток українського народу під чужинським пануванням. Йосиф Гронський, аналізуючи цю працю, звернув увагу на добру літературну німецьку мову, влучні стилістичні правки тексту й зазначив, що автор використав обширну літературу,

зокрема давньоруські літописи, твори Длугоша, Зіморовича, Зубрицького, Карамзіна, Татищева [282, с. 404]. Інформацію, яку оприлюднив о. Т. Войнаровський, використовували інші тогочасні представники української інтелігенції. Про це дізнаємося з листа Станіслава Дністрянського, який повідомив священникові, що видав у минулому році велику інформаційну брошуру про Україну французькою і англійською мовами. Вийшла вона також у скороченому вигляді чеською мовою. Один англійський примірник автор вислав Т. Войнаровському, щоб той переконався, що він використовував ті історичні дані, які свого часу оприлюднив священник [104, арк. 15 зв.].

На окрему увагу заслуговує автобіографічний твір “Низка споминів з мого життя” надрукований за кордоном після смерті о. Т. Войнаровського (1961) [207, арк. 1–2]. Тут автор детально розповів про ті події свого життя, які він сам вважав найважливішими. Особлива цінність праці для дослідника полягає в тому, що, подаючи читачеві інформацію про свою діяльність, священник також висловлював власну точку зору стосовно тих чи інших тогочасних суспільно-політичних проблем та вказував на мотиви тих чи інших вчинків.

Інколи о. Т. Войнаровський використовував псевдонім Slepowron Eugen [308, с. 451]. Переписувати і редагувати тексти праць йому допомагали В. Сінгалевич [155, арк. 22–23 зв.] та С. Дністрянський [104, арк. 13 зв.]. У свою чергу о. Т. Войнаровський у 1927 р. на прохання С. Дністрянського перевіз його книги з Відня до Львова і продав. За словами автора, священник тим самим врятував їх від “загибелі” [104, арк. 9–10, 13]. Отримані кошти о. Т. Войнаровський вислав до Відня С. Дністрянському [104, арк. 11 зв.]. Деякі книги священника, за дорученням автора, друкував у Відні Кость Близнюк [89, арк. 24–24 зв.]. І переправляв їх окремими партіями до Львова, бо вислати всі примірники зразу було небезпечно з огляду на можливість конфіскації поляками [22, арк. 1; 89, арк. 48–48 зв.]. Деколи доводилося посилати по одному примірнику [89, арк. 24–24 зв.]. К. Близнюк повідомив священника, що частину з книг, як той і просив, він вислав усім австрійським і німецьким університетам, а також усім українським студентським організаціям в Австрії і Німеччині [22, арк. 6 зв.].

Зваживши на потребу українців Галичини й Буковини в щоденній україномовній періодиці, о. Т. Войнаровський за свої власні кошти почав видавати часопис “Нове слово” [33, арк. 1; 165, арк. 1–2]. Це була популярна ілюстрована газета національно-демократичного напрямку. Виходила вона у Львові щоденно, окрім неділь і українських свят, що свідчить про виконання церковної заповіді “святкування святого дня”. Цей часопис побачив світ у 1912 р. й мав 12 000-й тираж [316, с. 1782; 33, арк. 1]. Ідея видання “Нового слова” появилася внаслідок того, що серед широких кіл населення зростав інтерес до питань громадського та політичного характеру. Ними цікавилися як селяни, так і міські робітники й ремісники, тому щоденник подавав у доступній формі відомості про важливі події в Австрії та за кордоном [336, с. 2], зокрема про справи, які вирішувалися в сеймі [383, с. 1–3; 394, с. 2–3], про діяльність духовенства греко-католицької церкви [379, с. 2], а також інформацію про розвиток усіх галузей науки. У кожному номері містився уривок художньої повісті чи оповідання про українську історію, яка, на думку редакції “Нового слова”, не була широковідомою. Таким чином, часопис сприяв зростанню інтелекту й розширенню світогляду малоосвічених людей. Ще одним завданням газети було витіснити з середовища українських міщан польські періодичні видання, які поширювали антиукраїнську агітацію та сприяли байдужості до національних ідеалів. Усупереч їм “Нове слово” намагалася поборювати польську гегемонію та москвофільську пропаганду. Водночас газета старалася виховувати в народі завзяття до боротьби з ворогами, а також до тривалої праці на полі культурного й господарського розвитку [336, с. 2].

Щоб бути конкурентноздатним, “Нове слово” коштувало дуже дешево – 4 сотики за 1 примірник у Львові й 6 сотиків в усіх інших населених пунктах (враховувалась вартість транспортування) [324, с. 1]. Крім того, адміністрація щоденника постановила, що кожного ранку примірники намагатимуться доставляти до точок продажу у Львові швидше, ніж туди привозитимуть інші часописи. Того ж дня газету висилали до Коломиї, Станіславова, Стрия, Перемишля, Тернополя [335, с. 10].

Як людина, обізнана з історією, о. Т. Войнаровський усвідомлював, що однією з причин втрати незалежності українського народу були внутрішні розбрати, а отже, успіх боротьби за власну державу залежить від об'єднання всіх національних організацій. Тому хоч сам священник належав до УНДП та навіть був обраний від неї послом до парламенту, він розумів, що захист загальнонаціональних інтересів повинен стати першорядним питанням. Усі інші наміри, задля яких заснуються будь-які українські політичні організації, мусять відступити на другий план. Виходячи з цього, редакція “Нового слова”, як самостійного, матеріально незалежного від будь-якої організації часопису, зобов'язалася, за змоги, уникати критики інших партій, окрім тих випадків, коли вони діятимуть усупереч прагненню українського народу до незалежності. Така позиція давала можливість сконцентрувати сили на боротьбі з політичними супротивниками. Редакція переконувала читачів, що метою цієї боротьби є отримання автономії Східної Галичини [336, с. 2–3].

З метою заохотити якомога більшу кількість людей читати “Нове слово”, о. Т. Войнаровський у травні 1912 р. розпорядився безкоштовно вислати передплатникам часопису написану ним книжку “Вплив Польщі на економічний розвиток Руси-України”. Для того, щоб міські жителі, які купували газету в роздрібній торгівлі, також могли отримати подарунок, у 5 окремих номерах було надруковано по одному купону. Кожному, хто принесе або вишле в редакцію ці купони, було обіцяно ту саму книжку [398, с. 5].

У 1912 р. побачило світ 130 номерів часопису. Проте в червні цього року власник кам'яниці, у якій було розташовано друкарню “Нового слова” без попередження розірвав контракт і здав приміщення в оренду під кінотеатр. Відповідно друкарня та розміщені в ній папери й реманент були пошкоджені; видавництво зазнало значних збитків [367, с. 3]. Унаслідок цього протягом наступних восьми місяців газета не виходила. Упродовж вимушеної перерви до редакції надійшло декілька тисяч листів із проханнями відновити видавництво часопису. Номер 132 був надрукований аж 7 лютого 1913 р. [359, с. 2]. Коли вийшов номер 131 невідомо, бо у Львівській національній науковій бібліотеці України

імені В. Стефаніка, де зберігаються всі інші номери “Нового слова”, його немає. Можливо, примірники були частково або повністю знищені під час руйнування друкарні. Незважаючи на значні фінансові збитки, редакція газети постановила, що передплатники, які розрахувалися за газету ще минулого року, будуть отримувати щоденник до того часу, поки не вичерпаються усі вже витрачені ними гроші [346, с. 4]. У часі Першої світової війни, видавництво “Нового слова” знову було припинене, на цей раз остаточно.

У 1928 р. о. Т. Войнаровський співпрацював з членами УНДО у справі підготовки до загальних зборів видавничої спілки “Діло”, за що отримав подяку від президії цієї політсили, датовану 31 грудня 1928 р. Її автори написали, що успіхові зборів вони великою мірою завдячують зусиллям священика, яких він докладав, будучи важко хворим [75, арк. 7].

Крім того, о. Т. Войнаровський був головою видавничої спілки газети “Українське слово” [110, арк. 6].

Багато уваги генеральний адміністратор столових дібр приділяв Національному музею. Заснований як церковний музей у 1905 р. владикою Андреем Шепитцьким, він згодом був розширений і переданий під опіку окремої кураторії [315, с. 1419]. 3 березня 1912 р. митрополит за участю о. Т. Войнаровського здійснив чин посвячення нового приміщення для цього закладу [397, с. 7]. У 1913 р. його найменували Національним музеєм [449]. Дослідниця Ліліана Гентош вважає, що ця установа стала найважливішим осередком акумулювання культурних надбань та ключовим елементом творення мистецького середовища [227, с. 264].

Незважаючи на зайнятість господарськими, політичними та церковними справами, священик докладав зусиль для збагачення колекцію музею новими експонатами. Зокрема, він отримав від А. Андрєшина, дяка з Коршова, старовинну рукописну церковну книгу, щоб поповнити нею колекції музею, а колишньому власникові пообіцяв повернути натомість екземпляр сучасного видання [86, арк. 1]. Загалом о. Т. Войнаровський пожертвував Національному музею 123 предмети, що становило 0,16 % всіх збірок закладу [230, с. 76], зокрема, картину “Верховинець”. На ній під зображенням у лівому кутку є ініціали “А. Ш.”, а на звороті, вгорі –

дарчий напис “Всеч[есному] о[тцю] Титу Войнаровському на пам’ятку хвиль довгих розмов – спільних праць і намірів і щирої приязни. Підлюте. + Андрей Митрополит, 4 липня 1905” [232, с. 51–52]. У 1936 р. він подарував музею свій особистий архів [190, с. 45], який зберігається до сьогоднішнього дня. Допомагав священик також грошовими пожертвами. Зокрема, у 1934 р. пожертвував 110 злотих [190, с. 15], а в 1936 р. подарував 22 000 доларів [207, с. 74]. Зацікавлення в поповненні колекцій беззаперечно свідчить про те, що він добре усвідомлював важливість знання народної історії та культури для майбутнього розвитку нації.

Митрополит як засновник закладу особливо дбав про збагачення його колекцій, але попередньо радився з о. Т. Войнаровським щодо кожного екземпляру. Це чітко видно з листа до священика В. Сінгалевича (1926 р.). Автор, який на той час перебував у Відні, повідомив про можливість придбання для Національного музею цінної архівної збірки за 500 доларів. В. Сінгалевич був переконаний, що митрополит, перед тим, як прийняти рішення про покупку, буде радитися з о. Т. Войнаровським. Тому попросив священика не накладати фінансове вето, а висловитися на користь придбання цих документів [155, арк. 10–11]. Т. Войнаровський також вислав В. Сінгалевичу до Відня кошти на придбання й транспортування до Львова бібліотеки, купленої для музею в доктора Залізняка [155, арк. 6–7]. Улітку 1925 р. Т. Войнаровський повідомив митрополита, що, згідно з його інформацією, у Відні зберігається дуже цінний архів уряду ЗУНР, а також архів, отриманий від австрійського уряду, матеріали якого стосуються Галичини. Священик висловив переконання, що це був би цінний здобуток для Національного музею [177, арк. 42 зв.]. Для потреб музею Центральна адміністрація столових дібр надавала також своє дерево [181, арк. 28].

Т. Войнаровський турбувався також про утримання приміщення закладу в належному стані. В одному з листів до священика керівник музею І. Свенціцький просив піклуватися про заклад у часі його відсутності у Львові, зокрема про утримання в належному стані даху [152, арк. 1 зв.]. В іншому листі той самий автор звернувся до генерального адміністратора столових дібр з проханням дати розпорядження щодо доставки з Крилоса і Залукви вибраних заздалегідь

старовинних предметів [31, арк. 1]. У часі війни багато членів Кураторії Національного музею були депортовані в Росію і тоді о. Т. Войнаровський отримав вакантну посаду у цьому керівному органі [230, с. 85].

Священик також був зацікавлений у поширенні відомостей про розвиток українського мистецтва в польській державі. Він був впевнений, що статтю на дану тему необхідно розмістити в часописі “Miesiecznik polski”. Оскільки музей не мав грошей на оплату гонорару за її написання, о. Т. Войнаровський переконував митрополита виділити на це кошти. [43, арк. 1]. З вищесказаного випливає, що о. Т. Войнаровський не лише переймався проблемами збереження предметів української старовини, але й вважав за необхідне популяризувати українську культуру у світі.

Одночасно суміщуючи декілька посад, священик намагався максимально ефективно використовувати час. Навіть у Відні у вересні 1926 р. працював у лікарні в часі хвороби [155, арк. 12 зв.].

Помер о. Т. Войнаровський 21 лютого 1938 р. на 83-му році життя та 58-му році священства [329, с. 126]. Похований на Личаківському кладовищі у спільному гробівці митрополитів, єпископів та каноніків ГКЦ, що розташований на полі № 6, неподалік від головного входу на цвинтар [309, с. 83].

Незважаючи на зайнятість душпастирськими та господарськими обов'язками, які були пріоритетними в його житті, о. Т. Войнаровський знаходив час для політичної діяльності. Його перебування на посаді посла до австрійського парламенту та головування в 1923 р. в УНДП, а також членство в роботі Загальної української ради свідчать про приналежність священика до числа провідних галицьких політиків. Позиція о. Т. Войнаровського упродовж переговорів між представниками польської влади та Є. Петрушевичем вказує на далекоглядність та вміння правильно оцінювати перспективи. Просвітницька діяльність священика, зокрема робота в товаристві “Рідна школа”, є доказом його зацікавлення в поширенні сфери вживання української мови та покращенні освітнього рівня молоді. Піклування о. Т. Войнаровського про фізичне здоров'я дітей та юнаків засвідчує його співпраця з “Пластом” і “Товариством вакаційних осель”. Задля підняття інтелектуального

розвитку та рівня патріотизму українських селян і міських робітників священник видавав газету “Нове слово”.

ВИСНОВКИ

1. Сучасний стан української історичної науки вимагає активізації наукових пошуків, які, передусім, повинні бути спрямовані на вивчення життєвого та творчого шляху осіб, чия діяльність в радянський період замовчувалася в силу ідеологем та обмежень. Такою історичною персоналією був о. Т. Войнаровський – священник, активіст, громадсько-політичний діяч.

2. Здійснений аналіз наукової літератури засвідчив відсутність систематичного комплексного дослідження його церковної та громадсько-політичної діяльності. Тривала праця о. Т. Войнаровського зумовила наявність значної кількості документальних матеріалів, які склали основу джерельної бази дослідження. Документальні матеріали та джерела особового походження були використані для реконструкції життєвого шляху та відображення основних напрямів його діяльності. У цілому джерельна база роботи є достатньо репрезентативною для вирішення поставлених завдань.

3. Методологічна основа дослідження, яка спирається на принципи об'єктивності, історизму та системності, являє собою симбіоз сучасних підходів до історико-біографічних досліджень, що забезпечили комплексне вивчення поставленої в роботі проблеми, її всебічне висвітлення та досягнення обґрунтованих неупереджених висновків.

4. Виховання в священничій родині, яка за легендою походила від племінника гетьмана І. Мазепи, Андрія Войнаровського, а також навчання на богословському факультеті Львівського університету справили значний вплив на формування особистості о. Т. Войнаровського. Сучасники відгукувалися про нього як про ідеаліста-патріота, що відзначався добротою та здатністю співпереживати. Зауважували вони також спроможність о. Т. Войнаровського раціонально мислити та швидко орієнтуватися в нових ситуаціях. Він належав до числа найавторитетніших людей серед галицьких українців.

5. Як священник о. Т. Войнаровський намагався виховати у своїх парохіян християнські чесноти та викоринити ті риси, які, церква вважає недоліками. Зокрема, заохочував їх відвідувати храми та борюся з такими гріхами як алкоголізм, тілесна

розпуста та жадоба збагачення. Він публічно протестував проти намірів священників-москвофілів злитися з російською православною церквою. Причиною конфлікту товариства “Народний дім” із сестрами василіянками о. Т. Войнарівський назвав виховання монахинями молоді у католицькому дусі. На його думку, саме це призвело до незадоволення москвофілів, які на початку ХХ ст. домінували в “Народному домі”. Не оминав о. Т. Войнарівський своєю увагою вдів священників і неодноразово надавав матеріальну допомогу їхнім сім’ям. Будучи головою Фонду вдів і сиріт по священниках, сприяв наданню пенсій родинам покійних душпастирів. Т. Войнарівський мав великий авторитет в очах владики Шептицького. Висвітлено заходи священника, спрямовані на визволення митрополита з російської неволі під час Першої світової війни.

6. Т. Войнарівський відзначався здібностями талановитого фінансиста й господарника. Його характерними рисами були далекоглядність і здатність прогнозувати ситуацію. Це проявилось, зокрема, у сприянні розширенню володінь митрополії шляхом купівлі нею нових фільварків, витрати на які згодом окуповувалися і придбана нерухомість починала давати прибутки. Масштабність мислення о. Т. Войнарівського виявилася в успішному втіленні в життя його ідеї побудови залізниці в лісах митрополії для транспортування деревини. Ретельний контроль священника за ходом господарських робіт, намагання знати їх деталі сприяли збільшенню доходів ГКЦ. Завдяки отриманим прибуткам митрополит Шептицький мав змогу здійснювати харитативну діяльність. Зокрема, церква жертвувала значні суми на утримання сиротинців, надання стипендій для студентів та допомогу українським молодіжним організаціям.

7. Т. Войнарівський, як і багато інших представників греко-католицького духовенства того часу, трудився також задля покращення матеріального становища українських селян. Маючи непересічні здібності та особливий талант до підприємницької діяльності, він міг працювати виключно на власне збагачення та зрештою стати одним із найзаможніших людей Східної Галичини. Натомість священник, керуючись альтруїстично-патріотичними мотивами, проводив парцеляцію поміщицьких маєтків, не маючи з того жодної власної матеріальної вигоди. Щоб

допомогти селянам отримати кредити, о. Т. Войнаровський став співзасновником парцеляційного товариства “Земля” та ЗГБ. Завдяки його праці сотні сімей змогли придбати нові земельні ділянки, необхідні для виживання поширених у той час багатодітних родин.

8. Основною передумовою здобуття політичної незалежності нації о. Т. Войнаровський вважав її матеріальне забезпечення. Заради покращення фінансового становища галицьких українців священник також брав участь у діяльності господарських кооперативів, був співзасновником “Краєвого союзу для збуту худоби”. Як голову “Сільського господаря” о. Т. Войнаровського запросили до участі в роботі Львівської хліборобської палати. Він був також членом Краєвої централі для господарської відбудови Галичини. Ця організація займалася ліквідацією наслідків війни для господарства краю. Широке коло обов’язків, безсумнівно, вимагало затрат часу та енергії, що є беззаперечним доказом його жертвності.

9. Короткотермінове головування в УНТП (1923), а також членство в роботі Загальної української ради та комісії-матки в УНДО свідчать про приналежність о. Т. Войнаровського до української політичної еліти. Будучи послом до Державної Ради, він подавав до Палати послів законотворчі ініціативи, спрямовані на покращення становища галицьких селян. Проте, вони не мали належної підтримки. Це призвело до розчарування о. Т. Войнаровського в ефективності парламентських методів боротьби. Пізніше він написав у своїх спогадах, що в Державній Раді мала вирішальне значення кількість голосів, а не вагомість аргументів. У результаті священник відмовився балотуватися до парламенту на наступну каденцію. Таке рішення є доказом того, що престиж не був для нього пріоритетом. Позиція о. Т. Войнаровського під час переговорів між представниками польської влади та Є. Петрушевичем вказує на далекоглядність та вміння правильно оцінювати перспективи.

10. Заради підняття рівня інтелектуального розвитку та патріотизму галицьких українців о. Т. Войнаровський боровся з полонізацією освіти. Завдяки активній участі в роботі товариства “Рідна школа”, священник був обраний його головою. Працюючи парохом на Станіславівщині, він заснував і утримував власним коштом бурсу, де

навчалися здібні місцеві хлопці. Турбота про патріотичне виховання молоді, виявилася у співпраці о. Т. Войнаровського з “Пластом”. За активну допомогу його нагородили відзнакою вдячності Українського пластового уладу. Співпраця з “Товариством вакаційних осель” свідчить про піклування о. Т. Войнаровського не лише про освіту, але й про здоров’я молоді.

Священик працював заради підняття культурно-освітнього рівня українського народу. Дбаючи про розвиток галицької україномовної преси, о. Т. Войнаровський за своїм коштом видавав газету “Нове слово”, яка виходила до початку Першої світової війни. Часопис надавав відомості про події в Австро-Угорщині та за кордоном. Матеріал висвітлювався так, щоб навіть малоосвічені робітники та селяни могли розуміти його зміст. Редакція газети намагалася виховувати в читачів патріотичні почуття та боролася з польською й москвофільською антиукраїнською пропагандою. Т. Войнаровський не ставив собі за мету передусім отримати матеріальні прибутки від продажу часопису, тому його ціна була невеликою та відповідала купівельним спроможностям навіть низькооплачуваних малоосвічених робітників. Священик був також обраний членом кураторії Національного музею та приділяв велику увагу поповненню колекцій закладу. Це свідчить, що, незважаючи на прагматизм, притаманний діловим людям, він усвідомлював важливість знання історії для забезпечення майбутнього розвитку нації.

Враховуючи сказане вище, можемо стверджувати, що о. Т. Войнаровський, відзначався непересічною працездатністю та працьовитістю. Як людина з широким світоглядом, священик не зосереджувався на праці в якомусь певному напрямі, а дбав про забезпечення широкого спектру духовних, матеріальних та культурних потреб українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ

Державний архів Львівської області

Ф. 26.

1. Оп. 1. – Спр. 135. Переписка с ректоратом и церковными учреждениями по учебным вопросам, программы лекций. – 34 арк.

Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника, НАНУ

Відділ рукописів

Ф. 11. Барвінські

2. Оп. 1. – Спр. 804. Листи Тита Войнаровського до Олександра Барвінського. – 7 арк.

Ф. 9. Колекція окремих надходжень

3. Оп. 1. – Спр. 4106. Фотопортрети українських послів до австрійського парламенту із зазначенням партійної приналежності. – 1 арк.

Ф. 206. Щурата Василя Григоровича

4. Оп. 1. – Спр. 441. Лист Т. Войнаровського до Василя Щурата. – 1 арк.

Ф. 167. Біографічний словник Левицького І.

5. Оп. 2. – Спр. 566. Войнаровський Тит. – 10 арк.

Національний музей ім. А. Шептицького у Львові

Відділ рукописів

Фонд Тита Войнаровського

6. Рк. 3296.

7. PK. 3298.
8. PK. 3306.
9. PK. 3308.
10. PK. 3312.
11. PK. 3313.
12. PK. 3323.
13. PK. 3334.
14. PK. 3338.
15. PK. 3340.
16. PK. 3342.
17. PK. 3343.
18. PK. 3351.
19. PK. 3352.
20. PK. 3358.
21. PK. 3363.
22. PK. 3367.
23. PK. 3378.
24. PK. 3384.
25. PK. 3389.
26. PK. 3407.
27. PK. 3412.
28. PK. 3419.
29. PK. 3425.
30. PK. 3428.
31. PK. 3510.
32. PK. 3515.
33. PK. 3527.
34. PK. 3533.
35. PK. 3534.
36. PK. 3542.

- 37. Рк. 3546.
- 38. Рк. 3583.
- 39. Рк. 3587.
- 40. Рк. 3597.
- 41. Рк. 3603.
- 42. Рк. 3604.
- 43. Рк. 3707.
- 44. Рк. 3710.
- 45. Рк. 3712.
- 46. Рк. 3729.
- 47. Рк. 3730.
- 48. Рк. 3750.
- 49. Рк. 3778.

Центральний державний історичний архів України у Львові

**Фонд 682. Войнаровський Тит (1856 – 1938) мітрат,
адміністратор маєтків греко-католицької митрополії,
церковний і громадський діяч**

Опис. 1.

50. Спр. 1. Метрики, свідоцтва, посвідчення та ін. особисті документи. – 35 арк.

51. Спр. 2. Грамота про обрання Войнаровського Т. почесним членом товариства вакаційних осель у Львові. – 1 арк.

52. Спр. 3. Справа про парцеляцію та купівлю-продаж с. Годи, повіт Станіслав. – 43 арк.

53. Спр. 4. Справа про купівлю-продаж і парцеляцію земельних ділянок маєтку в с. Коршів, повіт Станіслав. – 80 арк.

54. Спр. 6. Справа про банкрутство власників маєтку в с. Милованє, повіт Станіслав. – 122 арк.

55. Спр. 7. Справа про судовий спір між кредиторами і спадкоємцями маєтку в с. Милованє, повіт Станіслав. – 87 арк.
56. Спр. 9. Справа про придбання товариством “Просвіта” маєтку в с. Милованє, повіт Станіслав та заснування там господарсько-садівничої школи. – 77 арк.
57. Спр. 10. Справа про парцеляцію і роздрібний продаж маєтку в с. Милованє, повіт Станіслав. – 147 арк.
58. Спр. 11. Справа про парцеляцію земельних ділянок маєтку в с. Олеша, повіт Станіслав. – 53 арк.
59. Спр. 12. Листування з адміністрацією столових дібр в м-ку Перегінську про витрату коштів на господарські потреби. – 32 арк.
60. Спр. 13. Справа про купівлю-продаж земельних ділянок маєтку в с. Сопів, повіт Станіслав. – 28 арк.
61. Спр. 14. Листування Войнаровського Т. з гірничим управлінням в м. Станіславі та адвокатами про надання дозволу на пошук корисних копалин в околицях сіл Милованє, Буківка, Олешів та ін. – 19 арк.
62. Спр. 15. Листування з деревообробною фабрикою “Леон Кальмус” в місті Станіславі про купівлю-продаж лісоматеріалів та взаєморозрахунки. – 48 арк.
63. Спр. 16. Листування з Земельним гіпотечним банком у Львові про сплату заборгованості Станіславського єпископства та купівлю-продаж земельних ділянок. – 56 арк.
64. Спр. 17. Угода, укладена між Шептицьким та Горалевичем Я. про працевлаштування його на посаду директора центральної адміністрації митрополичих дібр. – 3 арк.
65. Спр. 18. Звіт Мельника А. про результат службової поїздки до с. Крилоса. – 8 арк.
66. Спр. 19. Фінансово-господарська документація Войнаровського Т. – 69 арк.
67. Спр. 20. Листи дирекції Земельного іпотечного банку до Войнаровського Т. про участь у засіданнях, нарадах. – 43 арк.
68. Спр. 21. Листи дирекцій, крайових банків у Варшаві, Відні, Кракові до Войнаровського про взаєморозрахунки. – 50 арк.

69. Спр. 27. Звернення Войнаровського Т., Філяса П. і Хотинецького К. до австрійського уряду про реабілітацію репресованих уніатських священників. Копія. – 3 арк.

70. Спр. 28. Меморандум папі Римському Бенедикту XV про долю й становище українського католицького духовенства, складений Войнаровським Т., Хомишином Г. Та Філясом П. Копія. – 7 арк.

71. Спр. 30. Листи товариств “Земля”, “Сокіл”, “Просвіта” та ін. до Войнаровського Т. про співпрацю. – 79 арк.

72. Спр. 31. Листи і запрошення від Галицького намісництва, Міністерств віросповідань і освіти та ін. державних установ до Войнаровського Т. про співпрацю. – 36 арк.

73. Спр. 32. Листи товариства “Сільський господар” до Войнаровського Т. про участь у засіданнях президії. – 21 арк.

74. Спр. 34. Листи культурно-освітніх установ, інститутів до Войнаровського Т. про свою діяльність та співпрацю. – 16 арк.

75. Спр. 35. Листи від політичних партій: УНДО, Народної організації українців у Львові та ін. до Войнаровського Т. із запрошеннями взяти участь у засіданнях, зборах і нарадах. – 25 арк.

76. Спр. 36. Запрошення від Українського пластового уладу у Львові до Войнаровського Т. на засідання комітету. – 7 арк.

77. Спр. 40. Статути і протоколи засідань членів господарської ради і землеробства. – 47 арк.

78. Спр. 43. Звернення та регламент Загальної Української Ради. – 9 арк.

79. Спр. 60. Протоколи засідань членів Товариства опіки над сиротами ім. А. Шептицького у Львові. – 7 арк.

80. Спр. 66. Реферат “Вплив Польщі на економічний розвій Руси-України”. – 87 арк.

81. Спр. 67. Реферат “Про охорону селянської власности та її дальші висновки”. – 57 арк.

82. Спр. 68. Стаття “Деякі зауваження на сербський законопроект про народне господарство”. – 9 арк.
83. Спр. 71. Стаття “Що руйнує наше селянство і чи є яка рада тій руїні запобігти?”. – 102 арк.
84. Спр. 81. Листи товариствам і банкам. – 27 арк.
85. Спр. 82. Листи до Олесницького Є., Стефанського І., Шептицького А. та іншим особам. – 48 арк.
86. Спр. 83. Листи Андреїшина А., Антоневича Ю., Аргазінського Й., Баб’яка М. і Байдали С. – 7 арк.
87. Спр. 84. Те ж Барана С., Бариша Р., Барнацького А. і Барнича В. – 17 арк.
88. Спр. 86. Те ж Бервіда О., Берецької Є., Білинської М., Біляка С. – 21 арк.
89. Спр. 88. Те ж Близнюка К. – 75 арк.
90. Спр. 90. Те ж Бойка І., Боргера Й., Борея Л., Бортийчука М. – 22 арк.
91. Спр. 95. Те ж Витвицького С., Вінтерфельда Л., Віцке Ф., Воєвідка Павліни, Войнаровського Д., Волошина М., Воробця М. – 15 арк.
92. Спр. 96. Те ж Гаврисевича М., Гампеля Е., Галперна Й. – 12 арк.
93. Спр. 97. Те ж Гамера С., Ганицького і Ганкевичів: Клима, Льва і Остапа. – 24 арк.
94. Спр. 98. Те ж Ганущака Д. – 55 арк.
95. Спр. 99. Те ж Ганкіна О., Гарбуза С., Генгеля Й., Гершталя С. – 14 арк.
96. Спр. 100. Те ж Гвоздецьких: Євгенії, Євгена і Гвоздецького Ол. – 68 арк.
97. Спр. 104. Те ж Горалевичів: Ельзи, Олени і Ярослава. – 13 арк.
98. Спр. 105. Те ж Горникевича С., Горникевича Т., Горникевич М., Горовіца С. – 13 арк.
99. Спр. 106. Листи Городецького С., Гофман Марії, Гоцького Б. і Гошовського І. – 18 арк.
100. Спр. 108. Те ж Гузар Є., Гузаровської В. і Гуньовської Г. – 14 арк.
101. Спр. 109. Те ж Давидовича, Даделюк Євдокії і Дембського. – 30 арк.
102. Спр. 111. Те ж Децикевича В., Дзвінчука Ю., Дзеровича М., Дзеровича Ю. і Дизуровського. – 9 арк.

103. Спр. 112. Те ж Дикої Е., Дикого Й., Дильської К., Дирди Г. і Дмуковського З. – 13 арк.
104. Спр. 113. Те ж Дністрянського С. – 16 арк.
105. Спр. 114. Те ж Добжинського, Добрянського А., Долинської М. – 6 арк.
106. Спр. 115. Те ж Добротвора Д. – 38 арк.
107. Спр. 117. Те ж Драгана І., Драгана С., Драгомирецького С. – 10 арк.
108. Спр. 118. Те ж Дрелиха В., Думки Т., Дутки В., Дядинюка В. – 16 арк.
109. Спр. 120. Те ж Ебнера М., Евдзятовича К., Електровича В., Євтухевича. – 6 арк.
110. Спр. 121. Те ж Жевуського Т., Жолдака В., Жука А. – 10 арк.
111. Спр. 122. Те ж Завицької М., Завицьких: Романа і Омеляна, Зайончковського Ю., Залевського С. – 12 арк.
112. Спр. 123. Те ж Залубчинського М., Залуцьких: Василя, Жанни і Тита; Зальца та Зацерковного Й. – 59 арк.
113. Спр. 124. Те ж Заремби, Заячківського М., Зданевича М., Здерковського А. – 16 арк.
114. Спр. 125. Те ж Зільберштайна Л., Зубрицького А. і Зубрицького Ю. – 16 арк.
115. Спр. 126. Те ж Іванни П., Іваницької І., Ігната Е., Йосипової А. – 15 арк.
116. Спр. 127. Те ж Кавецького, Кадайського А., Кадена Л., Калиша А. і Кальмуса Л. – 15 арк.
117. Спр. 128. Те ж Капія М., Капустинського О., Каралаша І., Кардановича Й.) – 15 арк.
118. Спр. 130. Те ж Квятковського Ф., Кейбана І., Керера Й., Кивелюка І. – 15 арк.
119. Спр. 131. Те ж Кієвича В., Кінаша М., Клименка М., Ключової С., Кльока В., Кнолля Е. – 10 арк.
120. Спр. 132. Те ж Ковальського Ол., Козловського і Кокорудза І. – 18 арк.
121. Спр. 133. Те ж Колодрубця Г., Корбутяка С, Коржинського Т., Корчинського М. – 17 арк.

122. Спр. 134. Те ж Косевича Є., Коссака Гр. і Костельника Г. – 14 арк.
123. Спр. 135. Те ж Костишина В., Коцаби І., Коханюка К., Красницького Т. – 7 арк.
124. Спр. 136. Те ж Краснопери Й., Кривуцького П., Криницької Є. і Криницького Ф. – 15 арк.
125. Спр. 138. Те ж Кузик Марії, Кузьми Л., Кузьмовича В. і Кульчицького Л. – 14 арк.
126. Спр. 139. Те ж Куницького Л., Куриловича П., Куровича Л., Куцелі М. і Кушніра В. – 19 арк.
127. Спр. 140. Те ж Лазорка М., Лангерта В. і Лапідяка М. – 10 арк.
128. Спр. 143. Те ж Левицьких: Кирила, Корнила, Костя, Льва, Миколи, Мирона, Романа, Софрона і Юліана. – 27 арк.
129. Спр. 144. Те ж Лежогубських: Дарії, Ірини, Степана, Лепкого Б., Лернера М., Лесковецького Й., Лецишина М. – 15 арк.
130. Спр. 145. Те ж Лисяк Б., Лисяка П., Лициняка В. – 32 арк.
131. Спр. 146. Те ж Літавера З., Ліщука В., Лрмницького І., Лонкевича О. і Лопатинського Д. – 9 арк.
132. Спр. 148. Те ж Лукашевича, Лучика І. та Люка К. – 10 арк.
133. Спр. 150. Те ж Мадейського Б., Макаревича М., Макарушки Л. і Максимюка – 13 арк.
134. Спр. 151. Те ж Макуха І., Малька Л., Манастирського В. і Мандичевського І. – 14 арк.
135. Спр. 152. Те ж Мандрика В., Марківа О., Марковського Л. і Марусика І. – 11 арк.
136. Спр. 154. Те ж Мельника А. – 31 арк.
137. Спр. 155. Те ж Мельмана Г., Мельниковича Ол., Микитея, Миндюка Н. – 25 арк.
138. Спр. 156. Те ж Мирошниченка Т., Михайлюк Марії, Мігач Катерини, Молдавера М., Манцібовча К. – 16 арк.

139. Спр. 157. Те ж Монцібовича Є, Москалика І., Мриглоцького В., Мрица Т., Мудрака Ю., Мурача П. – 27 арк.
140. Спр. 158. Те ж Навроцького В. і Непадієвича Ю. – 20 арк.
141. Спр. 159. Те ж Небиловця В., Непайка Д. і Недзвецької П. – 6 арк.
142. Спр. 161. Листи Овчарського Б., Озаркевича, Олесницької М., Олесницьких: Євгена, Федора і Ярослава, Оліярника Т., Омельянової-Павленко Ф. – 19 арк.
143. Спр. 165. Те ж Патриш П., Пацалуйка М., Пеленського А., Перневського М., Пердіона Й. – 9 арк.
144. Спр. 167. Те ж Піндерського М., Плютача В., Плютецького М., Побігущого П. і Подільського Д. – 10 арк.
145. Спр. 168. Те ж Подлуки О., Полянського В., Попіля М., Поповича О., Посацького Л. – 13 арк.
146. Спр. 169. Те ж Проскурницького М., Пугача І., Пшездецького Г., Пюрка і Пясецького О. – 21 арк.
147. Спр. 170. Радикевич Стефанії та її сина Тита. – 99 арк.
148. Спр. 172. Ржицького П., Роєра Л., Ройтикевич О., Романчука Ю., Романчукевича І. – 11 арк.
149. Спр. 174. Те ж Садовського М., Савицької М. і Савчака Ю. – 11 арк.
150. Спр. 176. Те ж Саліка А., Сануляка М., Сапруна Т., Сатурської А. – 10 арк.
151. Спр. 177. Сальца Й. – 22 арк.
152. Спр. 178. Те ж Свенціцького І., Секканіної В., Селянського, Семаки І., Сембратович А. – 8 арк.
153. Спр. 179. Те ж Семенюка І, Семкевича В., Семка Ф. і Семотюка С. – 9 арк.
154. Спр. 180. Те ж Симотюка І., Синенького О., Сліпого Й. – 14 арк.
155. Спр. 181. Те ж Сінгалевича В. – 89 арк.
156. Спр. 182. Те ж Слободян Віри, Смаль-Стоцького Р., Собанської М. – 14 арк.

157. Спр. 183. Те ж Собчинського В. – 26 арк.
158. Спр. 184. (Те ж Соловія А., Соловія Т., Сосенка К., Сосенка М.). – 21 арк.
159. Спр. 185. (Те ж Станіславського, Савчак С., Стебельського І., Стефаника В.). – 26 арк.
160. Спр. 186. Те ж Стефанишина А., Стефанівського М., Стефановича О., Стефанського І. – 18 арк.
161. Спр. 191. Томчука М., Томчука П., Торбаня Т., Троян Феліції. – 9 арк.
162. Спр. 197. Хмілевського Б., Хмілевського Е. – 53 арк.
163. Спр. 198. Хлаповської Г., Хлопецьких: Володимира, Йосипа, Холевчука М., Хомишина Гр. – 17 арк.
164. Спр. 199. Те ж Хомишина М., Хомишинця В., Хомінської М., Хопяка Т., Храпливого Є. – 10 арк.
165. Спр. 200. Те ж Цегельського Л., Цегельського Р., Целевича В., Цимбрили Василя і Романа, Цукровської М. – 15 арк.
166. Спр. 204. Те ж Шепаровича Євгена, Шепаровича Льва. – 23 арк.
167. Спр. 205. Те ж Шептицького Андрея. – 28 арк.
168. Спр. 206. Те ж Шептицьких: Климентія, Івана і Леона. – 53 арк.
169. Спр. 211. Листи від сестер Служебниць НДМ. – 40 арк.
170. Спр. 214. Колективні листи, листівки, телеграми від приватних осіб, товариств та спілок. – 24 арк.
171. Спр. 218 Листи Войнаровських: А/ндрія/, Володимира, Марії та Олександра до Войнаровського Т. – 27 арк.
172. Спр. 219. Листи від племінниці Стрільбицької Емілії до Войнаровського Тита. – 59 арк.
173. Спр. 220. Листи від членів родини з прізвищами на літери Б – Я до Войнаровського Т. – 23 арк.

Фонд 201. Греко-католицька митрополича консисторія міста Львова

Опис 1 “В”.

174. – Спр. 107. Особова справа священника Войнаровського Тита. – 43 арк.

**Фонд 302. Крайове господарське товариство “Сільський господар”,
м. Львів. 1848–1944 рр.**

Опис 1.

175. Спр. 401. Лист-відповідь окружної управи товариства Земельному урядові в Перемишлі із обґрунтуванням мотивів бойкоту окружної і повітової земельних комісій та їх заходів, віддзеркалюючих екстремістів щодо Західної України. – 2 арк.

176. Спр. 426. Лист-звернення до українських господарських і освітніх установ по питанню організації відзначення 50-річчя громадської діяльності голови товариства Тита Войнаровського. – 5 арк.

**Фонд 358. Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр, 1865–1944),
граф, митрополит Галицької греко-католицької Церкви**

Опис 1.

177. Спр. 231. Листування Шептицького Андрея з Войнаровським Титом. – 167 арк.

Опис 2.

178. Спр. 33. Листи Шептицького А. до адресатів з прізвищами на літери “Б – Я”. – 136 арк.

179. Спр. 46. Листи культурно-освітніх і господарських товариств до Шептицького А. про діяльність та надання матеріальної допомоги.

180. Спр. 114. Листи Войнаровського Т. до Шептицького А. – 122 арк.

181. Спр. 302. Листи Перемиського єпископа Чеховича К. до Шептицького А. – 91 арк.

182. Спр. 353. Подяка паломників з Галичини до Єрусалиму, надіслана Шептицькому А. – 9 арк.

Опис 3.

183. Спр. 288. Статути Українського Католицького Союзу, Католицької Акції, кооперативу “Мета” та інших українських організацій в Галичині.

Фонд 409. Центральної адміністрації столових маєтків греко-католицької митрополії, м. Львів

Опис 1.

184. Спр. 87. Листування з управлінням виміру податків про встановлення вартості митрополичих маєтків. – 18 арк.

185. Спр. 775. Справа про призначення крилошанина Войнаровського Тита членом Краєвої ради господарської. – 3 арк.

Фонд 572. Український єпископський комітет опіки над воєнними сиротами, м. Львів

Опис 1.

186. Спр. 13. Статути, протоколи товариства “Українського сирітського захисту” ім. А. Шептицького у Львові.

Фонд 491. Греко-католицька митрополича капітула, м. Львів

Опис 1.

187. Спр. 845. Листування про призначення Тита Войнаровського та Євгена Гвоздецького уповноваженими митрополита Андрея Шептицького у справах Галицької митрополії. – 11 арк.

188. Спр. 846. Справа про передачу інвентаря митрополичої палати у Львові Титу Войнаровському. – 1 арк.

II. ОПУБЛІКОВАНІ ДОКУМЕНТИ

189. Звіт з діяльності ради товариства “Захист ім. митроп. Андрея гр. Шептицького для сиріт” у Львові. – Львів : Біблос, 1938. – 28 с.

190. Літопис Національного музею за 1934... – 1938 р. – Львів : Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького, 2001. – 60 с.

191. Шептицький А. Наша віра / Андрей Шептицький // Пастирські послання (1899–1914). – Т. I. – Львів : Фундація “Андрей”, видавничий відділ “Артос”, 2007. – С. 357–365.

192. Шептицький А. Правди віри / Андрей Шептицький // Пастирські послання (1899–1914). – Т. I. – Львів : Фундація “Андрей”, видавничий відділ “Артос”, 2007. – С. 224–239.

193. Шептицький А. Правдива віра / Андрей Шептицький // Пастирські послання (1899–1914). – Т. I. – Львів : Фундація “Андрей”, видавничий відділ “Артос”, 2007. – С. 27–52.

III. СПОГАДИ, ЩОДЕННИКИ

194. Волосенко П. Спогади про доктора Трильовського і “Січі”/ П. Волосенко // Гей там на горі “Січ” іде... / за ред. П.Трильовського. – К. : Віпол, 1993. – С. 106–109.

195. Дзерович Ю. Як то Русь ходила слідами Данила: пропам’ятна книга першого руско-народного паломництва в Святу землю від 5 до 28 вересня 1906 р. – Жовква Вид-во : Печатня оо. Василіян, 1907. – 391 с.

196. Каплистий М. Провідники крайового господарського товариства “Сільський господар” у Львові / М. Каплистий // Крайове господарське товариство “Сільський господар” у Львові. 1899–1944. – Нью-Йорк : [б. в.], 1970. – С. 233–239.

197. Кедрин І. Життя. Події. Люди: спомини і коментарі / І. Кедрин. – Нью-Йорк : Червона калина, 1976. – 724 с.

198. Левицький С. Український пластовий улад в роках 1911–1945 у спогадах автора: причинки до історії Пласту / С. Левицький. – Мюнхен : Молоде життя, 1967. – 135 с.

199. Левицький К. Українські політики: силвети наших давніх послів і політичних діячів 1907–1914 рр. / К. Левицький. – Львів : Діло, 1937. – 108 с.

200. Маковей О. В обороні правди і чести / О. Маковей. – Львів : З печатні В. А. Шийковського, 1911. – 99 с.

201. Макух І. На народній службі / І. Макух. – Дітройт : Видання української вільної громади Америки, 1958. – 628 с.
202. Микитюк І. Співпраця кружка т-ва “Сільський господар” із районною молочарнею в Балинцях, повіт Коломия / І. Микитюк // Крайове господарське товариство “Сільський господар” у Львові. 1899–1944. – Нью-Йорк : [б. в.], 1970. – С. 388–391.
203. Романенко А. Крайове господарське товариство “Сільський господар” у Львові / А. Романенко // Крайове господарське товариство “Сільський господар” у Львові. 1899–1944. – Нью-Йорк : [б. в.], 1970. – С. 17–29.
204. Трильовський К. З мого життя. / К. Трильовський // Гей там на горі “Січ” іде. / за ред. П. Трильовського. К. : Віпол, 1993. – С. 106–109.

IV. ПУБЛІКАЦІЇ ТИТА ВОЙНАРОВСЬКОГО

205. Войнаровський Т. Бюджетова промова посла о. Тита Войнаровського, виголошена в Раді державній на засіданню з дня 15 грудня 1908 р. / Т. Войнаровський. – Львів : [б. в.], 1909. – 30 с.
206. Войнаровський Т. Кого вибирати послом до парламенту?, або котра українська партія для селян шкідлива, а котра корисна? / Т. Войнаровський. – Львів : Накладом Володимира Бачинського, 1911. – 38 с.
207. Войнаровський Т. Низка споминів з мого життя / Т. Войнаровський // Історичні постаті Галичини ХІХ – ХХ ст. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто : НТШ, 1961. – С. 15–75.
208. Войнаровський Т. О управі бураків цукрових / Т. Войнаровський. – Коломия : З печатні Михаїла Білоуса, 1901.–35 с.
209. Войнаровський Т. Справа парцеляційна / Т. Войнаровський // Діло. – 1901. – Ч. 254. – С. 3.
210. Войнаровський Т. Суспільне значіне охорони селянської власности / Т. Войнаровський. – Львів : Накладом автора, 1911.–43 с.
211. Войнаровський Т. Тяжке покривджене селян, управляючихъ тютюнь / Т. Войнаровський // Діло. – 1901. – Ч. 17. – С. 3.

212. Інтерпеляція посла Т. Войнаровського і товаришів до його ексцеленції Міністра судівництва в справі конфіскати часописи “Нива”. Руб. Всячина // Нива. – Львів. – Грудень. – 1912. – Ч. 23–24. – С. 756–758.

213. Т. В. Вплив Польщі на економічний розвиток Руси України / Т. Войнаровський // Перший український Просвітньо-економічний конгрес / за ред. І. Брика і М. Коцюби. – Львів : Друкарня НТШ, 1910. – С. 370–427.

214. Т. В. Що нам треба знати про парцеляцію / Т. Войнаровський // Ілюстрований народний календар товариства “Просвіта” на рік звичайний 1906. – Львів : Вид-во товариства “Просвіта”, 1906. – С. 88–94.

V. МОНОГРАФІЇ, СТАТТІ

215. Андрусак М. Нариси з історії галицького москвофільства / М. Андрусак. – Львів : З друкарні видавничої спілки “Діло”. – 1935. – 78 с.

216. Аркуша О. “Найсильніший інтелект з-поміж політичних діячів Галицької України”: громадсько-політична біографія Євгена Олесницького / Вступна стаття // Євген Олесницький. Сторінки з мого життя. – Львів : Медицина і право, 2011. – С. 15–136.

217. Баран С. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність / С. Баран. – Мюнхен : Вернигора, 1947. – 151 с.

218. Баран О. Матеріальне становище галицького сільського духовенства (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.) / О. Баран // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2009. – Випуск XV. – С. 14–21.

219. Білавич Г. Товариство “Рідна школа” (1881–1939) / Г. Білавич, Г. Савчук. – Івано – Франківськ : Лілея НВ, 1993. – С. 24.

220. Богословське наукове товариство у Львові у першій десятиліттю свого існування (1923–1933). – Львів : Накладом товариства, 1934. – 92 с.

221. Борщак І. Арешт Войнаровського / І. Борщак. – Львів : Друкарня Наукового товариства ім. Шевченка, 1925. – 27 с.

222. Борщак І. Мазепа. Орлик. Войнаровський. Історичні есе / І. Борщак. – Львів : Червона Калина, 1991. – 255 с.

223. Вербова О. Національний господарський рух на західноукраїнських землях впродовж 1848 – 1944 років / О. Вербова. – К. : Паїс, 2009. – 366 с.
224. Витанович І. Історія українського кооперативного руху / І. Витанович. – Нью-Йорк : ТУК – Товариство української кооперації, 1964. – 624 с.
225. Гайдукевич О. Природоохоронна діяльність греко-католицької церкви в Галичині в 20–30-х рр. ХХ ст.: дис. на здобуття вченого ступеня канд. іст. наук: 00.07.01 / / О. Гайдукевич. – Івано-Франківськ, 2007. – 239 с.
226. Гелей С. Степан Федак / С. Гелей. М. Нагірний // Українські кооператори. – Кн. 2. – Львів : Вид-во Львівської комерційної академії, 2001. – С. 67–79.
227. Гентош Л. Митрополит Шептицький 1923–1939. Випробування ідеалів / Л. Гентош. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2015.
228. Гузар Л. Андрей Шептицький митрополит галицький (1901–1944) провісник екуменізму / Л. Гузар. – Львів, 2015. – 496 с.
229. Данилович С. В справі аграрних реформ / С. Данилович. – Львів : З друкарні Івана Айхенгельбера, 1909.–140 с.
230. Двадцятьп'ятьліття Національного музею у Львові / за ред. І. Свенціцького. – Львів, 1930. – 123 с.
231. Добржанський О. Змагання за українську державність на Буковині (1914 – 1921 рр.): документи і матеріали / О. Добржанський В. Старик – Чернівці : Чернівецька обласна друкарня, 2009. – С. 36.
232. Забитівська А. “Посвята митрополитові Андрею”. Про виставку з нагоди 145-ліття від дня народження засновника Національного музею у Львові та 105-річчя з часу створення інституції / А. Забитівська / Літопис Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. – Львів, 2011. – Вип. 8 (13) – С. 46–65.
233. Зашкільняк Л. Генеза і наслідки українсько-польської нормалізації 1935 р. / Л. Зашкільняк // Polska i Ukraina. Sojuz 1920 roku i jego następstwa. – Toruń, 1997. – S. 430–454.
234. Зашкільняк Л. Вступ до методології історії / Л. Зашкільняк. – Львів : ЛОНМІО, 1996. – 96 с.

235. Злупко С. В обороні добробуту українського селянства / С. Злупко // Персоналії і теорії української економічної думки. – Львів : Євросвіт, 2002 – С. 219–222.
236. Злупко С. Тит Войнаровський / С. Злупко // Українські кооператори. – Кн. 2: – Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2001. – С. 9–66.
237. Злупко С. Кооперація і духовенство / С. Злупко // Воля народу – добробут нації. – Львів : Тріада плюс, 2005. – 631 .
238. Історія Осмолодської пущі / за ред. П. Тертяка, В. Парпана. – Львів : Таля, 1998. – 465 .
239. Каровець М. Українські ректори Львівського університету (Ukraini-rectores universitatis leopolines) / М. Каровець. – Жовква, 1936. – 16 .
240. Качараба С. Українська трудова еміграція зі Східної Галичини і Північної Буковини в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. (1890–1914 рр.): автореф. дис. на здобуття вченого ступеня канд. іст. наук: 00.07.01 / С. Качараба. – Львів, 1990. – 16 с.
241. Качмар В. Теологічний факультет Львівського університету: структура та діяльність / В. Качмар // *Zagadnienia religijne i narodowościowe we współczesnych badaniach polskich, słowackich i ukraińskich na terenie euroregionu karpackiego.* – Cześć I // Pod redakcją Krzysztofa Rejmana, Wacława Wiezbitńca. – Jarosław : Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Techniczno-Ekonomicznej im. ks. Bronisława Markiewicza w Jarosławlu, 2015. – S. 77–96.
242. Качор А. Мужі ідеї і праці: Андрій Палій і Андрій Мудрик творці Маслосоюзу і модерної української кооперації в Західній Україні / А. Качор. – Вінніпег – Торонто – Клівленд: Видання братства маслосоюзників, 1974. – 344 с.
243. Кліш А. Між політикою та релігією: суспільно-політичні рухи в Галичині на початку ХХ ст. / А. Кліш // *Zagadnienia religijne i narodowościowe we współczesnych badaniach polskich, słowackich, i ukraińskich na terenie euroregionu karpackiego.* – Cześć I // Pod redakcją Krzysztofa Rejmana, Wacława Wiezbitńca. – Jarosław : Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Techniczno-Ekonomicznej im. ks. Bronisława Markiewicza w Jarosławlu, 2015. – S. 103–118.

244. Коваль Ф. Християнські засади українського кооперативного руху / Ф. Коваль. – Львів : [б. в.], 2002. – 104 с.
245. Ковальченко. И. Методы исторического исследования / И. Ковальченко. – Москва : Наука, 1987. – 438 с.
246. Ковба Ж. “Просвіта” – світло, знання, добро і воля українського народу / Ж. Ковба. – Дрогобич : Відродження, 1993. – 127 с.
247. Колб Н. Греко-католицьке парохіяльне духовенство в Галичині у 90-х роках ХІХ століття: дис. на здобуття вченого ступеня канд. іст. наук: 00.07.01 / Н. Колб. – Львів, 2011. – 266 с.
248. Кондратюк К. Історія України від половини ХІХ ст. до 1917 р. / К. Кондратюк. – Тернопіль : [б. в.], 1994. – 176 с.
249. Корб'як Д. Науково-викладацька та церковна діяльність митрополита Сильвестра (Сембратовича) (1836–1898): автореф. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: 00.07.01 / Д. Корб'як. – Львів, 2016. – 20 с.
250. Коропецький І.-С. Економічний розвиток галицького селянства у працях о. Тита Войнаровського / І.-С. Коропецький // Українські економісти ХІХ століття та західна наука. – Київ : Либідь, 1993. – С. 164–178.
251. Клапчук В. Вузькоколійки в українських Карпатах кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. / В. Клапчук // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. : наук. зб.; за ред. О. Реєнта, О. Крижановської. – Київ, 2009. – с. 65–74.
252. Кравченко О. Велетень зо Святоюрської гори: причинки до біографії Слуги Божого Андрея Шептицького на підставі чужомовних джерел / О Кравченко. – Йорктон – Сакс [б. в.], 1963. – 148 с.
253. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії: нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939 р.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ [б. в.], 1993. – 200 с.
254. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929) / М. Кугутяк. – К. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 535 с.
255. Кугутяк М. Українська націонал-демократія, 1918–1939. – Т. 2, – К. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2004. – 703 с.

256. Лаба В. Митрополит А. Шептицький. Його життя і заслуги / В. Лаба. - – Люблін : Свічадо, 1990. – 63 с.
257. Левицький К. Перший рік парламенту загального голосування (1907 – 1908) / К. Левицький. – Львів : [б. в.], 1908. – 26 с.
258. Ленцик В. Українське католицьке духовенство – остоя національної субстанції / Берестейська унія (1596–1996) / В. Ленцик. – Львів : Логос, 1996. – С. 29–37. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920 / М. Лозинський. – Нью-Йорк : Червона калина, 1970. – 268 с.
260. Лозинський М. Українство і москвофільство серед українсько-руського народу в Галичині / М. Лозинський. – Стрий : М.П. Опришки, 1994. – 93 с.
261. Лось С. Міжнародне положення Польщі та галицькі українці / С. Лось. – Львів : Діло. – 1932. – 72 с.
262. Мартюк І. Центросоюз. Союз Кооперативних Союзів у Львові в роках 1924–1944 / І. Мартюк. – Джерсі Сіті : Видавництво М. П. Коць, 1973. – 127 с.
263. Мигаль В. Організація, методи та викладення результатів наукових досліджень / В. Мигаль. – Харків, 2009. – 273 с.
264. Місько В. Політика Польщі щодо ліворадикального руху в Західній Україні (1918–1939 рр.) : автореф. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: 00.07.01 / В. Місько. – Тернопіль : [б. в.], 2011. – 37 с.
265. Мудрий В. Боротьба за огнище української культури в західних землях України / В. Мудрий. – Львів : Наклад української краєвої студентської ради, 1923. – 130 с.
266. Мусійчук С. Як я бачив “Січ” на рідній землі / С. Мусійчук // Гей там на горі “Січ” іде. / за ред. П. Трильовського. К. : Віпол, 1993. – 135 с.
267. Нагаєвська З. Бачинська Ольга / З. Нагаєвська // Антологія педагогічної думки українського зарубіжжя ХХ ст. – Івано-Франківськ : Плай, 2008. – С. 35–42.
268. Нариси з історії дипломатії України – К. : Альтернативи, 2001. – 735 с.
269. Несторович В. Українські купці і промисловці в Західній Україні / В. Несторович. – Торонто – Чікаго : Клуб українських професіоналів і підприємців, 1977. – 342 с.

270. Окаринський В. Пласт в українському національно-визвольному русі (1911 – 1939 рр.) / В. Окаринський. – Тернопіль : Терно-граф, 2006. – 221 с.
271. Павликовський Ю. В обороні рідної землі / Ю. Павликовський – Львів : Накладом Д. Левицького, 1925. – 74 с.
272. Павлишин О. Євген Петрушевич (1863 – 1940) / О. Павлишин. – Львів : Манускрипт, 2013. – 400 с.
273. Панас К. Митрополит Андрей Шептицький / К. Панас // Літопис Голготи України. Т. 2: Репресована церква. – Дрогобич : Відродження, 1994. – С. 37–42.
274. Н. Пастушко. Юліан Дзерович / Пастушко Н. // Українські кооператори. – Львів : Коопосвіта, 1999. – Кн. 1. – 454 с.
275. Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності / І. Патер. – Львів : [б. в.], 2000. – 374 с.
276. Передвісники і творці листопадового зриву / за ред. С. Волинця. – Вінніпег : Видавнича спілка Тризуб, 1965. – 324 с.
277. Перший український Просвітньо-економічний конгрес улажений товариством “Просвіта” в сорокалітнє заснування у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909 р.: протоколи і реферати / за ред. І. Брика і М. Коцюби. – Львів : З друкарні наукового товариства ім. Шевченка, 1910. – 655 с.
278. Пилипів І. Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918–1939) / І. Пилипів. – Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2011. – 442 с.
279. Підкова І. Становлення і діяльність української народної ради (серпень 1989 р. – грудень 1991 р.): дис. на здобуття вченого ступеня канд. іст. наук: 00.07.01 / І. Підкова. – Львів, 2013 .
280. Полеві духовники Української Галицької Армії: у 45-річчя участі у визвольних змаганнях: (матеріяли до історії). – Вінніпег : Видав о. І. Лебедович, 1963. – 326 с.
281. Рева-Радіонова Л. Українське товариство “Сільський господар” (1899–1944) / Л. Рева-Радіонова.– Тернопіль : Підручники & посібники, 2000. – 368 с.

282. Романюк Т. Архів о. Тита Войнаровського в Національному музеї у Львові / Т. Романюк // Ковчег, 2000. – Ч. 2. – С. 405–406.
283. Риф'як Р. Екскурс в історію Пласту і проблеми його відродження / Р. Риф'як – Львів [б. в.], 2003. – 111 с.
284. Рубльов О. Західна Україна / О. Рубльов // Економічна історія України. – Т. 2. – К. : Ніка-центр, 2011. – С. 274–290.
285. Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – 133 с.
286. Смолій В. Іван Мазепа / В. Смолій // Історія України в особах. Козаччина. – К. : Україна, 2000. – С. 172–182.
287. Сохоцький І. Що дали греко-католицька Церква і духовенство українському народові / І. Сохоцький. – Філадельфія : Америка, 1951. – 105 с.
288. Сухий О. Галичина між Сходом і Заходом: нариси історії ХІХ – поч. ХХ ст. / О. Сухий. – Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 1999. – 226 с.
289. Сухий О. Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / О. Сухий. – Львів : Каменяр, 1998. – 131 с.
290. Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький / Р. Тожецький // Літопис Голготи України. – Т. 2: Репресована церква. – Дрогобич : Відродження, 1994. – С. 29–37.
291. Турій О. Греко-католицька церква та українська національна ідентичність / О. Турій // Ковчег. Науковий збірник з церковної історії. – Ч. ІV. – Львів, 2003. – С. 67–85.
292. Храпливий Є. Сорок літ праці Краєвого Господарського Товариства “Сільський господар” у Львові (1899–1939). – Львів, 1939. – 40 с.
293. Химка І.-П. Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772–1918 / І.-П. Химка // Ковчег. – 1993. – Ч. 1.

294. Швагуляк М. До історії українсько-польських переговорів у 1921 р. Місія Тита Войнаровського / М. Швагуляк // Записки НТШ. Історично-філологічна секція. – Львів, 1997. – С. 126–147.
295. Швагуляк М. Українські консерватори і справа українсько-польських взаємин (1921–1932 рр.) / М. Швагуляк // Polska i Ukraina. Sojuz 1920 roku i jego następstwa. – Toruń, 1997. – С. 371–395.
296. Швець. В. Досвід емісії цінних паперів українськими інституціями міста Львова у першій половині ХХ століття / В. Швець // Вісник Львівського університету. Серія економічна. – Львів, 2008. – Вип. 39. – С. 556–560.
297. Шевченко О. Громадська діяльність Тита Войнаровського / О. Шевченко // Український історичний журнал. – К. – 2008. – № 2. – С. 86–91.
298. Шевченко О. Діяльність депутата австрійського парламенту, о. Т. Войнаровського, у контексті українсько-польського протистояння / О. Шевченко // Етнонаціональна політика в теорії і практиці українського націоналізму: історія і сьогодення. – Івано-Франківськ. – 2013. – С. 473–480.
299. Шевченко О. Праця о. Тита Войнаровського на освітній ниві / О. Шевченко // Простір і час сучасної науки. – К. – 2013. – Ч. 2. – С. 26–28.
300. Шевченко О. Листування о. Климентія Шептицького та о. Тита Войнаровського (жовтень 1914 – липень 1916 рр.) / О. Шевченко // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. / наук. зб., за ред. О. Реєнта, О. Крижановської. – К. – 2009. – С. 430–439.
301. Шевченко О. Політична діяльність Тита Войнаровського / О. Шевченко // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць – Львів. – 2012–2013. – Вип. 13–14. – С. 481–492.
302. Шевченко О. Тит Войнаровський очима сучасників / О. Шевченко // Історія релігій в Україні. – Кн. II. – Львів – 2010. – С. 217–226.
303. Шевченко О. Тит Войнаровський: церковна діяльність / О. Шевченко // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць. – Львів. – 2011. – Вип. 12. – С. 154–161.

304. Шевченко О. Участь Тита Войнаровського у парцеляції земель Східної Галичини / О. Шевченко // Український історичний збірник. – К. – 2008. – Вип. 11. – С. 152–158.

305. Шевченко О. Центральна адміністрація столових дібр Галицької митрополії під керівництвом о. Т. Войнаровського / О. Шевченко // Наука і життя: сучасні тенденції, інтеграція у світову наукову думку. – К. – 2013. – Ч. 2. – С. 24–27.

306. Шевчук Г. Фахово-господарська та культурно-освітня діяльність Товариства “Сільський господар” (1899–1944): дис. на здобуття вченого ступеня канд. іст. наук: 00.07.01 / Г. Шевчук. – Львів, 2005.

307. Шах С. Молодість Є. Коновальця / С. Шах // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974 : Видання фундації ім. Євгена Коновальця. – 1019 с.

VI. ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

308. Дей О. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XIX–XX ст.) / О. Дей. – К. : Наукова думка, 1969. – 557 с.

309. Лупій Г. Личаківський цвинтар. / Г. Лупій. – Львів : Каменяр. – 1996. – 368 с.

310. Енциклопедія історії України. – Т. I. – К. : Наукова думка, 2005. – 684 с.

311. Енциклопедія Коломийщини / за ред. М. Васильчука, М. Савчука. – Зшиток 3. – Коломия : Вік, 2000.

312. Енциклопедія українознавства / за ред. В. Кубійовича. – Т. 1. – Львів : Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові, 1993. – 400 с.

313. Енциклопедія українознавства / за ред. В. Кубійовича. – Т. 2. – Львів : Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові, 1993. – 400 с.

314. Енциклопедія українознавства / за ред. В. Кубійовича. – Т. 3. – Львів : Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові, 1994. – 400 с.

315. Енциклопедія українознавства / за ред. В. Кубійовича – Т. 4. – Львів : Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові, 1994. – 400 с.

316. Енциклопедія українознавства / за ред. В. Кубійовича. – Т. 5. – Львів : Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові, 1996. – 400 с.

317. Енциклопедія українознавства / за ред. В. Кубійовича. – Т. 7. – Львів : Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові, Фонд духовного відродження ім. митрополита Андрея Шептицького, 1998. – 400 с.
318. Енциклопедія українознавства / за ред. В. Кубійовича. – Т. 8. – Львів : Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові, Фонд духовного відродження ім. митрополита Андрея Шептицького. – Т. 8. – Львів, 2000. – 400 с.
319. Українська загальна енциклопедія. – Т. 1. – Львів – Станіславів – Коломия : Рідна школа.
320. Советский энциклопедический словарь / за ред. А. Прохорова. – Москва : Советская энциклопедия, 1987. – 1599 с.
321. Шематизмъ єпархїї Станіславської на рокъ Божій 1899. – Станіславів : З печатні І. Данкевича. – 390 с.

VII. ПУБЛІЦИСТИКА

322. “Альбом столових дібр Гр. Кат. Митрополїї” // Мета. – Львів. – 1932. – 21 лютого. – Ч. 14. – С. 7.
323. Андрей митрополит. Український Католицький Союз / Андрей Шептицький // Мета. – Львів. – 1932. – 10 квітня. – Ч. 14. – С. 1.
324. Без заголовку // Нове слово. – Львів. – 1912. – 6 січня. – Ч. 1. – С. 1.
325. Будзиновський В. Хлопска посілість / В. Будзиновський // Діло. – Львів. – 1901. – 26 марта. – Ч. 69. – С. 1.
326. Будзиновський В. Хлопска посілість / В. Будзиновський // Діло. – Львів. – 1901. – 27 марта. – Ч. 70. – С. 1.
327. Бураки. Руб.: Экономический вѣсти // Галичанинъ. – Львів. – 1901. – 19 сентября. – Ч. 209. – С. 3.
328. Вакаційна оселя для дітей від 8 до 12 в Підлютім над Лїмницею // Нива. – Львів. – 1931. – Травень. – Ч. 5. – С. 199.
329. В середу, дня 23 лютого. Руб.: Тї, що від нас відійшли // Життя і знання. – Львів. – 1938. – Ч. 2. – С. 126–127.

330. В справі збирання жертв на будову монастиря і церкви СС. Василянок // Нива. – Львів. – 1912. – 1 червня. – Ч. 13 і 14. – С. 417–419.
331. В члени-прихильники товариства “Відродження” вступили вплачуючи // Відродження. – Львів. – 1930. – 15 червня. – Ч. 4–6. – С. 85.
332. В члени-прихильники товариства “Відродження” вступили вплачуючи // Відродження. – Львів. – 1930. – 15 вересня. – Ч. 7–9. – С. 120.
333. Виборчий округ 56. Руб.: Вибори // Діло. – Львів. – 1907. – 16 мая. – Ч. 98. – С. 2.
334. Відозва до українського народу Галичини і Буковини // Нове слово. – Львів. – 1915. – 10 липня. – Ч. 17. – С. 1–2.
335. Від адміністрації // Нове слово. – Львів. – 1912. – 6 січня. – Ч. 1. – С. 10.
336. Від редакції // Нове слово. – Львів. – 1912. – 6 січня. – Ч. 1. – С. 2–3.
337. Впреосв. Митрополит гр. А. Шептицький в російській неволі // Нива. – Львів. – 1917. – Липень – серпень. – Ч. 7 і 8. – С. 258–260.
338. Впрепод. о. Тит Войнаровський. Руб.: Всячина // Нива. – Львів. – 1927. – Грудень. – Ч. 12. – С. 466.
339. Грек.-кат. Церква і добродійність // Мета. – Львів. – 1931. – 5 липня. – Ч. 17. – С. 4.
340. Герусінський С. Основане і розвій рускої оселі вакаційної С. Герусінський // Нива. – Львів. – 1910. – Ч. 12. – С. 368–370.
341. Дар. Руб.: Вісти з ВПК // Молоде життя. – Львів. – 1926. – Ч. 6. – С. 8.
342. Два документи // Мета. – Львів. – 1932. – 30 жовтня. – Ч. 42. – С. 2.
343. Децо з нашої преси // Нива. – Львів. – 1909. – 15 липня. – Ч. 18–19. – С. 606–627.
344. Децо о парцеляції // Економіст. – Львів. – 1905. – 31 жовтня. – Ч. 10. – С. 5.
345. Дзерович Ю. Довоєнна праця нашого духовенства / Ю. Дзерович // Нива. – Львів. – 1928. – Квітень – травень. – Ч. 5. – С. 160–165.
346. До наших передплатників, читачів і прихильників // Нове слово. – Львів. – 1913. – 7 лютого. – Ч. 132. – С. 4.

347. Довірочні збори руського духовенства // Нива. – Львів. – 1911. – 15 грудня. – Ч. 24. – С. 737–746.
348. Домет. Ювілейна академія в честь митрополита Андрея / Домет // Нива. – Львів. – 1926. – Березень. – Ч. 3. – С. 105–107.
349. З Борщева. Руб.: Рух в Рускихъ товариствахъ // Діло. – Львів. – 1902. – 25 січня. – Ч. 21. – С. 3.
350. З виборчого округу 56. Руб.: Виборчі розбої // Діло. – Львів. – 1907. – 13 мая. – Ч. 95. – С. 1.
351. З виборчого округу ч. 56. Руб.: Передвиборчий рух // Діло. – Львів. – 1907. – 8 мая. – Ч. 91. – С. 1.
352. З виборчої статистики // Нива. – Львів. – 1907. – Ч. 12. – С. 366–368.
353. З дирекції шкіл Руського Товариства Педагогічного у Львові. Руб.: Новинки // Нове слово. – 1912. – 10 червня. – Ч. 124. – С. 6–7.
354. З днів московського наїзду // Нива. – Львів. – 1916. – 1 січня. – Ч. 1. – С. 26–42.
355. З Коломийщини. – Громадський голос. – Львів. – 1909. – 30 квітня. – Ч. 17. – С. 6.
356. З Кутів пишуть нам: Руб.: Передвиборчий рух // Діло. – Львів. – 1907. – 20 цвітня. – Ч. 80. – С. 2.
357. З історії Українського Католицького Союзу // Мета. – Львів. – 1931. – 15 березня. – Ч. 1. – С. 4–5.
358. За Україну! // Нове слово. – Львів. – 1915. – 18 липня. – Ч. 18. – С. 3–4.
359. Загальне домаганє // Нове слово. – Львів. – 1913. – 7 лютого. – Ч. 132. – С. 2.
360. Загальні збори вдовичо-сирітського фонду // Нива. – Львів. – 1927. – Червень. – Ч. 6. – С. 226–228.
361. Загальні збори відпоручників вдов. сиротинського фонду у Львові // Нива. – Львів. – 1921. – Червень – липень. – Ч. 6–7. – С. 214–216.
362. Загальні збори “Достави” // Нива. – Львів. – 1917. – Лютий. – Ч. 2. – С. 61–70.

363. Загальні збори краєвого союзу для збуту худоби // Економіст. – Львів. – 1913. – Ч. 11.–12. – С. 207.
364. Загальні збори “Сільського господаря” // Нове слово. – Львів. – 1912. – 25 березня. – Ч. 63. – С. 6.
365. Загальні збори “Сільського господаря” // Нове слово. – Львів. – 1912. – 26 березня. – Ч. 64. – С. 1–2.
366. Заява львівського руско-укр. духовенства // Нива. – Львів. – 1910. – 1 березня. – Ч. 5. – С. 129–133.
367. Здемольований локаль нашої друкарні // Нове слово. – Львів. – 1912. – 10 червня. – Ч. 130. – С. 3.
368. Кліматична стація Українського Гігієнічного Товариства на горі “Соколі” біля Підлютого // Мета. – Львів. – 1931. – 7 червня. – Ч. 13. – С. 10.
369. Конкордат Польщі з Ап. Престолом // Нива. – Львів. – 1925. – Ч. 4. – С. 124–132.
370. Конкурс // Нива. – Львів. – 1912. – 1 травня. – Ч. 10. – С. 327.
371. Краєвий союз для збуту худоби // Нове слово. – Львів. – 1912. – 10 січня – Ч. 2. – С. 8
372. Краєвий союз для спілок “Збуту худоби”. Руб.: Всячина // Економіст. – Львів. – 1911. – Ч. 3. – С. 63.
373. Крах голяндських банків і українські установи // Мета. – Львів. – 1931. – 27 вересня. – Ч. 29. – С. 9.
374. Курс економічно-господарський. Руб.: Всячина // Економіст. – Львів. – 1912. – Січень – Ч. 1. – С. 19.
375. Масцюх В. Предмет парцеляції земельних церковних маєтків в Польщі / В. Масцюх // Нива. – Листопад. – Львів. – 1928. – Ч. 11. – С. 445.
376. Митрополит кир Андрей до українського народу / А. Шептицький // Мета. – Львів. – 1931. – 15 березня. – Ч. 1. – С. 1.
377. На пресовий фонд “Відродження” зложили в золотих // Відродження. – Львів. – 1934. – Ч. 4. – С. 36.

378. Надзвичайні загальні збори членів товариства “Достава”. Руб.:
Всячина // Нива. – Львів. – 1910. – 1 червня. – Ч. 11. – С. 350–352.
379. Нарада духовенства в Перемиській дієцезії в справах православної
агітації // Нове слово. – Львів. – 1912. – Ч. 15. – С. 2.
380. Народный зъездъ // Діло. – Львів. – 1901. – 13 марта. – Ч. 58. – С. 1.
381. Наше економічне становище і вихід з него // Економіст. – Львів. – 1911. –
Ч. 1. – С. 1–7.
382. Наші завдання у новім році // Нива. – Львів. – 1931. – Ч. 1. – С. 1.
383. Обструкція в Соймі // Нове слово. – Львів – 1912. – 12 січня – Ч. 4. –
С. 1–3.
384. Оголошенє // Діло. – Львів. – 1907. – 2 мая. – Додаток до Ч. 89. – С. 1.
385. Оголошенє // Нове слово. – Львів. – 1912. – 4 червня. – Ч. 119. – С. 7.
386. О. Мітрат Євген Тит Столобут Войнаровський // Діло. – Львів. – 1938. –
23 лютого – Ч. 39. – С. 1.
387. О. Мітрат Тит Войнаровський // Мета. – Львів. – 1931. – 19 квітня. – Ч. 6.
– С. 3–4.
388. О. Мітрат Тит Войнаровський. З приводу 50-ліття священства // Діло. –
Львів. – 1931. – 12 цвітня. – Ч. 80.–С. 12.
389. о. Т. Войнаровський. Руб.: Бібліографія // Економіст. – Львів. – 1911. –
Ч. 6. – С. 138–139.
390. Осташевський Й. Загальні збори вдовичо-сиротинського фонду у Львові
// Нива. – Львів. – 1930. – Березень. – Ч. 3. – С. 106–114.
391. Парцеляція // Діло. – Львів. – 1902. – 12 марта. – Ч. 58. – С. 3.
392. Парцеляція // Діло. – Львів. – 1902. – 4 цвітня. – Ч. 77. – С. 2.
393. Пастирське посланіє // Діло. – Львів. – 1907. – 24 цвітня. – Ч. 83. – С. 2.
394. Перед соймом // Нове слово. – Львів. – 1912. – 10 січня. – Ч. 2. – С. 2–3.
395. По рільничо-економічних викладах // Економіст. – Львів. – 1904. – Ч. 11.
– С. 1–2.
396. Подяка. Руб.: Хроніка // Мета. – Львів. – 1931. – 20 грудня. – Ч. 41. – С. 8.

397. Посвячення палати “Національного музею”. Руб.: Новинки // Нове слово. – Львів. – 1912. – 6 мая. – Ч. 96. – С. 7.
398. Премія Нового слова // Нове слово. – Львів. – 1912. – 4 червня. – Ч. 119. – С. 5.
399. Просвітньо-економічний конгрес // Економіст. – Львів. – 1909. – Ч. 3. – С. 5–10.
400. Приобрѣтение земли крестьянами. Руб.: Новинки // Галичанинъ. – Львів. – 1901. – 12 жовтня. – Ч. 218. – С. 3.
401. Рільничо-економічні виклади для священників. Руб.: Оповіденє // Економіст. – Львів. – 1904. – Ч. 7. – С. 17–18.
402. Рефлексії. На маргінесі одної замітки-спомину // Мета. – Львів. – 1932. – Ч. 31. – С. 1.
403. Русини Галицької землі! // Діло. – Львів. – 1907. – 22 цвѣтня. – Ч. 81 – С. 1.
404. Русини! Памятайте на народный фондъ. Руб.: Новинки // Діло. – Львів. – 1901. – Ч. 13. – 17 січня. – С. 3.
405. Руске парцеляційне товариство “Земля” // Економіст. – Львів. – 1907. – Ч. 10. – С. 11.
406. Рускій банкъ парцеляційный // Діло. – Львів. – 1902. – 7 січня. – Ч. 5. – С. 1.
407. Святочна академія з приводу ювілею 50-літнього священства св. отця Пія XI // Нива. – Львів. – 1929. – Грудень. – Ч. 12. – С. 477–478.
408. Сірий Л. На сліді до табору на Соколі / Л. Сірий // Молоде життя. – Львів. – 1936. – Ч. 6. – С. 100–103.
409. Справа “Ювілейного дому духовного ім. митрополита Андрея Гр. Шептицького” // Нива. – Львів. – 1912. – 1 березня. – Ч. 5. – С. 183–184.
410. Справа руского банку Парцеляційного // Діло. – Львів. – 1902. – 22 січня. – Ч. 7. – С. 1.
411. Sprawozданє, замкненє рахунків і білянс Краєвого союзу кредитового // Діло. – Львів. – 1901. – 16 лютого. – Ч. 37. – С. 2.

412. Статут Українського Католицького Союзу // Мета. – Львів. – 1931. – 15 березня. – Ч. 1. – С. 3–4.
413. В середу, дня 23 лютого... Руб.: Ті, що від нас відійшли // Життя і знання. – Львів. – 1938. – Ч. 2. – С. 126–127.
414. У 80-тиліття о. Мітрата Тита Войнаровського // Мета. – 1936. – 23 лютого. – Ч. 8. – С. 3.
415. Українська фабрика виробів масарських // Економіст. – 1912. – Липень – серпень. – Ч. 7 і 8. – С. 157.
416. Українська фабрика виробів масарських // Нива. – 1912. – 1 падолиста. – Ч. 19 і 20. – С. 598–599.
417. Українське католицьке паломництво до Риму в святім році 1925 // Нива. – Львів. – 1925. – Ч. 10. – С. 333–336.
418. Український комітет допомоги безробітним і вбогим // Мета. – Львів. – 1931. – 13 грудня. – Ч. 40. – С. 3.
419. Фонд хліборобської освіти ім. о. Т. Войнаровського // Діло. – Львів. – 1938. – 24 лютого. – Ч. 40. – С. 8.
420. Хвальна редакціє! // Нива. – Львів. – 1908. – 15 грудня. – Ч. 24. – С. 773–775.
421. Цьогорічні оселі для дітей і молоді в Горганах // Література. Мистецтво. Наука. – Безплатний додаток до “Мети”. – Львів. – 1932. – 21 серпня. – Ч. 32. – 4 с.
422. Чи польська пропозиція з 1921 р. вимагала від українців повної капітуляції? // Мета. – Львів. – 1932. – Ч. 40. – 16 жовтня. – С. 2–3.
423. Чи справа Східньої Галичини була у 1921 р. перерішена? // Мета. – Львів. – 1932. – 9 жовтня. – Ч. 39. – С. 2.
424. Чіпка. Г. Вістка зі Львова (Пам’яти о. Тита Войнаровського) / Г. Чіпка. // Діло. – Львів. – 1938. – 24 лютого. – Ч. 40. – С. 9.
425. Члени Основники Українського Католицького Союзу // Мета. – Львів. – 1931. – Ч. 1. – С. 11.
426. Чорнега М. Кооперація і духовенство / М. Чорнега // Нива. – Львів. – 1926. – Липень – серпень. – Ч. 7–8. – С. 265–269.

427. Ще кілька слів в справі С.С. Василянок і “Народного дому” // Нива. – Львів. – 1912. – 1 лютого. – Ч. 3. – С. 107–108.
428. Ще один тихий ювілей // Мета. – Львів. – 1931. – 5 липня. – Ч. 17. – С. 12.
429. Щедрий дар Є. Е. Преосвященного митрополита Андрея гр. Шептицького для “Сільського господаря” // Нива. – Львів. – 1911. – 1 грудня. – Ч. 23. – С. 732–733.
430. Щепанюк М. о. Тит В. Вплив Польщі на економічний розвій України-Руси. Історично-економічна розвідка. Руб.: Рецензії / М. Щепанюк // Нива. – Львів. – 1910. – 8 жовтня. – Ч. 19 і 20. – С. 614–617.
431. Ювілей о. мітрата Тита Войнаровського. Руб.: Всячина // Нива. – Львів. – 1931. – Ч. 4. – С. 156–157.
432. Ювілей о. мітрата Тита Войнаровського // Мета. – Львів. – 1931. – 19 квітня. – Ч. 6.–С. 4.
433. Ял. Загально-австрійське товариство для збуту худоби у Відні / Ял // Економіст. – Львів. – 1912. – Ч. 11 – 12. – С. 210–211.
434. Ясінчук Л. Памяти мітрата Тита Войнаровського / Л. Ясінчук // Діло. – Львів. – 1938. – 25 лютого. – Ч. 41. – С. 8.
435. Z Kołomyi piszą nam. – Słowo Polskie. – Lwów. – 1907. – 12 kwietnia. – N. 170. – S. 6.

VIII. ЛІТЕРАТУРА ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ

436. Baczyński S. Kresy wshodnie: Źródła s perspektywy sprawy rusińskiej w Galicji. – Warszawa : Księgarnia M. Ostaszewskiej i spółki, 1917. – 40 s.
437. Kwestia mniejszosciowa oraz rola i metody opozycji mniejszościowej w odrodzonej Polsce / w oprac. M. Baczyńskiego – Lwów: Drukarnia Antoniego Gojawiczyńskiego, 1935. – 35 s.
438. Morality and reality. Life and times of Andrej Sheptits’kii / Editor Magocsi Robert – Edmonton, 1989.
439. Pisuliński. J. Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923. – Wrocław, 2004. – S. 257–445.

440. Rozporządzenie prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o Izbach Rolniczych (Dz. U. R. P. Nr. 2| ex 1933) // Rzeczpospolita Polska. Prezydent. I. Rozporządzenie prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o izbach rolniczych (Dz. U. R. P. Nr. 2| ex 1933). II Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30. 1. 1933 o utworzeniu Izby Rolniczej we Lwowie. III. Statut Lwowskiej Izby Rolniczej (Monitor Polski Nr. 109 ex. 1933 r.). – Lwów : Nakładem Lwowskiej Izby Rolniczej. – S. 4–36.

441. Statut Lwowskiej Izby Rolniczej (Monitor Polski Nr. 109 ex. 1933 r.) // Rzeczpospolita Polska. Prezydent. I. Rozporządzenie prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o izbach rolniczych (Dz. U. R. P. Nr. 2| ex 1933). II Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30. 1. 1933 o utworzeniu Izby Rolniczej we Lwowie. III. Statut Lwowskiej Izby Rolniczej (Monitor Polski Nr. 109 ex. 1933 r.). – Lwów : Nakładem Lwowskiej Izby Rolniczej. – S. 40–84.

442. Text konkordatu, zawartego pomiędzy Stolicą Apostolską Świętą a Rzeczpospolitą Polską // K. Czapiński. Państwo a kościół. Konkordat Polski z Rzymem (z dodaniem pełnego tekstu konkordatu). – Warszawa : Nakładem spółdzielni wydawniczo-księgarskiej Nowe Życie. – S. 44–59.

443. Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeczy, (1933–1935). – Warszawa: Książka i Wiedza, 1972.–375 s.

444. Wasilewski L. Ukraina i sprawa ukraińska. – Kraków: Książka, 1911. – 223 s.

445. Wasilewski L. Sprawa kresów i mniejszosci narodowych w Polsce. – Warszawa: Wydawnictwo Warszawskiego Oddziału Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego, 1925. – 24 s.

446. Wojtowich-Huber B. “Ojcowie narodu”. Duchowienstwo greckokatolickie w ruchu narodowym Rusinow galicyjskich (1867–1918). – Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2008. – 333 s.

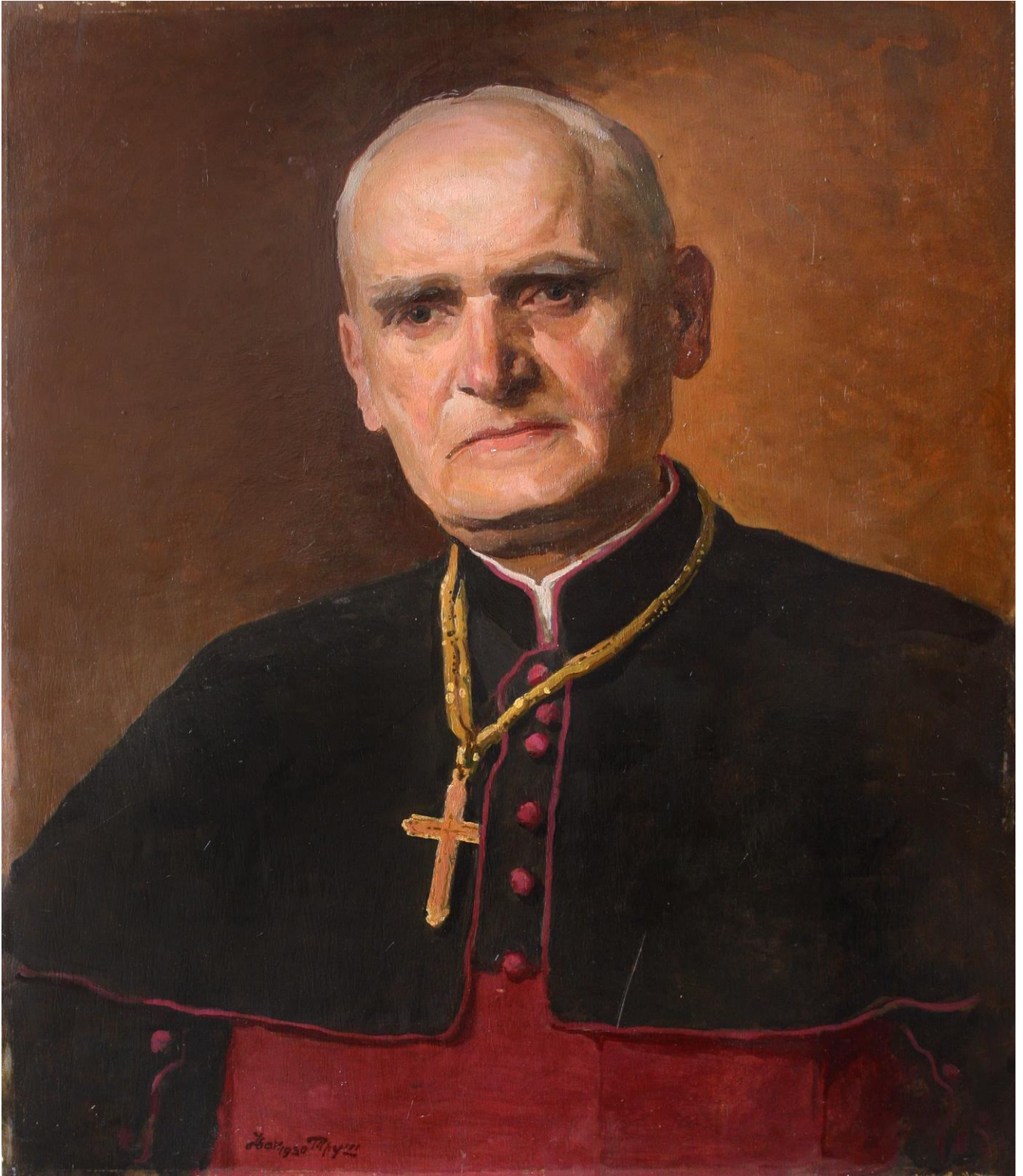
IX. ІНТЕРНЕТРЕСУРСИ

447. Зайшлий Я. Товариство “Сільський господар” і кооперативні установи в Коломиї [Електронний ресурс] / Я. Зайшлий // <http://kolomyya.org/histpub/historypub78.htm>

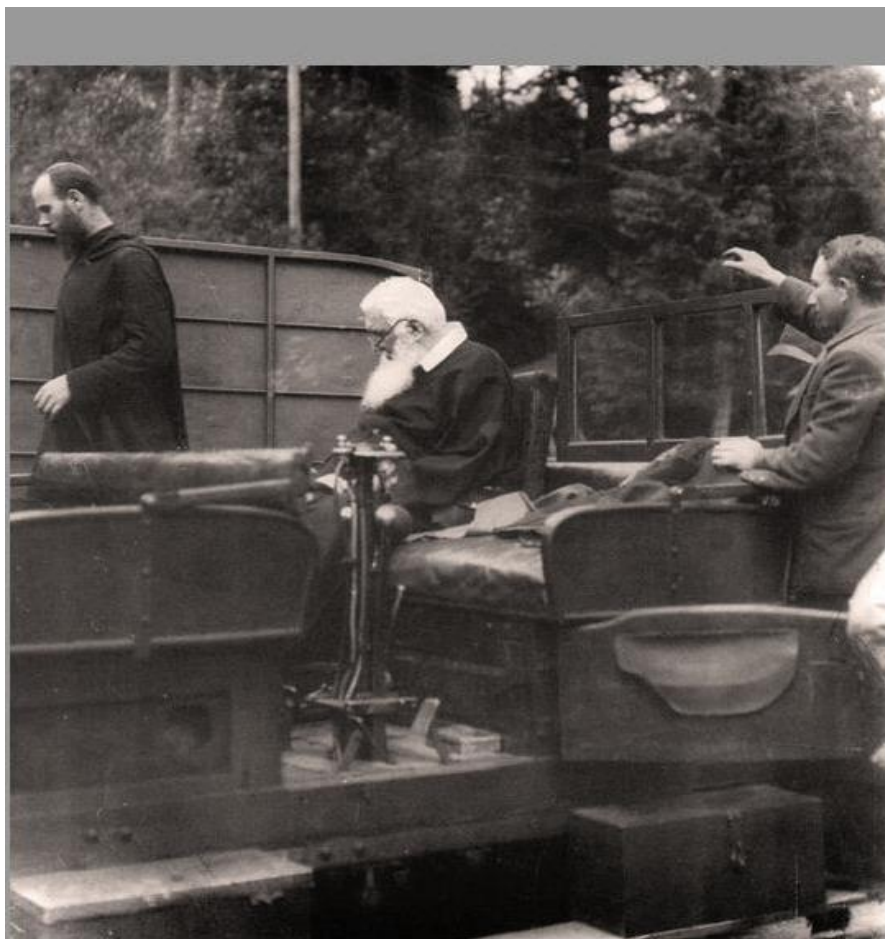
448. Мельник І. Тит Войнаровський – довірена особа митрополита [Електронний ресурс] / І. Мельник // https://risu.org.ua/ua/index/monitoring/religious_digest/62555/
449. Мохорук Д. Село моє Топорівці [Електронний ресурс] / Д. Морорук // <http://evrika.if.ua/wp-content/uploads/downloads/2011/08/mokhoruk-selo-moe-toporivtsi-1.pdf>
450. Музично-концертне життя в Коломиї першої половини ХХ ст. [Електронний ресурс] // <http://osvita.ua/vnz/reports/culture/11666>.
451. Орлевич І. Середа О. Народні доми в Галичині [Електронний ресурс] // <http://www.nasze-slowo.pl/%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96-%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%B8-%D0%B2-%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%96/>
452. Принципи історичних досліджень [Електронний ресурс] // <http://histua.com/knigi/istoriya-ukraini-vid-najdavnishih-chasiv/principi-istorichnix-doslidzhen>
453. Принцип соціального підходу – реферати та учбові матеріали на um.co.ua [Електронний ресурс] // <http://um.co.ua/8/8-7/-79593.html>
454. Историко-генетический метод [Електронний ресурс] // <http://ponjatija.ru/node/11005>

ДОДАТКИ

Додаток А. Портрет Тита Войнаровського роботи Івана Труша. 1930 р.

Додаток Б. Митрополит А. Шептицький на вузькоколіїці в Карпатах

На дрезині

Додаток В.

Біля монастиря в с.Лужках (за с.Осмолодою).
Справа наліво: Митрополит Андрей, о.Рудь (духівник
Шептицького), канцлер Галянт, єпископ Д. Наряді,
братчик

Додаток Г.

Монастирська церква в с. Лужках (поблизу с. Підлютого). Митрополит із духовнством та відпочивальниками очікують на відправлення поїзда

Додаток Д.

с. Підлюте. Лазня, газетний кіоск, на другому плані -- «Кедрова палата». Станція вузькоколійки

Додаток Е. Кедрова Палата в Підлютім

Додаток Є. Картина митрополита Андрея Шептицького “Верховинець”, з дарчим написом: “Всеч[есному] о[тцю] Титу Войнаровському на пам’ятку хвиль довгих розмов – спільних праць і намірів і щирої приязни. Підлюте. + Андрей Митрополит, 4 липня 1905”.

